

Kunnskapsformidling som fredsarbeid

En undersøkelse av Alf Sommerfelts kritikk av raseteorier 1939 - 1945

Vera Raudberget Fiveland

MASTEROPPGAVE I HISTORIE – 60 stp.

Våren 2021

INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, KONSERVERING OG HISTORIE

UNIVERSITETET I OSLO

Kunnskapsformidling som fredsarbeid

En undersøkelse av Alf Sommerfelts kritikk av raseteorier 1939 - 1945

© 2021 Vera Raudberget Fiveland

Kunnskapsformidling som fredsarbeid

En undersøkelse av Alf Sommerfelts kritikk av raseteorier 1939 - 1945

Vera Raudberget Fiveland

<http://www.duo.uio.no>

Sammendrag

Denne oppgaven er en undersøkelse av Alf Sommerfelts kritikk av raseteorier i perioden 1939 – 1945. Denne kritikken fremmet Sommerfelt i Oslo før utbruddet av andre verdenskrig, i eksil i London og i organisasjonen Conference of Allied Ministers of Education (CAME). Ved å benytte en biografisk tilnærming til disse emnene, kan denne oppgaven bidra til forståelse av større tematiske diskusjoner om samarbeid og interaksjon mellom stater og internasjonale aktører. Ved å undersøke Sommerfelts formidlingsarbeid, rolle i eksilregjeringen i London og i CAME argumenterer jeg for at Sommerfelt var del av internasjonalt antirasistisk engasjement i mellomkrigstiden og kriseårene. Sommerfelt formidlet en tvetydig forståelse av variasjoner mellom mennesker og rasebegrepet og ga uttrykk for et universalistisk verdenssyn.

Forord

Krisetider behøver ikke å være til hinder for intellektuelt arbeid. Denne erkjennelsen har blitt tydelig både i undersøkelse av to sentrale temaer i denne oppgaven, internasjonalt samarbeid og antirasisme og i skriveprosessen. Da andre verdenskrig brøt ut var Alf Sommerfelt en av mange intellektuelle som søkte tilflukt i London og tok del i internasjonalt utdannings samarbeid. Det er ikke vanskelig å forestille seg at dette framtidrettede arbeidet ble et holdepunkt i en krevende eksiltilværelse. Mer nærliggende i tid, viste demonstrasjonene som fulgte drapet på George Floyd i Minneapolis i Minnesota, USA sommeren 2020, at den pågående covid-19 pandemien ikke kunne stoppet en verdensomspennende samling om antirasistiske idéer.

Arbeidet med denne masteroppgaven har vist meg at uforutsette forandringer kan føre til nye innsikter. Personlig har det vært en berikelse og trygghet å ha et fordypningsprosjektet i disse stillestående krisetider, samtidig har det vært utfordrende å ikke kunne samles på vanlige måter. Arbeidet med denne oppgaven har vært en øvelse i selvstendighet, men jeg har mange å takke for at det ikke har vært en ensom prosess. Først vil jeg takke min hovedveileder, Hanne Hagtvedt Vik, for innsiktsfulle spørsmål og grundige tilbakemeldinger og biveileder, Jon Røyne Kyllingstad, for verdifulle faglige innspill.

Takk til Senter for menneskerettigheter og Forum for vitenskapsteori for generøse stipender og IAKH for reisestipend til UNESCO-arkivet i Paris. Eng Sengsavang ved dette arkivet fortjener en spesiell takk. Takk til Axel Sommerfelt som stilte til intervju.

Takk til alle medstudenter på masterlesesalen, til Anna, for gode samtaler og lunsjpauser og Diego for innspill til presiseringer i teksten. Takk til medstudenter på Hannes gruppeveiledning, særlig Anja og Gunhild for gjennomlesning og tilbakemeldinger.

Takk til venner og familie, spesielt til Ingrid D for oppmuntringer og korrekturlesning og Anna Marie for gode spørsmål til teksten og for at du deler av ditt store engasjement for faget. Takk til mamma for alle gode samtaler i løpet av studietiden og pappa for at du alltid har delt av din historieinteresse. Takk til Aurora, for at du alltid heier på meg.

Vera R. Fiveland,

Oslo, 08.06.2021

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	V
FORORD	VII
INNHOLDSFORTEGNELSE	VIII
LISTE OVER FORKORTELSER	X
INNLEDNING	1
Faglitteratur og teori	2
Metode og forskningsspørsmål	13
Kilder	17
Oppbygning av oppgaven	20
KAPITTEL 1. I UNIVERSITETETS AULA: KRITIKKEN AV RASETEORIER I HVA ER RASE? -PROSJEKTET	21
Objektiv formidling av «et brennede politisk problem»	22
Kritikk av raseteoriens epistemologiske grunnlag	24
Rase og antropologiske typer	27
Rase og mentale egenskaper	30
Raseideologien, arisk og jødisk rase	32
Konklusjon	37
KAPITTEL 2. I LONDON: NY ARENA FOR KUNNSKAPSFORMIDLING OG INTELLEKTUELT OG POLITISK SAMARBEID	38
Om london som ny internasjonal arena for norske aktører	40
Radioarbeidet som adkomst til eksilregjeringen	42
Akademisk og politisk virksomhet var sammenknyttet	44
Formidlingsarbeid i ny form	46
Eurosentriske perspektiver på «arkaiske» sivilisasjoner	48
Utdanningssamarbeid for gjenoppbygging av europa	54
Konklusjon	56

KAPITTEL 3. I CONFERENCE OF ALLIED MINISTERS OF EDUCATION: EUROPEISKE PERSPEKTIVER, KRITIKK AV RASEIDEOLOGI OG HOLDNINGSENDRING	58
Kra forsyning av bøker til nedtegnelse av den europeisk historie	59
Språkforskning, raseideologi og antropologiske typer i lærerhåndboken	62
Oppmaning til internasjonalt vern mot undervisning i nazistisk pensum	65
CAMEs mellomstandpunkt til krikk av raseteorier og raseideologi	69
Idéen om moralsk nedrustning gjennom utdanning	74
Konklusjon	78
KONKLUSJON	80
KILDER OG LITTERATUR	85

Liste over forkortelser

CAME	Conference of Allied Ministers of Education
CEWC	Council for Education in World Citizenship
BBC	British Broadcast Corporation
FN	Forente Nasjoner
ISKF	Institutt for sammenliknende kulturforskning
KUD	Kirke- og Undervisningsdepartementet under den norske eksilregjeringen i London 1940-1945
LIA	London International Assembly
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

Portrett av Alf Sommerfelt – © Ukjent/NTB Scanpix

Alf Axelsson Sommerfelt (1892 –1965) avla doktorgrad ved Sorbonne i Paris i 1921 og ble Norges første professor i allmenn språkvitenskap i 1931. Sommerfelt var ekspedisjonssjef i Kirke- og Undervisningsdepartementet for eksilregjeringen i London i krigsårene og var sentral i opprettelsen av UNESCO. Sommerfelt publiserte forskning på fransk og norsk og skrev flere lærebøker i språkvitenskap. I tillegg ga han ut populærvitenskapelige bøker om språkteori. Han var medredaktør for Norsk Riksmålsordbok 1937 – 1957. Sommerfelt var æresdoktor ved flere utenlandske universiteter og fikk utnevnelsen Kommandør av St. Olavs orden I 1957. I perioden 1957-60 var han prorektor for Universitetet i Oslo.

Innledning

When peace comes and Germany is disarmed she must be disarmed not only military but also spiritually. Originally innocent and disinterested studies have shown themselves to be the most [...] dangerous explosives when their results are perverted for benefit of political aims. We cannot take any more risks if we want our children to live.¹

Under andre verdenskrig advarte språkforskeren Alf Sommerfelt fra sitt eksil i London om at forskning kunne utnyttes til å tjene politiske målsettinger og ledet til krig. For å skape en varig fred, måtte samfunnet avvæpnes spirituelt. Sommerfelt hadde flyktet sammen med den norske regjeringen til Storbritannia, etter å ha bidratt til å opprettholde norske radiosendinger i månedene mellom okkupasjonen av Norge 9. april og kapitulasjonen 10. juni 1940. I London fortsatte han sin jobb med norske radiosendinger og fikk etter hvert stilling som Ekspedisjonssjef i Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD). Da organisasjonen for utdanningsamarbeid, Conference of Allied Ministers of Education (CAME) ble etablert i London høsten 1942, ble Sommerfelt representant for Norge i organisasjonen. I CAME arbeidet Sommerfelt for å gjenoppbygge utdanningsinstitusjonene i de okkuperte landene. Hans langvarige engasjement mot raseteorier ble en sentral del av hans bidrag til arbeid for en 'åndelige nedrustning'. I følge han var antropologiske studier og språkteorier blitt forvrengt for å tjene Nazistenes raseideologiske formål. For å sikre at freden varte, var det vesentlig å arbeide for et verdensomspennende samarbeid og innsats på utdanningsfeltet.

Sommerfelt formidlet sin kritikk av raseteorier både før krigsutbruddet og i eksil i London. Dette var tydelig gjennom *Hva er rase?* –prosjektet, som bestod av en forelesningsrekke i Oslo og utgivelsen *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og*

¹ Dokument: uten tittel, uten dato, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa fra 1939.² Sommerfelt holdt et stort anall foredrag i London, både ved akademiske institusjoner, for nordmenn i Storbritannia og i tilknytning til arbeid i internasjonale organisasjoner. Flere av disse forelesningene omhandlet Sommerfelts syn på raseteorier, nazistisk raseideologi, propaganda og mentale og kulturelle forskjeller mellom mennesker. Samtidig arbeidet han for å sikre utdanningssamarbeid etter krigens slutt og fremmet flere forslag om å inkludere kritiske perspektiver på raseteorier i CAME. Denne masteroppgaven omhandler Sommerfelts kritikk av raseteorier og hans bidrag til å etablere internasjonalt utdanningssamarbeid.

Biografi som metode i internasjonal historieskriving kan bidra til å forstå større politiske prosesser, beslutningstaking og idéer. Sommerfelts kunnskapsformidling og fredsarbeid er i denne oppgaven et utgangspunkt for å undersøke internasjonalt antirasistisk engasjement på 1930- og 40-tallet. Som Peter M. Haas har påpekt, vil idéer som defineres i internasjonale organisasjoner «be sterile without carriers, who function more or less as cognitive baggage handlers as well as gatekeepers governing the entry of new ideas into institutions».³ Da Sommerfelt ankom London, hadde han med seg idéer om raseteorier og variasjoner mellom mennesker i bagasjen. Denne undersøkelsen av idéene og verdenssynet Sommerfelt brakte med seg til London og hvordan dette preget hans innsats i internasjonalt utdanningssamarbeid, er et bidrag til å forstå hvordan internasjonale organisasjoners idégrunnlag ble definert.

FAGLITTERATUR OG TEORI

Oppgaven bygger på tidligere forskning om Sommerfelt og hans virke som språkforsker, hans syn på kunnskap og fred. I tillegg er deler av oppgaven basert på litteratur om eksilregjeringen i London og om CAME. Samtidig har det vært sentralt å knytte Sommerfelts kritikk av raseteorier og syn på kunnskap og fred til litteraturen om rase, antirasisme og rasisme, samt

² Alf Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa* (Oslo: Tanum, 1939). Jeg anvender raseteorier i flertallsform for å tydeliggjøre at disse teoriene ikke var ensartede, men bestod av flere innfallsvinkler og perspektiver

³ Peter M. Haas, "Introduction: epistemic communities and international policy coordination," *Int Org* 46, no. 1 (1992).

universalisme. I disse teoretiske og historiografiske bidragene finnes teoretiske konsepter og resonnementer som har vært viktige for å forstå kildene bedre og som har bidratt til å gi argumentasjonen retning.

Kunnskap, fred og universalisme

Sommerfelt hadde en samfunnsvitenskapelig tilnærming til studieobjektet språk. Under arbeid med sin doktorgrad ved Sorbonne i Paris 1917-1921, studerte han tett med en forskerkrets som var inspirert av Emile Durkheims sosiologi. Han anvendte sosiologiske teorier og metoder i språkforskningen og argumenterte for at språket var grunnlaget for all kunnskap og studier av språket kunne dermed gi innsikt i et samfunns kultur. Dette perspektivet ble inngang til å forske på språket med sosiologiske og sammenlignende metoder og som et studieobjekt for å undersøke samfunnsmessige forhold.⁴

Disse perspektivene på språkforskningen kom også til syne gjennom diskusjoner med de ledende språkforskerne i Norge på 1920-tallet, junggrammatikerne. Disse språkforskerne hevdet at språket var et biologisk, medfødt fenomen, mens Sommerfelt understreket at språket måtte forstås som sosialt konstruert. «Sproget er altså et sosialt fenomen der har sin plass mellom alle de fenomener som regulerer livet i samfundet.» slo Sommerfelt fast.⁵ Med Durkheims sosiologiske metoder og erkjennelsen av språket som et sosialt fenomen bidro Sommerfelt til å fornye språkforskningen i Norge på 1920-tallet og var viktig for å bringe fransk sosiologi til norske forskningsmiljøer.⁶

Et av forskningsmiljøene hvor Sommerfelt utviklet sine idéer var Institutt for sammenliknende kulturforskning (ISKF). Ved dette vitenskapelige akademiet, som ble stiftet i Oslo i 1922, tok Sommerfelt del i et miljø hvor kunnskap ble ansett som iboende fredsskapende. I følge Jon Røyne Kyllingstad, skulle instituttet bidra til fred og forståelse mellom mennesker fra ulike kulturer, ved å forske på kulturelle uttrykk og ulike livsformer

⁴ Linda Holmås, "Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap: sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1940," (Oslo: L. Holmås, 2006). S. 118

⁵ Alf Sommerfelt, *Sproget som samfunnsorgan* (Oslo: Stenersen, 1935). S. 8

⁶ Holmås, "Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap: sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1940." S. 118

med sammenlignende metoder.⁷ En målsetning for instituttet var å skape nye arenaer for vitenskapelig samarbeid etter første verdenskrig og bidra til mentalitetsendring.⁸ På denne måten var det liten distanse mellom instituttets vitenskapelige og politiske målsetninger. Sammenlignende metoder skulle bidra til å forbedre metodene i den humanistiske forskningen, i konkurranse med naturvitenskapene. Samtidig skulle metodene føre til utdypende forståelse av kulturelle forskjeller.⁹

Forståelsen av kultur i instituttets program var universalistisk. Dette innebar at instituttet anså alle mennesker som likeverdige og at det fantes en mental, åndelig eller psykologisk samhörighet mellom mennesker.¹⁰ Dette innebar også en forståelse av vitenskapen som objektiv og frigjort fra forskerens personlige eller sosiale forankring.¹¹ Forskningsprosjektene instituttet utførte og forelesningene de arrangerte, skulle dermed bidra til å forsterke den underliggende foreningen mellom mennesker fra alle kulturer, samtidig som de arbeidet for internasjonalt vitenskapelig samarbeid.¹²

Til tross for at universalisme ofte har blitt formulert som troen på alle menneskers iboende verdi, har det blitt ansett som en måte å nedvurdere menneskers tilknytning og forankring i lokal kultur. Et universalistisk verdenssyn kobles til opplysningstidens idealer om objektiv kunnskap og liberalistisk ideologi, ifølge Dipesh Chakrabarty.¹³ Den franske revolusjonen og den amerikanske uavhengighetserklæringen er historiske hendelser som er

⁷ Jon Røyne Kyllingstad and fakultet Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen" (nr. 371 Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, 2008). Eksempler på dette var bondekultur, språk, folkeminner, samer, rase og arkeologi. Samtidig arrangerte instituttet forelesninger med både norske og internasjonale foredragsholdere.

⁸ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen.", S. 118-119

⁹ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen.", S. 120

¹⁰ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen." S. 120

¹¹ Holmås, "Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap: sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1940.", S. 26

¹² Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen." S. 16

¹³ Chakrabarty Dipesh, "Postcolonial Studies and the Challenge of Climate Change," *New literary history* 43, no. 1 (2012). S. 1

særlig knyttet til dette verdensbildet og er ofte omtalt i opposisjon til en forståelse av menneskers forankring og identitet knyttet til spesifikke nasjonale, etniske, religiøse fellesskap.¹⁴ Universalisme kan dermed, med utgangspunkt i postkolonial teori, anses som en hegemonisk forestilling hvor et hvert kulturuttrykk blir målt i relasjon til den dominerende kulturen. Dette viser at det finnes ideologiske aspekter ved universalistiske verdensbilder og at denne ideologien er forankret i vestlig knytte til kolonialisme.¹⁵

Glenda Sluga har vist at et universalistisk verdenssyn var tett knyttet til ideer om kosmopolitisme og forestillingen om 'One World'. Kosmopolitisme, eller verdensborgerskap ble ansett som en evolusjonistisk endestasjon, hvor solidaritet mellom mennesker ikke var innad i en stamme eller nasjon, men mellom alle verdens mennesker og skulle garantere verdensfreden.¹⁶ Disse forestillingene var forankret i første halvdel av 1900-tallet, nærmere bestemt mellomkrigstiden, krigsårene og umiddelbart etter krigen.¹⁷ Sluga deler den postkoloniale kritikken av universalismen og mener at undersøkelser av de kosmopolitiske ideene som assosieres med intellektuelt arbeid i denne perioden kan bidra til å avdekke paradoksale holdninger til beskrivelser og verdivurderinger av variasjoner mellom mennesker.

Sommerfelts aktivitet ved instituttet, hans formidlingsarbeid og kritikk av raseteorier kan vise hans universalistiske verdenssyn. Som formidler av Durkheims teorier og metoder, bidro Sommerfelt med sosiologiske perspektiver til instituttet. Disse var, som Linda Holmås har vist, basert på forestillingen om at alle kulturer utviklet seg til stadig mer moderne sivilisasjoner.¹⁸ Samtidig viser troen på kunnskapsformidling som iboende fredsskapende at Sommerfelt anså kunnskapen som ble definert innen vestlig vitenskap som garantist for mellommenneskelig forståelse. Dette verdenssynet preget Sommerfelts formidlingsarbeid og kritikk av raseteorier. Denne kritikken var rettet mot forestillinger om at fysiske forskjeller

¹⁴ Seyla Benhabib, "Democracy and identity," *Philosophy & Social Criticism* 24, no. 2-3 (1998). S. 87

¹⁵ Bill Ashcroft, Helen Tiffin, and Gareth Griffiths, *Post-colonial studies: the key concepts*, 2nd ed. ed., Routledge key guides, (London: Routledge, 2007). S. 218-220

¹⁶ Glenda Sluga, "UNESCO and the (One) World of Julian Huxley," *Journal of world history* 21, no. 3 (2010). S. 393

¹⁷ Alana Lentin, "Racial States, Anti-Racist Responses," *European Journal of Social Theory* 7, no. 4 (2004). S. 433

¹⁸ Holmås, "Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap: sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1940." S. 147

mellom mennesker var knyttet sammen med mental og intellektuell kapasitet. Dette formidlet Sommerfelt i mellomkrigstiden og i CAME.

Antirasisme, rase og rasisme

While [...] racism has been widely studied from a variety of often conflicting disciplinary and political standpoints, anti-racism has rarely been the object of study. This is despite the fact that the majority of the conceptualizations of racism available to social scientists since the 1930s have been developed in an anti-racist perspective.¹⁹

Antirasisme har i liten grad blitt ansett som et historisk fenomen. Dette har forhindret historikere i å undersøke og forstå komplekse aspektene ved antirasisme i mellomkrigstiden. Som Alana Lentin har påpekt, har kritikk av raseteorier og raseideologi i denne perioden blitt ansett som motstand mot nazisme. Historikere har oversett de vitenskapelige fremstillingene, ideologiene, historieforståelser og ideer om modernitet og utvikling som antirasisme bygger på.²⁰ På denne måten har antirasisme fremstått som et ensartet fenomen, uten tydelig forankring i andre forhold enn motstand mot nazistisk ideolog. Å undersøke antirasisme som et historisk fenomen kan bidra til å vise at de som engasjerte seg mot rasisme og raseteorier ikke var frigjort fra rasistiske forestillinger i sin egen samtid.

Alastair Bonnett har påpekt at i historiske undersøkelser av antirasisme i vestlige land, viser det seg ofte at rasisme og antirasisme var nært knyttet til hverandre. Omstendighetene disse aktørene opererte i var ofte uoversiktlige. Til tross for dette har tidligere forsøk på å undersøke antirasistiske initiativer konstruert narrativer med endimensjonale forståelser av antirasister og rasister, som motsetning mellom det gode og det onde. Men, som Bonnett påpeker, fremstår antirasister sjeldent som supermennesker, martyrer og helgener, de er sjeldent «people capable of extracting themselves from the norms of their day.»²¹ Aktørene som har tatt del i antirasistiske kamper, har kjempet innenfor og mot den sosiale og historiske

¹⁹ Lentin, "Racial States, Anti-Racist Responses." S. 428, i referanse til Alastair Bonnett, *Anti-racism*, Key ideas, (London: Routledge, 2000).

²⁰ Elazar Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); Lentin, "Racial States, Anti-Racist Responses." S. 428

²¹ Bonnett, *Anti-racism*. S. 10

konteksten de selv var del av.²² Dette utgangspunktet er viktig for å kunne undersøke antirasisme som et historisk fenomen, ikke for å relativisere antirasistiske aktørers rasistiske uttrykk, men for å kunne avdekke nyanser i antirasistisk arbeid i fortiden og se de i forbindelse med andre politiske idéer.

Når oppstod antirasisme som begrepet? Bonnett understreker at begrepet ikke ble utbredt før på 1960-tallet, i hovedsak i engelsk- og franskspråklige land og det tok langt tid før begrepet ble brukt i allmennheten. At begrepet er relativt nytt og at det ble tatt i bruk samtidig som en rekke andre betegnelser på frigjøringsbevegelser, kan være forklaring på hvorfor ikke flere har undersøkt antirasisme som historisk fenomen tidligere. Likevel, mener Bonnett, at begrepet kan spores tilbake til 1930-tallet, da både begrepet 'rasisme' og 'rasist' ble skrevet inn i *Oxford English Dictionary*. Begge begrepen ble konstruert som negative betegnelser, av aktører som var i opposisjon til rasistiske ideer og handlinger. Det er dermed ikke anakronistisk å betegne politiske handlinger som antirasistiske fra 1930-tallet.²³ Antirasisme i denne perioden kan forstå som en liberal form for antirasisme, der motforestillinger mot raseteorier ble definert og uttrykt gjennom demokratiske kanaler som formidling av forskning, publisering av bøker og tidsskrifter og i internasjonale organisasjoner.

Den postkoloniale tenkeren Frantz Fanon skrev i 1956 at «[r]asismen som hevdet å være rasjonell, individuell, genotypisk og fenotypisk determinert, har forvandlet seg til kulturell rasisme. Rasismens objekt er ikke lenger enkeltindividet, men en viss eksistensform» og mente at den «vulgære, primitive og overforenklede rasismen» som raseforskningen var, hadde blitt erstattet av kulturell rasisme.²⁴ Fanon undersøkte hvilken betydning kulturelle aspekter ved menneskers liv har fått for rasistisk tekning. Dette spørsmålet har blitt sentralt i historiografiske og teoretiske diskusjoner om rasisme.²⁵ Etter at raseteoriers eksplisitte rasisme

²² Bonnett, *Anti-racism*. S. 9-10

²³ Bonnett, *Anti-racism*. S. 10

²⁴ Frantz Fanon, "Rasisme og kultur," *Agora* 34, no. 1 (2017). S. 199

²⁵ Se for eksempel Paul Gilroy, *Against race: imagining political culture beyond the color line* (Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2000)., Sindre Bangstad, "Rasebegrepets fortid og nåtid," *Norsk sosiologisk tidsskrift* 1, no. 03 (2017)., Ian Hacking, "Hvorfor spørsmålet om rase fortsatt har betydning," *Agora* 31, no. 3-04 (2014). og Alana Lentin and Gavan Titley, "La oss snakke om kulturen din: post-rase, post-rasisme," *Agora* 31, no. 3-04 (2014).

hadde blitt avdekket, levde rasisme videre på en mer raffinert måteuttrykt blant annet i kolonisystemet. Man kan se denne forståelsen av rasisme som en måte vesten hierarkiserer ikke-vestlige land og rangerte kulturelle uttrykk etter vestlige mål for progresjon, utvikling, modernitet. Dette er viktig for å forstå overgangen fra en biologisk forståelse av rase og rasisme til en form for rasisme med forankring i universalisme.²⁶

Ved å historisere antirasisme, kan denne oppgaven bidra til å vise hvor kompleks forsøk på å bekjempe rasisme har vært og hvordan antirasisme har vært tilknyttet et stort spekter av politiske idéer og verdenssyn. Antirasistiske initiativer i første halvdel av 1900-tallet var ofte forsøk på å avskrive raseforskningens gyldighet som vitenskap og raseteoriens påvirkning på politisk ideologi.²⁷ Samtidig utviklet disse formuleringer om variasjoner mellom mennesker, som var tett knyttet til rasetekning og hierarkisering av folkeslag og kulturer. Istedenfor å avskrive alle former for rasistisk tekning, har denne formen for liberal antirasisme tilrettelegg for en verdivurdering av mennesker etter kulturelle uttrykk som livsform, graden av et samfunns modernitet og utvikling.²⁸ På denne måten bidro antirasistiske initiativer i denne perioden til å skrelle vekk den mest eksplisitte - eller med Fanons ord: vulgære - formen for rasistisk tekning, raseteoriene, men avdekket samtidig mer komplekse rasistiske forestillinger.

Forståelse av rasebegrepet i samfunnsforskning og historieskriving har blitt utviklet i antirasistiske perspektiver.²⁹ Særlig sentralt har det vært å forklare at rasebegrepet ikke vokste frem isolert, mellom hodeskallene i laboratoriene til raseforskerne, men er uløselig knyttet til europeisk kolonialisme og nasjonsbygging. Dette er et viktig bakteppe i undersøkelse av rasebegrepet, for å forstå at denne eksplisitte formen for rasisme vokste frem samtidig som opplysningstiden og moderne ideer om likhet mellom mennesker ble utviklet.³⁰ Likevel er det

²⁶ Fanon, "Rasisme og kultur." S. 200, og Hacking, "Hvorfor spørsmålet om rase fortsatt har betydning." S. 164

²⁷ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars.*

²⁸ Sebastián Gil-Riaño, "Relocating anti-racist science: the 1950 UNESCO Statement on Race and economic development in the global South," 51, no. 2 (2018).

²⁹ Lentin, "Racial States, Anti-Racist Responses." S. 428

³⁰ Lentin, "Racial States, Anti-Racist Responses." S. 432

uenighet om bruken av rase som analytisk begrep i samfunnsforskning.³¹ Forsøk på å avvise begrepet eller skape en vitenskapelig, ikke-diskriminerende legitimering av det var et sentralt spørsmål i de antirasistiske initiativene oppgaven dekker. Dette har ikke ført til en forkastelse av begrepet. Rasebegrepet bidrar til å rasialisere mennesker, som utvilsomt har ført til diskriminering, umenneskeliggjøring og legitimering av maktmisbruk mot minoriteter og andre utsatte grupper. I denne oppgaven er rasebegrepet anvendt som en definisjon av sosiale og kulturelle konstruksjoner som er situert i den historiske konteksten oppgaven dekker. Begrepet er gjennomgående både i de norskspråklige og engelskspråklige kildene og det ville vært anakronistisk å oversette det eller tilpasse det til dagens former for å omtale variasjoner mellom mennesker.

Eksilregjeringen i London og Conference of Allied Ministers of Education

I et pågående forskningsprosjekt har Julia Eichenberg betegnet mulighetene for intellektuell virksomhet og politisk samarbeid samlingen av de allierte eksilmyndighetene i London skapte for 'The London Moment' Dette begrepet er begrenset i tid, til andre verdenskrig og i rom til London og dreier seg om den spesielle gruppen av flyktninger som befant seg i London i denne perioden.³² Aktørene som benyttet seg av muligheten for samarbeid eksiltilværelsen bød på, bygget på intellektuelle og kunstneriske nettverk, opprettet bilaterale samarbeid og ble sentrale i etableringen av etterkrigstidens internasjonale organisasjoner.³³ Fredrik W. Thue mener at liknende nettverk oppsto i eksilmiljøer i USA og at det foregikk samarbeid om planlegging av verdenssamfunnet etter krigen, på tvers av Atlanterhavet.³⁴ Eksilregjeringene hadde sin hovedbase i London og 'The London Moment'

³¹ Se Bangstad, "Rasebegrepets fortid og nåtid." og Anthony Q. Hazard, *Postwar Anti-Racism: The United States, UNESCO, and "Race," 1945-1968*, 1st ed. ed. (New York: Palgrave Macmillan US : Imprint: Palgrave Macmillan, 2012). S. 4-5

³² Julia Eichenberg, "Macht auf der flucht - Europäische Regierungen in London (1940-1944)," *Zeithistorische Forschungen - Studies in Contemporary History* 15, no. 3 (2018). Denne gruppen av flyktninger bestod blant annet av regjeringssjefer, intellektuelle, internasjonallister, militære og kongelig. Eichenberg har vist at studier av disse gruppene av flyktninger og hvordan de interagerer, kan gi innsikt i mangfoldet av de millioner av mennesker som ble drevet på flukt under andre verdenskrig, men også vise dannelsen av en ny europeisk elite.

³³ Eichenberg, "Macht auf der flucht - Europäische Regierungen in London (1940-1944)." S. 454-455

³⁴ Fredrik W. Thue, "In quest of a democratic social order : the Americanization of Norwegian social scholarship 1918-1970" (nr 262 Faculty of Humanities, University of Oslo Unipub, 2006). S. 165

kan brukes for å betegne overgangen i internasjonalt samarbeid fra sammenbruddet av Folkeforbundets mandat, ved utbruddet av andre verdenskrig og opprettelsen av Forente Nasjoner (FN).

Historiografien om den norske eksilregjeringens transnasjonale forbindelser er i liten grad dekket i historiografien. Til tross for at temaer som nettverk mellom norske og utenlandske aktører, hvilke forbindelser disse hadde til tidligere internasjonalt samarbeid og hvilken betydning dette fikk i etterkrigstiden er berørt, finnes det ikke en helhetlig beskrivelse av eksilregjeringens transnasjonale forbindelser. Olav Ristes *London-regjeringa* i to bind, fra 1970-tallet, er et omfattende standardverk om den norske eksilregjeringen.³⁵ I bind II har Riste fremhevet grunnlaget for Norges medlemskap i Forente Nasjoner (FN) i 1945 og forklart dette som et uttrykk for norske egeninteresser og ønsket om å bygge gode relasjoner både til Sovjetunionen og vestmaktene.³⁶

I nyere tid har Pavol Jakubec undersøkt den norske eksilregjeringens relasjoner mer spesifikt.³⁷ Jakubec mener at de nye mulighetene for samarbeid som krigsårene medførte og den bredden av land de representerte, revolusjonerte norske utenrikspolitiske relasjoner.³⁸ Norbert Götz berører også relasjoner norske aktører etablerte i eksil og har påpekt at Norge i eksil gikk fra å være en liten nøytral og moralistisk orientert stat, til å føre en politikk som var

³⁵ Se Olav Riste and avdeling Forsvarets krigshistoriske, *"London-regjeringa": Norge i krigsalliansen 1940-1945: 1: 1940-1942: Prøvetid*, vol. 1 (Oslo: Det Norske samlaget, 1973). og Olav Riste and avdeling Forsvarets krigshistoriske, *"London-regjeringa": Norge i krigsalliansen 1940-1945: 2: 1942-1945: Veggen heim*, vol. 2 (Oslo: Det Norske samlaget, 1979). Riste har dekket et stort spekter av regjeringens aktivitet og de konstitusjonelle problemstillingene regjeringen stod overfor i krigsårene, med vekt på militær og økonomisk politikk

³⁶ Riste and Forsvarets krigshistoriske, *"London-regjeringa": Norge i krigsalliansen 1940-1945: 2: 1942-1945: Veggen heim*, 2. S. 374 Under tittelen «Universalismens gjennombrøt» har han tatt for seg noen av de internasjonale organisasjonene som ble etablert i London, som The Inter-Allied Postwar Requirements Committee, som jobbet med forsyninger av kritisk materiell til de okkuperte landene, United Nations Relief and Rehabilitation Administration har blitt drøftet og FN.

³⁷ Pavol Jakubec, "Together and Alone in Allied London: Czechoslovak, Norwegian and Polish Governments-in-Exile, 1940–1945," *The International History Review* 42, no. 3 (2020).

³⁸ Jakubec, "Together and Alone in Allied London: Czechoslovak, Norwegian and Polish Governments-in-Exile, 1940–1945." S. 465 Jakubec har beskrevet at utenriksdepartementet innledet utveksling av ideer og strategier med de polske og tsjekkoslaviske myndighetene fra 1942, som skilte seg fra tidligere interaksjon med landene. Denne artikkelen bidrar med nye perspektiver på eksiltilværelsen, men undersøker prosesser mellom land, ikke hvordan disse tok del i internasjonale forum.

basert på allianse med de store atlantiske maktene. Norske myndigheter passive i denne prosessen og overlot beslutninger til eksterne eksperter.³⁹

Nils Hjelmtveits memoarer *Vekstår og vargtid*, har vært en viktig kilde for å få innsikt i KUDs virksomhet, Sommerfelts posisjon i departementet og Hjelmtveits syn på CAME. Dessuten har Sindre Hovdenak *Over til London – NRK i Eksil 1940-45* og Hans Fredrik Dahls *Dette er London* har vært nyttig for å få innsikt i Sommerfelts rolle i kringkastingen.⁴⁰

Det er også verdt å nevne at eksilregjeringen i London har blitt debattert i etterkant av Marte B. Michelets Bok *Hva visste hjemmefronten?* fra 2018. Denne diskusjonen dreier seg om hvilken kjennskap eksilregjeringen hadde til Holocaust i forkant av deportasjonen av de norske jødene, hvordan de mottok varslene fra andre aktører i London og hvilket ansvar dette ga dem.⁴¹ Denne debatten omhandler aktører Sommerfelt arbeidet med i eksilregjeringen og omhandler også forestillinger om raser, raseideologi og antisemittisme. Dette er utelatt fordi historiografien handler om spesifikke prosesser utenfor og innad i eksilmiljøet jeg ikke har hatt kildemateriale til å vite om Sommerfelt var involvert i eller hadde kjennskap til.

Historiografien om CAME beskriver hovedsakelig organisasjonen som en forløper til United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO). I denne fortellingen har dragkampen mellom britisk og amerikansk innflytelse og påvirkning fra franske tradisjoner blitt viet oppmerksomhet.⁴² Disse historiografiske bidragene ble skrevet på 1970-tallet av historikere som var involvert i UNESCO selv. Disse bidragene har vist at CAME var preget av tradisjoner for internasjonalt samarbeid fra Frankrike, Storbritannia og USA og et universalistisk verdensbilde.

³⁹ Norbert Götz, "The Absent-Minded Founder: Norway and the Establishment of the United Nations," *Diplomacy & Statecraft* 20, no. 4 (2009).

⁴⁰ Se Sindre Hovdenakk, *Over til London : NRK i eksil 1940-45* (Oslo: Solum Bokvennen, 2020). og Hans Fredrik Dahl, *"Dette er London"*, ed. Marion Dybing ([Oslo]: Cappelen, 1999).

⁴¹ Se Marte Brekke Michelet, *Hva visste hjemmefronten? : Holocaust i Norge : varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet* (Oslo: Gyldendal, 2018)., Elise B. Berggren, Bjarte Bruland, and Mats Tangestuen, *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten?* (Oslo: Dreyers forlag, 2020); Øystein (red.) Sørensen and Kjetil Braut (red.) Simonsen, *Historie og moral: nazismen, jødene og hjemmefronten* (Oslo: Dreyers forlag, 2020); Espen Søbye, *Hva vet historikerne?: om hjemmefronten og deportasjonen av jødene*, 1. utgave. ed. (Oslo: Forlaget Press, 2021).

⁴² H. H. Krill De Capello, "The Creation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization," *International Organization* 24, no. 1 (1970).

H. H. Krill De Capello har vist at etableringen av UNESCO var resultat av ideer om internasjonalt intellektuelt samarbeid som ble diskutert i CAME i krigsårene. CAME utviklet seg fra en «causal and almost club-like gathering of ministers» til etableringen av en verdensorganisasjon. Planen om en verdensorganisasjon var resultat av sammensetning av tradisjoner fra Folkeforbundet og mer pragmatiske amerikanske holdninger til intellektuelt samarbeid.⁴³ Fredrik W. Thue argumenterer for at de ikke-kommunistiske allierte landene, anså USA og England som garantister for å sikre de liberale demokratiene etter krigen og forhindre totalitarisme og nazisme. Disse landene mente det var Storbritannia og USA som måtte bære den største finansielle og åndelige ansvaret for etterkrigstidens kulturelle og intellektuelle utdanningsorganisasjoner.⁴⁴

James Patrick Sewell mener at CAME var uttrykk for de allierte landenes ønske om en samlet mental kamp mot den ideologiske krigføringen til nazistene. CAME uttrykte et skifte i de europeiske landenes innstilling til kulturelt samarbeid, som gikk fra å være basert på bilaterale avtaler og eksport av egen kultur, til internasjonalt samarbeid og promotering av universalistiske verdier.⁴⁵ I likhet med den tidlige historiografien om FN og dens underorganisasjoner, sporer Walter Laves og Charles Thomson UNESCOs idégrunnlag til antikkens idealer og filosofi, samt spredningen av religiøse idéer knyttet til kristendom, islam og buddhisme.⁴⁶ Samtidig beskriver de CAME som den viktigste drivkraften for opprettelsen av en internasjonal organisasjon for intellektuelt samarbeid for etterkrigstiden.⁴⁷

Foruten Sewell, har ingen av de nevnte historikerne undersøkt Sommerfelt og andre aktørers kritikk av raseteorier som ble tatt opp i CAME. Derimot har UNESCOs antirasistiske arbeid blitt et sentralt forskningsobjekt for historikere som har undersøke antirasisme i

⁴³ De Capello, "The Creation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization." S. 1

⁴⁴ Thue, "In quest of a democratic social order : the Americanization of Norwegian social scholarship 1918-1970." S. 165

⁴⁵ James Patrick Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1975). S. 33-71

⁴⁶ Walter H. C. Laves and Charles A. Thomson, *Unesco : purpose, progress, prospects* (Bloomington: Indiana University Press, 1957). S. 8, Se Paul Gordon Lauren, *The evolution of international human rights : visions seen*, 3rd ed. ed., Pennsylvania studies in human rights, (Philadelphia, Pa: University of Pennsylvania Press, 2011). Som eksempel på denne historiefremstillingen av idégrunnlaget for menneskerettigheter

⁴⁷ Laves and Thomson, *Unesco : purpose, progress, prospects*. S. 18-32

etterkrigstiden. Sebastian Gil-Riaño mener at organisasjonens antirasistiske bestrebelser har blitt ansett som en viktig kilde til å forstå skiftet fra et biologisk rasebegrep til en sosialkonstruktivistisk forståelse av variasjoner mellom mennesker. Han har påpekt at flere historikere har undersøkt UNESCOs erklæringer mot rasetekning fra 1950 og 1952 som en sammenfatning av et epistemologisk skiftet innen vitenskap. Dette førte til at rase ikke lenger ble brukt som vitenskapelig kategori.⁴⁸ Imidlertid, understreker Gil-Riaño, at flere historikere har vist at UNESCOs antirasistiske erklæringer ikke definerte et endepunkt for konseptualisering av rase innen vitenskapen, men heller markerte en overgang fra en tydeinndeling av mennesker, til en populasjonsbasert konseptualisering av rasemessige forskjeller.⁴⁹ Michelle Brattain mener at historikere har hatt en tendens å behandle rasisme som enten et enhetlig, tidløst og autonomt konsept som finnes i menneskers natur eller som en ignorant holdning som kan bekjempes med kunnskapsformidling. De som utformet UNESCOs antirasistiske program, anvendte den siste tilnærmingen og bidro til å skape en ny konstruksjon av rasebegrepet.⁵⁰

METODE OG FORSKNINGSSPØRSMÅL

Ved å undersøke Sommerfelts ideer og engasjement fra slutten av 1930-tallet og gjennom eksilperioden, kan denne masteroppgaven bidra til å kaste lys over en type intellektuelt fredsarbeid før og under krigen, som blant annet ledet til etableringen av UNESCO og dens senere erklæring om rase i 1950.

Global biografi som historisk metode

Mark Gamsa beskriver en utvikling i internasjonal historieskriving, fra å anse nasjoner som aktører og utgangspunkt for å undersøke interaksjon mellom stater, via fokuset på mikrohistorie og hendelser med betydning for lokale forhold til et økt fokus på globalhistorie

⁴⁸ Se for eksempel Poul Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, vol. 550, University of Southern Denmark studies in history and social sciences, (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2017).

⁴⁹ Aigul Kulnazarova and Christian Ydesen, *UNESCO without borders : educational campaigns for international understanding*, vol. 172, Routledge research in education, (London: Routledge, 2017). S. 205-206

⁵⁰ Michelle Brattain, "Race, Racism, and Antiracism: UNESCO and the Politics of Presenting Science to the Postwar Public," *The American Historical Review* 112, no. 5 (2007). S. 1388

og transnasjonale forbindelser. Dette har ført til en tilnærming som undersøker 'transnasjonale' eller 'globale liv'.⁵¹ Denne formen for globale biografier tar sikte på å fremheve sentrale deler ved en aktørs virke, fremfor å skape en komplett fortelling om en aktørs liv.⁵² En biografisk tilnærming vil bidra til forståelse av større tematiske diskusjoner om samarbeid og interaksjon mellom stater og internasjonale aktører. Denne tilnærmingen er, som Jill Lapore beskriver, i krysningpunktet mellom mikrohistorie og tradisjonell biografi og anvendes stadig oftere som analytisk metode i internasjonal historieskriving. Mikrohistorie forteller om spesifikke aktører eller fenomener i fortiden, som kan brukes som eksempel for større historiske prosesser og ideer. Mens tradisjonelle biografier, derimot, har ofte bidratt med fortellinger om det enestående ved et individ og i liten grad vist at det fortelle om andre aspekter ved fortiden vedkommende tok del i.⁵³

Hensikten med globale biografier er altså å få innblikk i sentrale prosesser, trender og hendelser i internasjonalt arbeid. Ett eksempel av særlig relevans for denne oppgaven er Slugas undersøkelse av den britiske biologen Julian Huxley og hans bidrag til å definere UNESCOs idégrunnlag. Denne er spesielt relevant fordi han var del av CAME og deltok i diskusjoner om raseteoriers gyldighet i organisasjonen, samtidig som Sommerfelt. Sluga mener at studiet av Huxleys bidrag avdekker et paradoks som definerte UNESCOs verdenssyn. Fra utsiden så det ut til at FN og UNESCOs arbeid var et verdensomspennende oppgjør med nazistisk raseideologi, som var drevet av forpliktelsen til å skape holdningsendringer. Sluga mener at i praksis, var organisasjonens målsetninger forankret i opplysningstidens tro på den universelle kraften til kunnskap og utdanning, samt sent 1800-talls ideer om evolusjon og imperier.⁵⁴

⁵¹ Mark Gamsa, "Biography and (Global) Microhistory," *New global studies* 11, no. 3 (2017). S. 232

⁵² Haakon Andreas Ikonomou undersøker Folkeforbundet med en biografisk tilnærming. Se: [https://saxoinstitute.ku.dk/staff/?pure=en%2Fpersons%2Fhaakon-andreas-ikonomou\(efb0af62-f891-48ca-b1d4-50131a26e65e\).html](https://saxoinstitute.ku.dk/staff/?pure=en%2Fpersons%2Fhaakon-andreas-ikonomou(efb0af62-f891-48ca-b1d4-50131a26e65e).html) (03.06.2021)

⁵³ Jill Lapore, "Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography," *The Journal of American History* 88, no. 1 (2001). S. 129-132, Lapore har påpekt at det sjeldent er et definitivt skille mellom disse tilnærmingene og biografier har i større grad blitt bevisst på mulighetene for å gjøre det partikulære eksemplifiserende, gjennom biografisk historieskriving.

⁵⁴ Sluga, "UNESCO and the (One) World of Julian Huxley." S. 396-397

Biografisk tilnærming benyttes i denne oppgaven for å forstå antirasisme som fenomen, kontinuitet av ideer fra 1930-tallet til 1945, samt etablering av internasjonale organisasjoner. Dette er en viktig del av forhistorie til etableringen av UNESCO og dens erklæringer om rase. Sommerfelt var del av en gruppe forskere som avviste en form for rasetekning og et utvalg av uttrykk for rasisme. Den liberale formen for antirasisme Sommerfelt representerte, bidro til en kritisk innstilling til raseteorier, satte spørsmål ved kategorisering av mennesker etter mentale egenskaper og identifiserte antisemittisme som et politisk problem i sin samtid. Rasetekning var et komplekst landskap, der de som avviste biologiske forståelser av intellektuell og fysisk kapasitet, likevel hadde hierarkiske forestillinger om grupper av mennesker. Det er likevel riktig å bruke antirasisme om denne tekningen, fordi gruppen av forskere og politikere Sommerfelt tok del i hadde stor politisk innflytelse i sin samtid og la grunnlag for antirasistiske idéer som fikk betydning i etterkrigstiden.

Epistemiske samfunn

I London arbeidet Sommerfelt tett med andre eksperter og representanter for andre regjeringer. Haas har definert begrepet 'epistemiske samfunn' som kunnskapsbaserte ekspertnettverk.⁵⁵ Å undersøke beslutningsprosesser i internasjonale organisasjoner med blikk for disse nettverkene, kan bidra til å beskrive rollen spesialister spiller i disse prosessene. Beslutningstakerne er påvirket av en sammensetning av nasjonale interesser og presedens innad i en organisasjon, men vel så viktig, den kunnskapen enkeltaktørene har i forkant av, eller erverver seg i løpet av en beslutningsprosess.⁵⁶ Disse kunnskapsnettverkene har innflytelsesrike roller i internasjonale organisasjoner, fordi de hjelper nasjoner å identifisere problemer, formulerer disse problemene for å passe internasjonale diskusjoner og forhandlinger og foreslår løsninger på problemene.⁵⁷

Innad i epistemiske samfunn finnes det sett av normer, idéer, eller 'epistemer', som deltakerne i disse nettverkene deler. I følge Poul Duedahl kan epistemer minne om Thomas S.

⁵⁵ Haas, "Introduction: epistemic communities and international policy coordination." S. 2

⁵⁶ Haas, "Introduction: epistemic communities and international policy coordination." S. 3

⁵⁷ Haas, "Introduction: epistemic communities and international policy coordination." S. 2

Kuhns paradigmebegrep, men skiller seg vesentlig fra det på noen punkter. Paradigme beskriver en overgang fra et naturvitenskapelig syn til et annet, for eksempel overgangen fra et geosentrisk til et heliosentrisk verdensbilde. Denne overgangen beskriver Kuhn som en revolusjon, hvor nye oppdagelser fører til forkastelse av tidligere forståelsen av et emne. Michel Foucaults begrep epistem, derimot, benyttes om overganger mellom vitenskapelig kunnskap, som særlig er anvendelig innen humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag. Epistem anvendes ikke for å beskrive revolusjonerende ny innsikt som forkaster et tidligere verdenssyn, men om mindre elementer, som for eksempel begreper. Disse kan være med på å definere hva som anses som sann kunnskap innen et kunnskapsfelt, for eksempel i et epistemisk samfunn. Epistemer kan eksistere side om side, til tross for at de kan ha ulikt, eller motstridende innhold. Overgangen fra en forståelse av et begrep til et annet, kan være en langvarig prosess. Epistemer er nyttige for å forstå nivåforskjellene mellom fundamentale endringer i verdenssyn og mindre, men betydelige endringer i innholdet i et begrep.⁵⁸

Begreper om epistemiske samfunn og epistemer er nyttig i undersøkelse av antirasistiske idéer på et internasjonalt nivå og for å forstå Sommerfelts rolle som del av et epistemisk samfunn i CAME. Dette kan bidra til å forstå hvordan nye idéer om mennesker, kulturer og samfunn ble introdusert i internasjonale organisasjoner, hvordan disse idéene ble diskutert og hvordan løsninger på utfordringer knyttet til disse idéene ble definert. På den ene siden var Sommerfelts tekning om antirasisme preget av definisjoner av rase som ble utviklet i epistemiske samfunn, som bestod av raseforskere, antropologer og andre akademikere som engasjerte seg i diskusjoner om raseteorier og raseforskningens gyldighet. På den andre siden ble Sommerfelt selv del av et epistemisk samfunn, hvor han var en av 'portvokterne' som introduserte sin forståelse av raseteorier og sitt antirasistiske perspektiv i organisasjonen.

Forskningsspørsmål og avgrensning

Med utgangspunkt i prosjektets biografiske tilnæringsmåte, ambisjon om å bidra til å historisere antirasisme og undersøke internasjonal institusjonsbygging, har denne oppgaven

⁵⁸ Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550. S. 56-86

flere problemstillinger. For det første hvilke tanker hadde Sommerfelt om raseteorier, hvordan formidlet han dem og hvilke tradisjoner for kunnskap og fredsarbeid inngikk denne kritikken i? Dette spørsmålet vil gi innblikk i antirasistisk arbeid i Norge før krigen. For det andre, hvordan benyttet Sommerfelt mulighetene for intellektuelt og politisk samarbeid i krigsårene? Dette spørsmålet vil bidra til undersøke eksilregjeringens aktivitet med nye innfallsvinkler. Dette er med mål om å få bredere forståelse for de nettverkene som ble bygget og idéene som ble diskutert i dette miljøet og på hvilken måte dette dannet grunnlag for internasjonalt samarbeid etter krigen. Oppgaven tar, til sist, sikte på å vise Sommerfelts virksomhet i CAME. Hvordan formidlet Sommerfelt sitt syn på raseteorier i arbeidet i CAME? Hvilken betydning hadde dette for organisasjonens idegrunnlag?

KILDER

Hovedtemaet for denne undersøkelsen har vært Sommerfelt, hans kritikk av raseteoriene, eksiltilværelsen i London og virksomhet i CAME. Disse temaene har fremstått separate fra hverandre og kildematerialet jeg har benyttet gjenspeiler målsetningen om å tilegne meg dybdekunnskap om hvert tema. Den biografiske tilnærmingen har vært gjennomgående i kildearbeidet, for å skape en kronologisk fortelling om Sommerfelts akademiske og politiske virksomhet, men samtidig finne aspektene som er relevante å fremheve for å besvare forskningsspørsmålene.

I undersøkelse av Sommerfelts kritikk av raseteorier har jeg tatt i bruk trykte kilder og avisarkiver. *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa* har vært den viktigste kilden til å forstå Sommerfelts antirasistiske tekning.⁵⁹ Samtidig har utgivelsene *Hvordan sproget blir til*, fra 1934 og *Sproget som samfundsorgan*, fra 1935 gitt uttdypende perspektiver på Sommerfelts forståelse av språket som et sosialt fenomen og hvordan dette var knyttet til hans tekning om rase.⁶⁰ Forelsningen «Is there a fundamental

⁵⁹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. Boken er skrevet i en nøktern og redegjørende stil, men også preget av formidlingsleder, med referanser til litteraturhistorie og nordisk historie. Samtidig var boken myntet på et bredere publikum. Sommerfelts stemme som populærvitenskapelig formidler er utdypet i kapittel 1.

⁶⁰ Alf Sommerfelt, *Hvordan sproget blir til* (Oslo: Cappelens forlag, 1934).og Sommerfelt, *Sproget som samfundsorgan*.

mental difference between primitive man and the civilised European?» Fra 1942 er også utgitt som en pamflett.

I tillegg har Julian Huxley, Alexander C. Sanders og Alfred C. Haddons *We Europeans*, fra 1935 og Karl Evangs *Rasepolitikk og reaksjon*, fra 1934 blitt brukt som referanselitteratur, for å forstå mangfoldet av kritikk av raseteorier og tekning om rase i henholdvis Storbritannia og Norge, i denne perioden.⁶¹ Jeg har dessuten undersøkt et stort omfang av materiale fra Nasjonalbibliotekets digitaliserte avisarkiv. Dette har vært viktige kilder for å forstå hvordan Sommerfelts kritikk ble omtalt og motatt og for å finne informasjon om organisasjonene som tok initiativ til *Hva er rase?* -prosjektet.

Arkivene knyttet til Conference of Allied Ministers of Education er lagret i UNESCOs hovedkvarter i Paris. Jeg undersøkte dette omfattende arkivet med hovedvekt på Sommerfelts virksomhet og behandling av raseteorier og rasisme i organisasjonen.⁶² Arkivarbeidet gjorde det tydelig at Sommerfelt var sentral i organisasjonen, og at han skrev en erklæring mot raseteorier. Dette funnet ble viktig for beslutningen om å konsentrere oppgaven om krigsårene.

Ved Riksarkivet i Oslo finnes det seks bokser med Sommerfelts materiale fra krigsårene, som inneholder korrespondanser, manuskripter og sakspapirer. Manuskriptene har vært spesielt viktige for å forstå Sommerfelts virksomhet og tenkning i krigsårene.⁶³ Her er også Kirke- og Undervisningsdepartementets virksomhet i London lagret som et felles arkiv. Dette inneholder et stort omfang av sakspapirer knyttet til CAMEs aktivitet og de norske aktørene som var involvert i dette arbeidet. Jeg har i hovedsak benyttet meg av arkivmaterialet

⁶¹ Julian Huxley, A. M. Carr-Saunders, and A. C. Haddon, *We Europeans: a survey of "racial" problems* (London: Cape, 1935). og Karl Evang, *Rasepolitikk og reaksjon* (Oslo: Fram forlag, 1934).

⁶² Arkivet er organisert i to kategorier: dokumenter og korrespondanser. Jeg har benyttet meg av materiale til den første kategorien, AME – Documents og undergruppene A – General Series 1942 – 1945, B – Books and Periodicals Commission, 1943 – 1945, som også inneholder undergruppen History Committee, samt D – Science commission, 1943 – 1945. (Se «Kilder og litteratur» for arkivoversikt og hierarki)

⁶³ Fem av disse boksene ligger under arkivets Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, med boksene L00091 – L0095 og en under diverse andre saker/ Dc - Div. andre saker, med boksen L0011. Disse har imidlertid stavet Sommerfelts navn feil og bruker konsekvent navnet «Sommerfeldt». Denne feilstavingen førte til at jeg oppdaget mappene sent i prosessen. (Se «Kilder og litteratur» for arkivoversikt og hierarki)

som omhandler hovedmøtene i organisasjonens, for å få en sammenheng i organisasjonens virksomhet og for å supplere dokumentene fra UNESCO-arkivet.⁶⁴

I undersøkelsen av Sommerfelts aktivitet i London under krigen har jeg også studert et utvalg av litteratur om Eksilregjeringen i London. Jeg har lett spesifikt etter KUD, Sommerfelt og CAMEs aktivitet. Sommerfelt bidro til trebindsverket *Norges krig*, med tre kapitler i utgaven fra 1948.⁶⁵ Fordi Sommerfelt har forfattet disse kapitlene, kan dette verket både anses som historiografi om den norske eksilregjeringen og en primærkilde til Sommerfelts eget blikk på eksilregjeringens aktivitet. Utenriksminister Trygve Lies memoarer *Med England i ildlinjen* og Arne Ordings Dagbøker bind I, har vært nyttige kilder for å gi sammenheng til relasjoner innad i regjeringen og tidfeste noen sentrale hendelser.⁶⁶

De største utfordringer med kildearbeidet har vært at omfanget av kilder har vært så stort. Det er mye av arkivmaterialet jeg gjerne skulle undersøkt på nytt, men på tidspunktet jeg hentet inn kildene, så jeg for meg at oppgaven skulle ha et annet fokus. Dette gjelder både kildearbeidet i UNESCO-arkivet og på Riksarkivet. Kildematerialet er derfor resultat av utvalg som ble gjort på ulike tidspunkt i prosessen. Et annet problem er at boksene som dekker CAMEs aktivitet i KUDs arkiv ikke er komplett. Noen av mappene mangler referater fra hovedkonferansene etter 1944. Min antakelse er at materialet knyttet til CAME er basert på dokumenter som ble sendt til de norske representantene, og gjenspeiler de norske aktørenes aktivitet, heller enn organisasjonen som helhet.

Jeg har også foretatt et bakgrunns intervju av Sommerfelts sønn Dette ga meg svar på noen sentrale spørsmål og et tydeligere og mer levende inntrykk av hvem Sommerfelt var som person.

⁶⁴ Dette består av totalt åtte bokser, som er arkivert under Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, med boksene L0070 – L0077. Jeg har i hovedsak benyttet meg av den første boksen, bestående av tre mapper som dekker Hovedkonferansene i organisasjonen. (Se «Kilder og litteratur» for arkivoversikt og hierarki)

⁶⁵ Sverre Steen, *Norges krig 1940-1945*, ed. Sverre Steen (Gyldendal, 1948). Disse kapitlene omhandler «1. Vår konge og hans hus», «2. I kamp for vår ære», «3. Regjeringen i London» og «4. Den norske forvaltning utenlands», hvor kapitel to, tre og fire har gitt innblikk i KUD og Sommerfelts egen aktivitet før og under eksil og en innsikt i transnasjonalt samarbeid i London.

⁶⁶ Se Trygve Lie, *Med England i ildlinjen: 1940-42* (Oslo: Tiden, 1956). og Arne Ording, *Arne Ordings dagbøker* (Tano Aschehoug, 2000).

OPPBYGNING AV OPPGAVEN

I oppgaven har det vært vesentlig å skape en sammenhengende fortelling, hvor kronologien i Sommerfelts virksomhet kommer tydelig fram. Oppgaven er delt inn i tre kapitler, i tillegg til innledning og avslutning.

Opgavens første kapittel drøfter Sommerfelts kritikk av raseteorier i 1939. Denne kritikken ble fremmet gjennom *Hva er rase?* –prosjektet, som bestod av Sommerfelt utgivelse med samme navn, fem forelesninger og mediedekningen. Gjennom dette prosjektet kritiserte Sommerfelt språkforskning som var anvendt for å legitimere raseteorier og raseideologien. I tillegg formidlet han inndeling av mennesker ei ‘antropologiske typer’, definert av fysiske antropologer. Sommerfelt redegjorde for politiske ideologier, og uttrykte kritikk mot raseideologi, nasjonalisme og antisemittisme.

Det andre kapitlet omhandler Sommerfelts eksiltilværelse i London og har ikke en like tydelig tematisk inndeling som det foregående kapitlet. Dette kapitlet drøfter Sommerfelts virksomhet i eksil. Hvilken betydning han hadde i eksilregjeringen, hans virksomhet som foredragsholder, hvordan han formidlet universalistiske idéer og inngang til CAME.

Det tredje kapitlet omhandler Sommerfelts arbeid i CAME og hvilken betydning han hadde for organisasjonens idégrunnlag. Det viser Sommerfelts arbeidet i Historiekomitéen, med en håndbok for lærere og bidrag til organisasjonens syn på lærere, gjennom en erklæring om raseteorier og utdanning.

Kapittel 1. I Universitetets aula: kritikken av raseteorier i

Hva er rase? -prosjektet

«Det finnes ingen arisk rase, heller ingen jødisk. Vi er alle blandingsfolk. Interessant forelesningsrekke.»⁶⁷ Slik rapporterte Arbeiderbladet fra foredraget Alf Sommerfelt holdt ved Universitetet i Oslo på nyåret 1939. I samarbeid med organisasjonene Norsk Forbund mot Rasehat og Norsk Avdeling av Verdenssamlingen for Fred, utarbeidet Sommerfelt fem forelesninger der han formidlet antropologiske og språkvitenskapelige perspektiver på raseteorier. Ved å anvende disse perspektivene skulle Sommerfelt vise at vitenskapelige funn hadde blitt feilaktig brukt for å legitimere raseideologi.

Forelesningene ble annonsert i flere norske aviser og Sommerfelt holdt en pressekonferanse hvor han presenterte hovedpoengene ved sin kritikk av raseteorier. Flere aviser kunne melde om så stort oppmøte at arrangementet måtte flyttes til Universitetets aula. Torsdag 26. januar 1939 holdt Sommerfelt den første forelesningen og Dagbladet rapporterte om det under tittelen «Første foredrag for sprengt hus i går».⁶⁸ Senere samme år ble boken *Hva er rase? Antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa* utgitt. Denne boken var en gjengivelse, med noen utdypninger, av det som ble presentert i forelesningene og mediedekningen.

Forelesningene, pressekonferansen og boken var et samlet populærvitenskapelig og politisk prosjekt, hvor Sommerfelt formidlet sin kritikk av raseteorier. *Hva er rase?* –prosjektet var uttrykk for Sommerfelts forsøk på å moderere raseteoriens gyldighet, tilby alternative forklaringsmåter for variasjoner mellom mennesker og befolkninger. Samtidig kritiserte han politiske forhold, som raseideologi og antisemittisme. Dette kan ses som en indirekte kritikk an nazismen.⁶⁹

⁶⁷ "Arbeiderbladet 1939.01.24," (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-01-24 1939. s. 13

⁶⁸ "Dagbladet 1939.01.27," (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-01-27 1939. s. 3

⁶⁹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.

En undersøkelse av bokens innhold og mediedekningen kan bidra til å forklare idéene, forestillingene og verdensbildene Sommerfelt tok del i og formidlet. Formålet med denne oppgaven er å identifisere nyansene i Sommerfelts forståelse av rasebegrepet og vise hvordan han bygde på tradisjoner for raseforskning og antirasisme i sin formidling av rasebegrepet. På et større plan kan en slik gjennomgang av Sommerfelts arbeid bidra til å forstå hvilke forestillinger om menneskelige variasjoner som eksisterte før utbruddet av andre verdenskrig. Dette kan belyse hvilke aspekter ved beskrivelser av variasjoner mellom mennesker som ble ansett som gyldige, hvilke som ble gjenstand for kritikk og hvilke som vedvarte til tross for kritikken de ble utsatt for. Disse spørsmålene vil jeg undersøke med utgangspunkt i problemstillingen: Hvilke tanker hadde Sommerfelt om raseteorier, hvordan formidlet han dem, og hvilke tradisjoner for kunnskap og fredsarbeid inngikk denne kritikken i?

OBJEKTIV FORMIDLING AV «ET BRENNENDE POLITISK PROBLEM»

Sommerfelt var en aktiv formidler av språkteorier for et folkelig publikum på 1930-tallet. I den populærvitenskapelige utgivelsen *Hvordan sproget blir til* fra 1934, avviste han at språkteorier kunne brukes for å forklare en sammenheng mellom språkets historie og utvikling av raser.⁷⁰ Året etter holdt han radioforedraget *Sproget som samfunnsorgan*, hvor han presenterte en utdypende forklaring på sin tilnærming til språket som et sosialt fenomen.⁷¹ Både utgivelsen og foredraget gjorde antakeligvis Sommerfelts syn på raseteorier og hans samfunnsvitenskapelige perspektiver kjent utenfor faglige nettverk.

Dette førte til at lektor Betuel Sofus Tranøy, tok initiativ til en forelesningsrekke som, med en «objektiv, vitenskapelig karakter» skulle opplyse om antropologiske og språkvitenskapelige syn på raseteorier.⁷² Tranøy var representanten for de to organisasjonene som hadde bekjempelse av rasisme og arbeid for verdensfred på agendaen. Den første var Norsk Forbund Mot Rasehat, som ble stiftet i Oslo i 1936, med Beth Werenskiold som leder. Organisasjonen hadde tre mål med virksomheten: «Å skape en våken folkeopinion mot

⁷⁰ Sommerfelt, *Hvordan sproget blir til*. S. 102-103

⁷¹ Sommerfelt, *Sproget som samfunnsorgan*. Se kapittel 2 for beskrivelse av noe av innholdet i denne boken

⁷² Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. Forord

rasehat. Å motarbeide enhver forfølgelse av enkeltpersoner eller grupper på grunn av deres rase eller overbevisning. Å hjelpe materielt og åndelig dem som er ofre for rasehat eller intoleranse.»⁷³ Forelesningsrekken til Sommerfelt skulle antakeligvis stimulere til det første og var del av flere forelesninger organisasjonen arrangerte på slutten av 1930-tallet.

Verdenssamlingen for Fred, var den andre initiativtakeren og ble stiftet i Brussel i 1935.

Organisasjonen skulle fungere som et folkelig organ for Folkeforbundet og ble ledet av Lord Robert Cecil og hadde en underavdeling i Norge.⁷⁴

Sommerfelts engasjement ved Institutt for sammenliknende kulturforskning (ISKF) viste at han hadde en tro på at kunnskapsformidling var iboende fredsskapende. Instituttet ble opprette med formål om å danne en arena for internasjonal vitenskapelig samarbeid etter første verdenskrig. Krigen hadde satt troen på vitenskapens objektivitet og universalitet på prøve, særlig fordi mange profilerte, tyske akademikere hadde erklært sin støtte til Tysklands krigføring. Opprettelsen av ISKF skulle gi ny tro på at vitenskapelige fremskritt kunne komme verdenssamfunnet til gode, i motsetning til å tjene nasjonale interesser.⁷⁵ I følge Kyllingstad var det bred oppslutning om disse målsetningene ved instituttet, til tross for at medlemmene hadde ulikt politisk overbevisning.⁷⁶

Bakgrunnen for *Hva er rase?* – prosjektet og synet på kunnskapsformidling som fredsskapende kan forklare Sommerfelts mål om å formidle sin kritikk av raseteorier med vitenskapelige argumenter. Sommerfelt hadde observert at spørsmål om «rase og raseforskjeller» hadde blitt et «brennende politisk problem i vår tid», men at det fantes et stort antall forskere og vitenskapsfolk som hevdet at de hadde svar på disse spørsmålene.⁷⁷

⁷³"Dagbladet 1936.02.15," (Norge;Oslo;Oslo;), 1936-02-15 1936.

⁷⁴"Dagbladet 1936.09.12," (Norge;Oslo;Oslo;), 1936-09-12 1936. «Det skal bli en edel kappestrid om hvem som kan ta det største løftet for å gjenoppbygge Folkeforbundet i folkenes bevissthet. Med forente krefter vil vi skape en plass for Folkeforbundstanken i alle menneskers hjerter. Det skal og må lykkes. Det er denne samling av gode krefter som verden har ventet på.», mens verdenssamlingen for Fred var organisasjonen International Peace Campaign også omtalt som Rassemblement Universel pour la Paix (RUP) stiftet i 1935. lonsea.de, «International Peace Campaign», , <http://www.lonsea.de/pub/org/1115>, 18.03.21, 15:16

⁷⁵ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenliknende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen.", S. 16

⁷⁶ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenliknende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen.", S. 120-121

⁷⁷ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa.*, Forord

Sommerfelts formål var å bidra til større forståelse for de vitenskapelige svarene på disse spørsmålene. Dette skulle skje uten å ta i bruk eksplisitt politiske argumenter, som kunne føre til en polemisk debatt eller videreføring av propaganda.

KRITIKK AV RASETEORIERS EPISTEMOLOGISKE GRUNNLAG

Sommerfelts kritikk av raseteorier var et forsøk på å moderere teoriene og så tvil om det epistemologiske grunnlaget for studier på raser. I *Hva er rase?* –prosjektet etablerte Sommerfelt at han mente at alle mennesker var del av sammen art, men hevdet at man likevel kunne definere grupper av mennesker ut fra fysiske trekk.

Sommerfelt mente at det var vesentlig forskjell på inndelingen av planter, dyr og mennesker. Rasebegrepet ble opprinnelig brukt i zoologi og botanikk, som ledd i klassifiseringssystem og kunne defineres som «en forholdsvis fast (stabil) samling av organismer som ligner hverandre og ikke er så forskjellige at de utgjør en art», Sommerfelt understreket at denne definisjonen omhandlet planter og dyr.⁷⁸ «Sammenligner en nå menneskene med forholdene i dyreriket, utgjør alle nålevende mennesker én enkelt art. Alle kjente mennesketyper er fruktbare seg imellom» skrev Sommerfelt og mente at mennesketyperne «utgjør en eneste form, homo sapiens, av familien hominidae.»⁷⁹ Kilden til å forstå typene menneskeheten var inndelt i var gjennom å studere antropologiske typer.

«Når vi kommer til menneskene blir spørsmålet om betydningen av ordet *rase* mindre klart. Skal en komme til en forståelse av hva rase vil si når det gjelder mennesker, må en ta for seg antropologiens inndeling av mennesketyperne». I følge Sommerfelt kunne antropologien tilby «presise og målbare egenskaper» i inndelinger av antropologiske typer, mente Sommerfelt.⁸⁰ Antropologiske typer var inndeling av mennesker etter fysiske trekk, som hadde sitt opphav i fagfeltet fysisk antropologi. Fra midten av 1800-tallet ble forestillingen om rase som biologisk gyldig kategori av mennesker utviklet av raseforskere og institusjonalisert

⁷⁸ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. s. 10

⁷⁹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 13

⁸⁰ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. s. 11

gjennom fagfelt som etnologi, biologi og fysisk antropologi.⁸¹ Fysiske antropologer utarbeidet metoder som skallemål og klassifiseringssystemer av fysiske trekk som hårtype, øyefarge og neseform for å kategorisere grupper av mennesker.⁸²

Det er interessant at Sommerfelt påtok seg ansvaret for denne brede folkeopplysningen om de antropologiske typene. Han var ikke antropolog og hadde heller ingen spesifikk utdanning innen dette feltet. Antakeligvis støttet Sommerfelt seg på disse teoriene, fordi store deler av kritikken av raseteorier på 1930-tallet kom fra antropologer selv.⁸³ Denne kritikken var rettet mot mangelen på epistemologisk grunnlag som raseteorier var basert på og førte til at faget mistet mye av sin definisjonsmakt og legitimitet som studie av variasjoner mellom mennesker og måtte moderere både metoder og teorier.⁸⁴ Fra 1920-tallet ble forestillinger om rase bearbeidet blant forskere både innen fysisk antropologi og andre fagfelt som hadde omfavnet raseforskningen. Raseteorier ble kritisert for å ikke kunne beskrive noe utover lokale variasjoner og å ikke ta i betraktning sosiale og kulturelle forklaringer på forskjeller mellom mennesker. Dette åpnet for at forskere fra fagfelt som genetik, sosialantropologi, sosiologi og psykologi og andre som var interessert i raseteorier av politiske grunner, tok del i diskusjoner om raseforskjeller.⁸⁵ Stadig flere tok til orde for å definere rase som en sosial konstruksjon og så rase som en måte å kategorisere mennesker på som hadde sitt opphav i sosial praksis, ikke som et biologisk forankret fenomen. Likevel holdt mange forskere fast ved at det var hensiktsmessig å definere mennesker ut fra noen fysiske trekk.⁸⁶

Nazistenes maktøvertakelse i Tyskland og eksponeringen av raseideologien gjorde at flere forskere mente det var høyst nødvendig å bekjempe disse raseteorier, fra et vitenskapelig

⁸¹ Se Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. og Jon Røyne Kyllingstad, *Measuring the Master Race: Physical Anthropology in Norway, 1890-1945* (Cambridg: Open Book Publishers, 2014).

⁸² Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 16

⁸³ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 279

⁸⁴ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 3

⁸⁵ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 4-5

⁸⁶ Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550. S. 7+

perspektiv.⁸⁷ Likevel kom det ikke en umiddelbar tilbakevisning av raseforskning og raseideologi fra forskningsmiljøer. I studiet av forskningsmiljøer i Storbritannia og USA har Elazar Barkan påpekt at mellom konsekvenser av nazistisk raseideologi bare ble behandlet indirekte, eller av individuelle forskere som skrev populærvitenskapelige fremstillinger med mål om å tilbakevise raseteorier i årene mellom 1933 og 1938. Det var først etter 1938 at det oppstod samlet innsats fra forskningsmiljøer, som ønsket å vise at raseideologi ikke kunne begrunnes vitenskapelig.⁸⁸ Sommerfelt ble antakeligvis inspirert av noen av de populærvitenskapelige utgivelsene som ble utgitt på 1930-tallet. Samtidig ble gyldigheten av raseteorier også diskutert i vitenskapelige miljøer han befant seg i.⁸⁹

Et eksempel på en slik innflytelse var den amerikanske antropologen Franz Boas.⁹⁰ Boas var ledende innen amerikansk antropologi på 1930-tallet og initiativ til en samlet kritikk fra flere amerikanske akademikere. Boas syn på raser hadde en tverrfaglig tilnærming, basert på samfunnsvitenskap og lingvistikk og hadde som mål å avvise sammenhengen mellom raseteorier og mentale karakteristikk.⁹¹ En annen viktig innflytelse kom fra Alfred. C. Haddon og Julian Huxley og boken *We Europeans*. Haddon og Huxley tok sikte på å kombinere biologisk og antropologisk forskningsmateriale for å motbevise sammenhengen mellom vitenskap og rasistiske forestillinger.⁹² Sommerfelt refererte både til Boas og de britiske forskerne i *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.

Til tross for at raseteorier stadig ble utfordret, var diskusjoner om raseteoriers gyldighet på 1930-tallet preget av flere og ofte motstridende oppfatninger av teoriens

⁸⁷ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 279

⁸⁸ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 279

⁸⁹ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen." S. 361-392

⁹⁰ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 77

⁹¹ Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 283

⁹² Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 296-297, Huxley, Carr-Saunders, and Haddon, *We Europeans: a survey of "racial" problems*.

gyldighet. Sommerfelt mente at det ikke var hensiktsmessig å omtale mennesker som del av ulike raser, men at likevel at man kunne definere fysiske trekk hos mennesker for forstå befolkningssammensetningen i Europa. Den fysiske antropologien var altså kilde til å forstå rasebegrepet anvendt om mennesker og definerte ikke et absolutt skille mellom raseteorier og de antropologiske typene. Samtidig understreket han at mennesker utgjorde samme art og derfor var inndelingen av mennesker i typer vesentlig annerledes fra inndelingen av dyr.

RASE OG ANTROPOLOGISKE TYPER

Det som skilte de antropologiske typene fra raseteorier var at de antropologiske typene kunne deles inn i mindre grupper og at disse gruppene kunne «karakteriseres ved en rekke overensstemmelser».⁹³ Disse antropologiske typene utgjorde syv hovedkategorier, som Sommerfelt mente kunne brukes som eksempler for å definere den europeiske befolkningen. Disse typene var identifisert etter beskrivelser av trekk som hår, hudfarge, høyde og hodeform.⁹⁴ Den siste kategorien viser at inndelingene av antropologiske typer var basert på raseforskningens klassifikasjonssystemer. Hodeform som utgangspunkt for inndeling av mennesker etter raser ble definert av Anders Retzius metode for kraniemål. Han utarbeidet en teori om at disse kraniemålene kunne beskrive kategoriene «kortskaller» og «langskaller», som skulle ha betydning for menneskers mentale evner og intelligens.⁹⁵ Sommerfelt mente ikke at noen europeisk befolkning var nøyaktig lik disse typene, eller at det fantes noen nasjoner med bare én antropologisk type.

I tillegg til en beskrivelse av disse kategoriseringene, var de antropologiske typene i Europa illustrert med bilder, hvor alle utenom typen han omtalte som «Øst-Europeisk eller

⁹³ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 12-13, Disse kategoriene var «1. Hårart og hårfarge, 2. Hudfarge, 3. Øynenes farge og form, 4. Legemshøyde, 5. Hodeform, 6. Neseformen og 7. Blodtyper.»

⁹⁴ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. Denne inndelingen var i hovedsak basert på den svenske antropologen Gaston Backman (*Människoraserna och moderna rasproblem*, 1935) som definerte «Den dinariske type», «Orientalisk type», «Armenoid type» og «Øst-Europeisk eller Øst-baltisk type». Franskmannen George Montandon (*La race, les races*, 1933) stod for «Den alpine type» og «Middelhavstypen» som Sommerfelt redegjorde for, mens Halfdan Bryn (*Menneskerasene og deres utviklingshistorie*, 1925) definerte «Nordisk type».

⁹⁵ Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : rasebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550. S. 60

øst-baltisk type» var menn. Sommerfelt viet «Nordisk type» den lengste redegjørelsen og var den eneste kategorien han redegjorde for hvor han påpekte at «det finnes naturligvis en rekke avvikelser innenfor [denne typen].» Gjennomgangen av disse typene fremsto som en nøktern gjengivelse av antropologenes funn, men inneholdt også vurderinger av trekkene, som beskrivelsen av «Middelhavstypen» som «slank og harmonisk». Dette fremsto hovedsakelig som en direkte beskrivelse av illustrasjonene, som ble gitt en generell betydning, heller enn at bildene illustrerte generelle trekk innen en gruppe av individer.⁹⁶

Til tross for Sommerfelts grundige redegjørelsen og den vage avgrensningen mellom rasene og de antropologiske typene, mente Sommerfelt at det ikke eksisterte noen rene raser:

Vi ser altså at intet folk, intet land har ren rase. Selve tingen ren rase forekommer overhodet ikke hos noen mennesker. Alle viser en rekke forskjellige trekk og blanding av forskjellige typer har foregått i titusener, ja sikkert i hundretusener av år. De typer jeg har behandlet ovenfor er bare å betrakte som abstraheringer, som et forsøk på å karakterisere en del viktige antropologiske eiendommeligheter. Vi vet ikke sikkert i hvilken grad disse eiendommelighetene er konstante, dvs. i hvilken grad de er upåvirkelige av ytre faktorer. Forskjellige ting tyder på at ytre forhold kan påvirke fundamentale trekk og at det kan forekomme langt større variasjoner uten innblanding av andre typer enn man før har trodd.⁹⁷

Sommerfelt hovedinnvending til de antropologiske typene var, med andre ord, at det de var en teoretisering av faktiske forhold. For Sommerfelt betydde dette at man kunne finne befolkninger som hadde flertall av trekkene som de antropologiske typene, men at store grupper, som nasjoner hadde innslag av flere typer. Antropologien, kunne med Sommerfelts perspektiv påvise at det hadde eksistert grupper, som ikke var «rene» raser, men som likevel hadde særegne trekk, som hadde eksistert i lang tid.

Språkforskning og arkeologi kunne bevise at folkevandring og interaksjon mellom mennesker fra forskjellige deler av verden hadde ført til at det ikke var mulig å definere rene raser, mente Sommerfelt. Han mente at disse ikke kunne eksistere, fordi menneskeheten alltid hadde vandret og det hadde alltid «foregått ustanselige krysninger i tusener og i hundretusener av år.» Denne kunnskapen kunne brukes til å påvise at «en kan si med sikkerhet

⁹⁶ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 11-18

⁹⁷ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 25-26

[...] at én eller noen av typene fortsetter de forhistoriske mennesker vi kjenner fra Europas steinalder og at de andre må være kommet utenfra, særlig fra Asia».⁹⁸ Sommerfelt ønsket å formidle at det aldri hadde eksistert noe som kunne omtales som «rene» raser og at arkeologiske funn heller ikke kunne bekrefte dette. Men samtidig ligger det forbehold i argumentasjonen, hvor han skrev på en måte som ikke kategorisk kunne utelukke at det på et tidspunkt i menneskehetens historie har eksistert «rene» raser.

I gjennomgangen av de antropologiske typene i Skandinavia inkluderte ikke Sommerfelt noen av de nordiske minoritetene, men mente at «[s]amene avviker sterkt fra skandinavene: de regnes i regelen til den mongolske type som finnes i Asia. De er små – enkelte antropologer holder dem endog for pygméer» og foreslo at de kunne omtales som en utgave av en tidligere «mongolsk type».⁹⁹ «Mongolsk type» var en betegnelse som ble definert av den tidlige raseteoretikeren Johan Friedrich Blumenbach, som definerte fem hovedraser, *Kaukasier, Mongoler, Etioper, Amerikaner og Malajer*, basert på en samling av hodeskaller. Disse teoriene fikk stor innflytelse i miljøer for raseforskning og teoriene om disse fem rasene ble bygget videre på av andre raseteoretikere.¹⁰⁰ Sommerfelt mente altså at det var sannsynlig at samene stammet fra områder i Øst-Asia, hvor han mente at den mongolske type var utbredt. Dette var en utbredt oppfattelse i fysisk antropologiske og raseforskingsmiljøer i mellomkrigstiden. «Finner» og «eskimoer» ble også omtalt på denne måte.¹⁰¹

Sommerfelt refererte til fire av disse rasene i *Hva er rase? –prosjektet*, disse rasene omtalte han som «den hvite, den gule, den svarte og den røde rase» som han hadde lært om gjennom skolegangen. Disse refererte han også til for å definere rasene utenfor Europa, samt samer, med begrepet «mongoloid» og for afrikanere som «negroid» og «neger».¹⁰² Sommerfelt brukte de samme begrepene i utgivelsene *Hvordan sproget blir til* og *Sproget som samfundsorgan*.¹⁰³

⁹⁸ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 19-28

⁹⁹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 19

¹⁰⁰ Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550. S. 56

¹⁰¹ Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550. S. 57

¹⁰² Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 11 og 37

¹⁰³ Sommerfelt, *Hvordan sproget blir til*. og Sommerfelt, *Sproget som samfundsorgan*.

Gjennomgangen var preget av forbehold. Dette gjorde formidlingen tvetydig og preget av tvil. Denne tvetydige fremstillingen ble viet mye plass, hvor tre av åtte kapitler i boken omhandlet de antropologiske typene. Både den nølende gjennomgangen og at det var viet så mye plass (med illustrasjoner og konkrete beskrivelser), samt at det ikke var tydelig hva som nøyaktig skilte de antropologiske typene fra raseteorier, gjorde at de framstår som en opprettholdelse av raseteorier, heller enn en moderasjon.

RASE OG MENTALE EGENSKAPER

Gjennomgangen av de antropologiske typer dannet grunnlaget for kritikken av raseteoriers forbindelse mellom fysiske og mentale evner. Sommerfelt mente at selv om det var tvil om de antropologiske typenes gyldighet, utgjorde de ikke grunnlag for å påstå at man kunne måle mentale egenskaper ut fra fysiske trekk. Det var derfor ikke grunnlag for å fastholde at det fantes ulike mentale egenskaper mellom folk. Selv om han erkjente at det fantes individuelle forskjeller og at det var varierende hva slags egenskaper hvert enkelt menneske kunne tilegne seg, var ikke dette bestemt av hva slags rase eller antropologiske type man tilhørte.

Men hva mente Sommerfelt med «mentale egenskaper»? I kapittelet *Antropologiske typer og karakteregenskaper* brukte Sommerfelt en rekke forskjellige begreper for definere skille mellom «legemlige trekk» og «åndelig forming». Gjennomgangen av «karakteregenskapene» eller den «åndelige formingen» var en kritikk av raseteoretikers forsøk på å tilskrive disse typene bestemte psykologiske egenskaper. Disse skulle brukes for å forklare historiske hendelser med felles psykologiske trekk innad i en rase. Sommerfelt fremhevet at det fantes «en stor litteratur om dette spørsmål hvor det hevdes at hver enkelt antropologisk type, hver "rase" skal være karakterisert ved spesielle åndelige egenskaper. Og på grunn av disse påståtte egenskaper vil man forklare de forskjellige folks historie».¹⁰⁴

Et eksempel på denne teorien var den nazistiske raseteoretikeren, Hans Günther. Günther mente at man kunne forklare «den store norrøne ekspansjon» karakteristikk av vikingene, som han mente hadde de samme egenskapene som den nordiske type. Denne typen

¹⁰⁴ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. s. 29

var «den ekte fører: den er ærlig, verdig i opptreden, rettsindig og dristig, ofte dumdristig.»¹⁰⁵ Denne betegnelsen av den nordiske type var gjenstand for en selvmotsigelse i Günthers teori, påpekte Sommerfelt. Det viste seg nemlig at den skandinaviske befolkningen hadde blitt mer fredfulle med årene, til tross for at det hadde vært marginal innvandring og endring i de antropologiske typene. Mens tyskere og engelskmenn, hadde overtatt rollen som de mest ekspansive befolkningene i Europa. Forklaringen på dette var, ifølge Günther at den nordiske type hadde vandret sørover i Europa og at de som ble værende igjen i Skandinavia hadde fått et mer fredelig «sinnelag».¹⁰⁶ Dette mente Sommerfelt var tegn på at raseteoriers idé om at de kunne beskrive både fysiske og psykiske karakter manglet logikk.

Denne norske historien var eksempelvis i stor grad preget av «vekslende karakter». Dette kunne ikke forklares med antropologiske typer, siden dette hadde vært relativt stabilt i Skandinavia. Günther forklarte dette med at «vikingegenskapene» hadde blitt modifisert, men at utvandring fra de skandinaviske landene til Tyskland og England hadde ført til at disse egenskapene hadde blitt bevart her og at det hadde ført til en «mere "sjelelig forståelse" for den norrøne litteratur og særlig for den islandske saga».¹⁰⁷ Her var Sommerfelts kritikk tydelig. Han påpekte for det første at det ikke var en større interesse for norrøn litteratur i disse landene enn i Skandinavia, videre at argumentasjonen til Günther var selvmotsigende, fordi forklaringen innebar at det fantes en iboende drivkraft for ekspansjon hos «den nordiske type», men at dette hadde minket med tiden, uten betydelig ytre påvirkning. Til sist påpekte han at dette ikke kunne forklare tysk og britisk ekspansjon, fordi «den nordiske type» var mindre utbredt i disse landene enn i de skandinaviske. Sommerfelts definisjon av mentale egenskaper var altså ikke en definisjon av intelligens, men oppførsel og fremtoning.

For å kunne forstå hvorfor mennesker hadde forskjellig fremtoning måtte man ta i bruk samfunnsvitenskapelig forskning, mente Sommerfelt. «Vi vet at karakter og temperament i høy grad er påvirkelig av miljø og vi vet dessuten fra sosiologien at vi ikke uten videre finner et samfunns psykiske egenart ved å legge sammen de enkelte individers psyke.»

¹⁰⁵ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 29

¹⁰⁶ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 33

¹⁰⁷ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 32

Her kom Sommerfelts forankring i samfunnsvitenskapen til syne, både ved at han fremviste miljøforklaringer og referanse til sosiologi. Sommerfelt skrev videre at måten folk opptrådte i grupper var mer enn summen av hvert individs vilje og at «massesuggesjon» kunne få folk til å begå handlinger de ellers ikke ville gjort. «Ingen av disse teoriene står for vitenskapelig kritikk» mente Sommerfelt og fremholdt at «folkenes forskjelligartede historie» ble drevet av «økonomiske og andre sosiale forhold, av vekselspillet mellom disse og den natur de lever i og av forhold til andre folk og ikke av individualpsykologiske egenskaper som skulle være bundet til hodeform og beinbygning».¹⁰⁸

Sommerfelt var tydelig i dette kapitlet og skrev at det var kulturelle forskjeller som kunne forklare motsetninger mellom mennesker, at disse forskjellen måte søkes i sosiale faktorer, ikke antropologiske og at på det tidspunktet var ikke vitenskapelige forklaringer tilstrekkelige til å forstå hva kulturelle forskjeller kom av.

RASEIDEOLOGIEN, ARISK OG JØDISK RASE

I *Hva er rase?*- prosjektet kritiserte Sommerfelt raseteorier som språkforsker, med et samfunnsvitenskapelig perspektiv. Ved å vise til språkhistorie var målet å formidle hvordan ulike språk var beslektet med hverandre. Dette kunne brukes som utgangspunkt for å forstå hvordan mennesker har interagert med hverandre siden prehistorisk tid. Sommerfelt mente han hadde en forpliktelse til å informere om de samfunnsvitenskapelige perspektivene ved språkforskningen for å avkrefte myten om rene raser. Samtidig kan det tenkes at Sommerfelt ønsket å vise at språkforskningen ikke løp raseforskerenes ærend og at begreper som *ido-europeisk* og *arisk* innen språkforskningen var vesentlig annerledes enn disse kategoriene innen nazistisk raseideologi.

Kapitlet om raseideologien viser at Sommerfelt identifiserte antisemittisme som et av de fremste eksemplene på rasisme i sin samtid. Dette synet underbygget han ved å redegjøre for kjente raseideologier og viste hvordan disse ideologiene hadde ført til antisemittisme. Ideologene Sommerfelt nevnte, var blant annet Arthur de Gobineau og Huston Stewart

¹⁰⁸ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 33

Chamberlain.¹⁰⁹ Felles for disse raseteoretikerne var at de mente at man kunne forklare europeiske historie ved å undersøke blandingen av raser i det europeiske samfunnet. De mente at den europeiske kulturen var preget av tilbakegang fordi rasene ikke hadde blitt beholdt «rene» og hadde som utgangspunkt at disse rasene var «den svarte som står lavest, den gule som har visse praktiske ferdigheter og den hvite.»¹¹⁰ Raseideologien hadde særlig hatt betydning for utviklingen av antisemittisme, fordi jødene ble ansett som et fremmedelement som hadde bidratt til raseblanding og dermed økt konfliktnivåene ytterligere.¹¹¹

Sommerfelt mente at raseideologien var anvendelse av raseteorier og språkteorier for å forklare historiske utvikling. Denne historieforståelsen var basert på Gobineau som definerte den ariske ut i fra en kombinasjon av lingvistikk, teologi, biologi og romantikk.¹¹² Dette ble utgangspunkt for å definere europeiske raser og beskrivelser av hvordan disse rasene stod i motsetning til hverandre. Rasene var ikke bare forskjellige, det var også iboende konflikter mellom dem. Denne historiefremstillingen hadde fått stor innflytelse i Europa, fra midten av 1800-tallet og blitt brukt som utgangspunkt for forskere innen antropologi, sosiologi, naturvitenskap og arkeologi. Disse hadde også benyttet seg av teorier og forskningsmateriale fra andre fagfelt, som språkteoriene om den indo-europeiske språkgruppe.¹¹³ Denne historieforståelsen bidro til å gjøre raseteorier kjent utenfor fagfeltene og dannet grunnlaget for videre utvikling av raseideologi.¹¹⁴ Sommerfelt hevdet at det ikke var grunnlag for å påstå at det fantes iboende motsetninger mellom rasene eller de antropologiske typene. Dersom dette skulle være tilfellet, måtte studier av de antropologiske typene kunne bevise at disse hadde åndelige egenskaper som skilte seg fra hverandre. Dette var ikke tilfellet og raseteorier kunne ikke brukes for å forklare historisk utvikling. De Gobineaus definisjon av den ariske

¹⁰⁹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 83-88

¹¹⁰ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 83

¹¹¹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 96-98

¹¹² Barkan, *The retreat of scientific racism: changing concepts of race in Britain and the United States between the world wars*. S. 16

¹¹³ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 82-92

¹¹⁴ Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550. S. 62

rase bygde på beskrivelser av fysiske trekk, skallemål, men også på teorier fra språkforskning.¹¹⁵

Sommerfelt definerte begrepet *arier*, som en beskrivelse av grupper som snakket persiske eller indiske språk. Dette kom av språkteoriene som beskrev de europeiske språkene som del av den indo-europeiske språkgruppen, som antakeligvis hadde sitt opphav i India og skriftspråket sanskrit. Indre og persere hadde omtalt seg som *ârya*, som betydde «den opphøyde». Samtidens europeiske språk var resultat av en lang prosess hvor språkene hadde blitt gruppert og spaltet videre. Dette hadde ført til utviklingen av germanske språk, som igjen hadde blitt til underkategorier, som de skandinaviske språkene, nederlandsk, tysk og engelsk. I Europa var det bare «sigøynere» som snakket språk som lignet persisk eller indisk og derfor kunne defineres som ariske språk.¹¹⁶ Språkteoretikeren Max Müller hadde omtalt de som snakket indo-europeiske språk som den «ariske rase». Müller hadde trukket tilbake denne teorien senere, men da hadde den allerede blitt tatt opp av andre språkteoretikere og i dagligtalen i mange europeiske land..¹¹⁷ Müller skrev i 1888 at «[e]tter min oppfatning er en etnolog som taler om arisk rase, arisk blod, ariske øyne og hår en like stor synder som den språkforsker der taler om en langskallet ordbok eller om en kortskallet grammatikk.»¹¹⁸

Av befolkningene Sommerfelt redegjorde for, var jødene den eneste kategorien han redegjorde for som ikke var definert av landegrenser.¹¹⁹ Dette tydeliggjorde Sommerfelts mål om å oppklare misoppfatninger om jødene som en bestemt rase.

Jødene er altså ingen rase. De kan heller ikke kalles et folk, slik som f.eks. Günther gjør. Haddon's definisjon treffer det riktige. Han kaller dem en sosio-religiøs gruppe hvis medlemmer holdes sammen ved press utenfra, ved lang historisk tradisjon, ved minnet om felles lidelse og ved religionen.¹²⁰

¹¹⁵ Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550. S. 63

¹¹⁶ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 40

¹¹⁷ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 38

¹¹⁸ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 39

¹²⁰ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 56

Man måtte anvende samfunnsvitenskapelige perspektiver for å forklare særtrekk ved den jødiske befolkningen i Europa., mente Sommerfelt. At de ble ansett som en distinkt gruppe kom av historie og tradisjoner. Dette hadde ført til at den jødiske befolkningen i Europa kunne fremstå som antropologiske typer, men til tross for et «sterkt fellespreg», ment Sommerfelt at det i realiteten kom av at de hadde blitt forvist og fordrevet siden korstogenes tid. Dette hadde ført til massakrer i flere land og opprettelser av jødiske ghettoer. Forholdene jødene hadde levd under til antisemittiske forestillinger, som hadde gjort at avstanden til den øvrige befolkningen, i mange tilfeller hadde blitt forstørret. «Det sier seg selv at det liv de i århundrer har levd, ikke minst de elendige boligforhold de har hatt, må ha merket dem. At de bare skal duge til handel har ingenting med virkeligheten å gjøre. Det er de europeiske folk som har tvunget dem til dette yrke.»¹²¹

Det var to former for nasjonalisme som sto i motsetning til hverandre i Europa, mente Sommerfelt.. Den første var «den som bygger på språket» og var knyttet til Tyskland og Italia. Denne formen for nasjonalisme oppstod som en følge av studier av de indo-europeiske språkene som kunne påvise sammenheng mellom de europeiske språkene og sanskrit som var utbredt i India. Disse studiene hadde ført til det Sommerfelt mente var en feiltolkning av språkteoriene, nemlig at det fantes en sammenheng mellom språk og fysiske evner. Dette bygde opp under idéen om at alle som snakket samme språk, var del av samme rase.¹²² Sommerfelt mente at denne formen for nasjonalisme var ekspansiv. Både Italia og Tyskland hevdet rett på områder utenfor landegrensene, hvor befolkningen snakket italiensk eller tysk. Den andre var nasjonalisme som «bygger på staten og dens tradisjoner» og var utbredt i Frankrike, Polen og Ungarn. Denne var knytte til den franske revolusjonen, som skapte rammen for en felles kultur knyttet til historiske begivenheter og tradisjoner.¹²³

Disse formene for nasjonalisme sto i motsetning til hverandre. Ved å sitere en tysk ideolog illustrerte Sommerfelt at nasjoner var en kompleks sammensetning av historie, tradisjon, kultur og politikk. Nasjonene var resultat av to prosesser: «Den ene er den rike arv

¹²¹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. S. 55-56

¹²² Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.S. 63

¹²³ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.S. 61

av minner som en har i sameie, den annen er den gjensidige enighet, ønsket om å leve sammen, viljen til å bevare udelt den arv en har fått.»¹²⁴ Sommerfelts poeng var å vise at all nasjonalisme var uttrykk for maktpolitikk. «Det er av maktpolitiske hensyn disse nasjonalitetsidéer er tatt i politikkenes tjeneste, for å skape den nødvendige offervilje og begeistring hos folket».¹²⁵ Nasjonalisme var, ifølge Sommerfelt, en ideologi på lik linje med andre ideologier. Dette redegjorde han for, for å vise at raseteorier og forestillinger om nasjonale felleskap basert på språk kunne skape ekspansiv nasjonalisme og var kritikk av Fascismen og Nazismen.

Sommerfelts kritikk av raseideologien og forestillingen om en jødisk og arisk rase vakte stor oppmerksomhet i mediedekningen. Avisene som omtalte foredragene anså denne gjennomgangen som en direkte kritikk av nazistisk ideologi og beskrev hvordan Sommerfelt viste at jødene var en gruppe som ble utsatt for feilaktige og skadelige raseforestillinger. I mediedekningen fremsto det dessuten som en latterliggjøring av forestillinger om den ariske rase. I dagbladet 24. januar fikk Sommerfelt spørsmålet etter redegjørelse om feiloppfatninger om den ariske rase. «Ja men nazistene hevder at på tross av alt at det eksisterer en arisk rase...» og Sommerfelt svarte «Ja, men dette har ingenting med vitenskap å gjøre. Det sier selv professor Hans Günther, som har spilt en så stor rolle for den nazistiske ideologi.»¹²⁶

Mediedekningen viste ikke bare hvordan Sommerfelt avdekket manglende logikk i forklaringen på ariske og jødiske raser, dette fremstod også som en latterliggjøring av disse ideene. Dette var særlig tydelig i måten han bemerket at den ariske rase, som nazistene holdt høyest, egentlig kunne betegnes som en språkgruppe som kunne assosieres med «sigøynere». I Dagbladet står det videre at forelesningen også hadde nådd «naziungdom» som delte ut løpesedler utenfor lokalet, «men det hadde tydelig ingen virkning på publikum. Forelesningen ble hilst med spontant bifall.»¹²⁷

¹²⁴ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.S. 102

¹²⁵ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.S. 105

¹²⁶ "Dagbladet 1939.01.24," (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-01-24 1939.

¹²⁷ "Dagbladet 1939.02.10," (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-02-10 1939.

KONKLUSJON

Hva er rase? –prosjektet var ikke en entydig kritikk av raseteorier. Sommerfelt tok sikte på å moderere raseteoriers kategorisering av mennesker og påvise mangelen på epistemologisk grunnlag. Samtidig formidlet han teorier om antropologiske typer som også var gruppeinndelinger av mennesker etter fysiske trekk. Dette førte til at prosjektet fremstod som en utdyping og legitimering av en roteinndeling av mennesker, heller enn en avvisning. Samtidig rettet Sommerfelt tydelig kritikk til raseteoretikere som hevdet å kunne påvise sammenheng mellom fysiske og mentale evner. Kilden til å avvise sammenheng mellom fysiske og mentale egenskaper var gjennom samfunnsforskningen.

Raseteorier og sammenheng mellom fysiske og mentale evner var brukt i raseideologien. Et eksplisitt uttrykk for dette var forestillinger om en arisk og en jødisk rase. Disse kunne ikke påvises vitenskapelig, mente Sommerfelt. Forestillingen om eksistensen av arisk og jødisk rase hadde, i kombinasjon med nasjonalisme, ført til raseideologi og antisemittisme. Sommerfelts uttrykte ikke dette eksplisitt, men disse perspektivene kan forstås som en krik av fascisme og nazisme.

Prosjektet var en populærvitenskapelig formidling gjennom forelesninger, pressekonferanse og bokutgivelse. Sommerfelt hadde som mål om formidle dette på en vitenskapelig måte, som innebar å unngå for tydelig politiske standpunkter og polemikk. Sommerfelts kritikk a raseteorier var det av en internasjonal debatt om raseteoriers epistemologiske grunnlag. Dette var økende på 1920-og 1930-tallet, men særlig etter nazistenes maktovertakelse i Tyskland. Samtidig var det i hovedsak individuelle forskere som fremførte denne kritikken og Sommerfelt er eksempel på en slik forsker. Sommerfelt engasjement i denne debatten bygde på forestillinger om kunnskap som iboende fredsskapende. Ved å formidle sin kritikk av raseteorier kunne han bidra til toleranse og forhindre hat mellom mennesker, Dette var uttrykk for et universalistisk verdenssyn og var ideer Sommerfelt tok del i ved ISKF. Dessuten var prosjektet initiert av to organisasjoner, som skulle jobbe for fred og bekjempe rasehat.

Kapittel 2. I London: ny arena for kunnskapsformidling og intellektuelt og politisk samarbeid

Få timer etter den tyske invasjonen av Norge 9. april 1940, bad Sommerfelt om permisjon fra sin stilling ved Universitetet i Oslo for å kjøre en fransk kollega ut av byen.¹²⁸ Noen dager senere meldte Sommerfelt seg til tjeneste for regjeringen, som var på flukt og befant seg på Lesja i Gudbrandsdalen. Sammen med kringkastingsmannen Arnold Ræstad fikk Sommerfelt i oppdrag å reise til Ålesund for å opprettholde nyhetssendinger i de delene av Norge som fortsatt var fritt. Nyhetssendingene skulle sørge for at informasjon fra lokalradio, Norsk Telegrambyrå og Norsk Rikskringkasting ble formidlet på samme kanal. Sommerfelt har påpekt at nyhetstjenester og propaganda er «krigsmidler av avgjørende betydning» og essensielle for å opprettholde kampviljen blant det norske folk.¹²⁹ Oppholdet i Ålesund ble starten på arbeid i tjeneste for den norske regjeringen, som skulle vare gjennom hele krigen. Da den norske kapitulasjonen for okkupasjonsmakten var et faktum og regjeringen gikk i eksil, flyktet Sommerfelt til London for å fortsette kringkastingsarbeidet. Dette lå under Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD), hvor han senere fikk stilling som Ekspedisjonssjef. Denne stillingen og de nettverkene han bygde både innad i regjeringen og i de internasjonale samarbeidene han ble del av, ble en ny arena for å fortsette kunnskapsformidlingen og fredsarbeidet han hadde lagt grunnlag for i mellomkrigstiden.

Sommerfelt ble ansett som en innflytelsesrik fagperson i den norske eksilregjeringen, selv om forskning ble satt på vent ved krigsutbruddet, fortsatte han sitt formidlingsarbeid.¹³⁰ Han holdt foredrag for norske borgere i Storbritannia og Skottland, i tilknytning til Sjømannskirkene og ved flere vitenskapelige institusjoner. Et stort antall av disse handlet om

¹²⁸ Jorunn Sem Fure and Oslo Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945* (Oslo: Vidarforl., 2011); Fure and Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945*. s. 73

¹²⁹ Steen, *Norges krig 1940-1945*. S. 69

¹³⁰ Nils Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid* (Oslo: Aschehoug, 1969). S. 226

nazistisk ideologi, raseteorier og forskjeller mellom sivilisasjoner.¹³¹ I tillegg hadde Sommerfeltet stort internasjonalt nettverk fra studietiden i Storbritannia og Frankrike og hadde erfaring med internasjonalt vitenskapelig samarbeid fra Institutt for Sammenliknende kulturforskning i mellomkrigstiden. Han hadde også vært Norges representant ved den «3. internasjonale kongressen for fonetisk vitenskap» i Gent, juli 1938, sammen med E. W. Selmer.¹³² Fra høsten 1941 var Sommerfelt del av den uformelle samlingen av politikere, regjeringsmedlemmer og andre intellektuelle i London International Assembly (LIA), ledet av tidligere britisk representant for Folkeforbundet og initiativtaker til Verdenssamlingen for fred, Robert Cecil.¹³³ Dette kan ses som et epistemisk samfunn, bestående av fagpersoner som initierte flere internasjonale organisasjoner som ble innflytelsesrike i etterkrigstiden.¹³⁴ Dette nettverket av fagpersoner bidro til å definere ansvarsområder og arbeidsmetoder som formet internasjonal politikk. En av organisasjonene som hadde sitt utgangspunkt i London International Assembly og som bygget på nettverkene dannet i denne organisasjonen var Conference of Allied Ministers of Education (CAME).¹³⁵ Dette ble en arena hvor Sommerfelt hadde stor innflytelse som fagperson, som deltaker i LIA og som norsk representant i krigsårene.

Dette kapittelet er en undersøkelse av Sommerfelts deltakelse i det intellektuelle og politiske miljøet i London. Nettverkene aktørene i den norske eksilregjeringen i London bygget og hvordan de benyttet seg av mulighetene eksiltilværelsen bød på, er bare stykkevis dekket i historiografien. Kapitlet omhandler samarbeidet mellom regjeringsmedlemmer, akademikere og andre intellektuelle som befant seg i eksil i krigsårene. Deretter vil jeg drøfte spesifikt hvilke arbeidsoppgaver KUD og Sommerfelt hadde, før jeg går nærmere inn på formidlingsarbeidet hans i et foredragene han holdt i London. Til sist vil jeg ta for meg

¹³¹ Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

¹³² "Tidens Tegn 1938.05.21," (Norge;Oslo;Oslo;), 1938-05-21 1938.

¹³³ Steen, *Norges krig 1940-1945*. S. 130

¹³⁴ Kerstin Von Lingen, "Setting the Path for the UNWCC: The Representation of European Exile Governments on the London International Assembly and the Commission for Penal Reconstruction and Development, 1941–1944," *Criminal Law Forum* (2014). S. 46

¹³⁵ Eichenberg, "Macht auf der flucht - Europäische Regierungen in London (1940–1944)." s. 452

opprettelsen av CAME? Hvordan benyttet Sommerfelt mulighetene for intellektuelt og politisk samarbeid i krigsårene?

OM LONDON SOM NY INTERNASJONAL ARENA FOR NORSKE AKTØRER

Den norske regjeringen var ikke de eneste nasjonale myndighetene som måtte flykte fra okkupasjonsmakten. I løpet av 1940 søkte regjeringsmedlemmer fra landene som ble okkupert av Nazi-Tyskland sikkerhet i den britiske hovedstaden. Til tross for at London ble utsatt for gjentagende luftangrep fra tyske bombefly fra høsten 1940 til våren året etter, kunne eksilmyndighetene opprettholde en form for regjeringsmakt i den britiske hovedstaden. Eksilmyndighetene befant seg i en kompleks situasjon: De hadde lyktes å sikre at regjeringsapparatene var samlet i eksil, men hadde overlatt hjemlandene til okkupasjonsmakten. Regjeringene ønsket å utøve sine mandater og befeste sine posisjoner som de legetime nasjonale myndighetene, men hadde få muligheter til å påvirke situasjonen i hjemlandet.¹³⁶

Samtidig som representantene i eksilregjeringene var i en avmechtig posisjon som nasjonale myndigheter, bød eksiltilværelsen på nye og unike muligheter for samarbeid med de britiske myndighetene og de andre landene i eksil. Til tross for at Storbritannia var fysisk isolert fra Europa og store deler av det britiske imperiet, ble London et sted hvor intellektuelt arbeid og meningsutvekslinger fortsatt kunne foregå fritt og politiske og akademiske bånd kunne knyttes. Mulighetene for samarbeid mellom de allierte landene kan betegnes som et 'London Moment', hvor bånd mellom politikere og intellektuelle ble bygget og visjoner for etterkrigstiden ble utformet.¹³⁷ Eksilregjeringen hadde sin hovedbase i London og dette begrepet kan brukes for å forstå det spesifikke ved det eksilmiljøet som oppstod der.

Det intellektuelle og politiske samarbeidet som foregikk i London i denne perioden og de nettverkene som ble bygget, er i lite grad dekket i historiografien om den norske eksilregjeringen. Historikerne som har kartlagt og drøftet eksilregjeringens arbeid i sin helhet

¹³⁶ Eichenberg, "Macht auf der flucht - Europäische Regierungen in London (1940–1944)." s. 452

¹³⁷ Se introduksjon for drøfting av begrepet og Eichenberg, "Macht auf der flucht - Europäische Regierungen in London (1940–1944)." S. 454-455

har ikke nevnt London International Assembly og CAME, eller drøftet KUDs arbeid og Sommerfelts aktivitet.¹³⁸ Derimot har både Jorun Sem Fure i undersøkelse av universitetet i Oslo i krigsårene og Fredrik W. Thue i sin avhandlingen behandlet det politiske og intellektuelle utdanningssamarbeidet i CAME og London International Assembly på et overordnet plan. Men disse nevner ikke Sommerfelts bidrag i organisasjonene.¹³⁹

Noen av aktørene som var del av eksilregjeringen har gjort rede for deler av aktiviteten til KUD, LIA og CAME, selv. Nils Hjelmtveits memoarer *Vekstår og vargtid*, har vært en viktig kilde for å få innsikt i KUDs virksomhet og Sommerfelts posisjon i departementet. I tillegg har han beskrevet noen av arbeidsområdene til CAME. Dette handler i hovedsak om CAMEs rolle som forløperen til Unite Nations Scientific and Cultural Organization (UNESCO), ikke om spesifikt om organisasjonens arbeid eller de norske aktørenes rolle.¹⁴⁰ I bind to av *Norges krig*, fra 1948 har Sommerfelt bidratt med fire kapitler. «I kamp for vår ære» omhandler arbeidet regjeringen gjennomførte for å bygge et godt rykte i utlandet. Her har Sommerfelt nevnt London International Assembly som en viktig arena for dette arbeidet og fremhevet at «[s]ærlig viktige ble drøftelsene om hvordan en skulle gå fram mot krigsforbryterne og spørsmålet om omskolering av tyskerne og samarbeidet i opplysningsvirksomhet, kulturarbeid og vitenskap og de rapporter som ble skrevet om disse ting.»¹⁴¹ I gjennomgang av den norske statsforvaltningen i utlandet har Sommerfelt gitt en oversikt over KUDs arbeid i London og gjort rede for CAMEs arbeid i et avsnitt, men dette forteller ikke mye om Hjelmtveit eller Sommerfelts bidrag i organisasjonen, foruten noen formaliteter.¹⁴² Disse kapitlene er skrevet i en nøktern og redegjørende tone og bærer ikke tydelig preget av perspektiver eller argumenter fra Sommerfelts egne utgivelser.

¹³⁸ Riste and Forsvarets krigshistoriske, "London-regjeringa": *Norge i krigsalliansen 1940-1945: 1: 1940-1942: Prøvetid*, 1., Riste and Forsvarets krigshistoriske, "London-regjeringa": *Norge i krigsalliansen 1940-1945: 2: 1942-1945: Vegen heim*, 2., Kaj Mannheimer and Grundlagberedningen Sverige, *Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget : undersökning utförd på uppdrag av grundlagberedningen*, vol. 1972:18, Statens offentliga utredningar (trykt utg.), (Stockholm: Allmänna förlaget, 1972); Karl Molin, *Norden under 2. världskriget*, Temahefter i Nordens historie, (København: Nordisk Ministerråd, 1979).

¹³⁹ Se Fure and Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945*. og Thue, "In quest of a democratic social order : the Americanization of Norwegian social scholarship 1918-1970."

¹⁴⁰ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*, S. 305-309

¹⁴¹ Steen, *Norges krig 1940-1945*. S. 130

¹⁴² Steen, *Norges krig 1940-1945*. S. 189

Med utgangspunkt i denne litteraturen, kan dette kapitlet kan bidra til å utdype forståelsen av det politiske samarbeidet som fant sted i London i krigsårene. Sommerfelts aktivitet kan vise dynamikker innad i eksilregjeringen, nettverk som ble bygget mellom eksilregjeringene og andre politikere og intellektuelle. Dessuten kan Sommerfelts foredrag og inngang i CAME gi forståelse for noe av idéene og verdensbildet som preget det intellektuelle og politiske samarbeid i London i disse årene.

RADIOARBEIDET SOM ADKOMST TIL EKSILREGJERINGEN

Som følge av innsatsen for å opprettholde riksdekkende radiosendinger i månedene før kapitulasjonen, var Sommerfelt blant få embetsmenn som flyktet med regjeringen til London. Da den norske kapitulasjonen var et faktum 10. juni 1940, var Sommerfelt, Ræstad og historikeren Arne Ordning på vei til London, hvor de skulle etablere faste radiosendinger til Norge gjennom hele krigen.¹⁴³ Sammen med Kongen, Kronprinsen, regjeringen og andre representanter for stortinget og departementene reiste de med *Devonshire* og ankom Britisk territorium etter en risikofylt ferd.¹⁴⁴ «Det var ikke mange departementsfolk vi hadde anledning til å ta med oss, men de som ble uttatt og som dristet seg til å forlate landet, var førsteklasses folk.» Skrev Trygve Lie, daværende handels- og forsyningsminister om reisen i sine memoarer. «Nesten uten unntagelse har de gjort en bemerkelsesverdig karriere [sic] i norsk statstjeneste etter krigen.»¹⁴⁵

Før kapitulasjonen fikk Ræstad og Sommerfelt hovedansvaret for sendingene og ble utnevnt til «det provisoriske styret i Norsk Riksringkasting».¹⁴⁶ Sendingene skulle holdes i Ålesund, der Sommerfelt og Ordning bidro med sin respektive fagkompetanse.¹⁴⁷ I tillegg bidro fransklektoren Francois Gobinot med å avlytte utenlandske sendinger og formidle

¹⁴³ Hovdenakk, *Over til London : NRK i eksil 1940-45*. S. 42

¹⁴⁴ Lie, *Med England i ildlinjen: 1940-42*. s. 16 «blant andre stortingspresident Carl Joachim Hambro, dr. Arnold Ræstad, professor Wilhelm Keilhau, professor Alf Sommerfelt, redaktør Jacob Vidnes, dr. Arne Ordning, helsedirektør Karl Evang og Aake Anker Ordning.»

¹⁴⁵ Lie, *Med England i ildlinjen: 1940-42*. S. 16

¹⁴⁶ Dahl, *"Dette er London"*. S. 95

¹⁴⁷ Hovdenakk, *Over til London : NRK i eksil 1940-45*. s. 33

meldinger på fremmed språk.¹⁴⁸ Det var urolige tider på flukt med radioutstyr og radiosendingene i Ålesund kom ikke i stand før de måtte flykte videre til Bodø. Der fikk de i stand et fåtall sendinger, før de igjen måtte flykte videre til Tromsø, siden til London.¹⁴⁹

Etter ankomst til London ble det viktig for regjeringen å opprettholde de norske radiosendingene. Hovedvekten av arbeidet ble lagt til den britiske hovedstaden, men det ble også opprettet norske sendinger fra USA. Radiosendingene var et viktig verktøy for å formidle informasjon fra kongehuset og regjeringen i eksil, samtidig hadde det avgjørende funksjon for å skape samhold mellom nordmenn som levde under okkupasjon og i eksil.¹⁵⁰ Ræstad fikk hovedansvaret for radiosendingene, mens Sommerfelt hadde en mer administrativ rolle som nestleder.¹⁵¹ Kringkastingen var KUDs ansvarsområde og Hjelmtveit foretok en lengre reise til USA våren 1941, for å etablere norske radiosendinger der.¹⁵² Denne reisen fikk betydning for Sommerfelts tiknytning til eksilregjeringen. Sommerfelt ble utnevnt til ekspedisjonssjef, og hadde ansvar for KUDs administrative oppgaver, mens Hans Ystgaard tiltrådte som kirke- og undervisningsminister. Sommerfelt hadde stillingen som ekspedisjonssjef frem til mars 1943, da overtok Olaf Devik, siden Einar Boyesen.¹⁵³

Under Hjelmtveits reise til USA fikk Sommerfelt også hovedansvaret for radiosendingene og samarbeidet med programlederen Olav Rytter. Det kan tenkes at de har hatt fruktbare diskusjoner, for i denne perioden holdt Rytter en radiotale om «nazistenes misbruk av rasebegrepet».¹⁵⁴ Selv om talen var i et hardere ordlagt enn Sommerfelts stort sett nøkterne, akademiske formidlingsform, kan noe av det Rytter formidlet minne om Sommerfelts perspektiver. Rytter tilpasset sin appell radioformatet og fremhevet at betegnelsen 'nordisk' ikke kunne brukes om det tyske folket. Han mente at nordmenn ikke ble overbevist av rasefordommer eller trodde at det fantes mindreverdige raser.¹⁵⁵ Disse

¹⁴⁸ Dahl, *"Dette er London"*. S. 95

¹⁴⁹ Hovdenakk, *Over til London : NRK i eksil 1940-45*. S. 35

¹⁵⁰ Steen, *Norges krig 1940-1945*. S. 74-75

¹⁵¹ Hovdenakk, *Over til London : NRK i eksil 1940-45*. S. 59 og 141

¹⁵² Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 243

¹⁵³ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 293, Begge to ble senere involvert i ulike komitéer i CAME.

¹⁵⁴ Hovdenakk, *Over til London : NRK i eksil 1940-45*. S. 96

¹⁵⁵ Hovdenakk, *Over til London : NRK i eksil 1940-45*. S. 97

perspektivene kan minne om Sommerfelts formidling gjennom *Hva er rase?* –prosjektet i mellomkrigstiden.¹⁵⁶

I tillegg til innsatsen Sommerfelt gjorde for nyhetsdekningen, er det grunn til å anta at regjeringen anså Sommerfelts faglige bakgrunn og språkkompetanse som nyttig for deltakelsen i det internasjonale miljøet. Sommerfelt har påpekt at mange av statsrådene hadde lite kunnskap om utenlandske forhold og mange snakket dårlig engelsk da de kom til London.¹⁵⁷ Samtidig kan man tenke seg at nettopp tilknytningen til regjeringen mellom invasjonen og kapitulasjonen, gjorde det nødvendig for Sommerfelt å flykte, for å unngå å bli tatt til fange av okkupasjonsmakten. Sommerfelt etterlot seg kone og to barn i Oslo, som han ikke så igjen før høsten 1945 og forskningsprosjektene ved UiO ble satt på vent. I London ventet en annen hverdag.

AKADEMISK OG POLITISK VIRKSOMHET VAR SAMMENKNYTTET

Krigsårene innebar store endringer for norske akademikere og universitetsmiljøet opplevde dramatiske omstillinger. For Universitet i Oslo førte okkupasjonen til at institusjonen ble splittet og universitetet ble delvis styrt av Nasjonal Samling i Oslo, mens det oppstod filialer i eksil i Storbritannia og Sverige.¹⁵⁸ Disse filialene ble opprettet etter at eksilregjeringen gjorde det mulig for studenter å fullføre eksamener utenfor Norge. Mens filialen i Stockholm lignet mer på et vanlig universitetsmiljø, var filialen i London sentrert rundt eksilregjeringen. Mange av akademikerne i dette universitetsmiljøet arbeidet tett med regjeringsmedlemmene, som byråkrater og rådgivere.¹⁵⁹

Gjennom stillingen som Ekspedisjonssjef i KUD, ble Sommerfelt oppmerksom på flere av utfordringene som senere ble sentrale i internasjonalt samarbeid. I tillegg til kringkastingsarbeidet, fikk departementet ansvaret for å drifte de norske skolene i Storbritannia og Sverige. KUD arbeidet med innkjøp av forlagsrettigheter og litteratur til

¹⁵⁶ Se kapittel 1.

¹⁵⁷ Steen, *Norges krig 1940-1945*. S. 146

¹⁵⁸ Se Fure and Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945*.

¹⁵⁹ Fure and Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945*. S. 296

«Krigsbiblioteket» som skulle bestå av litteratur fra England og USA. Departementet fikk også ansvar for kulturelt samarbeid med de allierte landene, å utvikle kulturavtaler med Storbritannia og etableringen av CAME.¹⁶⁰ Det er grunn til å anta at Sommerfelt var involvert i store deler av dette arbeidet og at mange av de problemstillingene som ble tatt opp i CAME, stiftet han bekjentskap med allerede i arbeidet i KUD. Det måtte for eksempel et omfattende innsamlingsarbeid for å skaffe pensumbøker til den norske internatskolen i Skottland og underbemanning var et problem gjennom hele driften.¹⁶¹ De andre landene i eksil drøftet lignende problemstillinger på samme tidspunkt.

Sommerfelts rolle i perioden før kapitulasjonen, ansvar i kringkastingsarbeidet og oppgaver i KUD tilsier at han hadde en innflytelsesrik stilling i eksilregjeringens arbeid. I 1941 overtok Lie som utenriksminister, etter at det var rettet misnøye mot Halvdan Kohts arbeid i stillingen.¹⁶² Hjelmtveit mente at Lies overtakelse førte til et mer effektivt arbeid og et samlet utenriksdepartementet. Samtidig hadde Lie et innflytelsesrikt miljø utenfor departementet, som Hjelmtveit har omtalt som Lies «brain trust».¹⁶³ Dette kan forstås som en krets av formelle og uformelle rådgivere og dette miljøet bestod av Sommerfelt, Ording og Ræstad, samt professorene Wilhelm Keilhau, Jacob Worm-Müller.¹⁶⁴ Alle var akademikere som hadde tilknytning til Universitetet i Oslo før krigen.¹⁶⁵ Keilhau bistod regjeringen med finansielle spørsmål, mens Ording ble rådgiver for Lie i Utenriksdepartementet. I tillegg kunne Sommerfelt, og de andre akademikere komme med innspill til i politiske avgjørelser og bidra med kunnskap fra sine fagfelt.

Den rådgivende stillingen disse akademikere fikk, viste seg i forbindelse med forhandlinger med British Broadcasting Corporation (BBC) i perioden før Lies overtakelse

¹⁶⁰ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 293

¹⁶¹ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 293-300

¹⁶² Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 225

¹⁶³ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 226, Begrepet «brain trust» forbindes med rådgiverne til Franklin D. Roosevelt og hans første valgkamp. Dette var en gruppe akademikere som ga Roosevelt råd om sosiale og politiske problemer. Se: "Brain Trust," (Encyclopædia Britannica Inc, 2020).

¹⁶⁴ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 226 og Bjørn Arne Steine, konservering og historie Universitetet i Oslo Institutt for arkeologi, and fakultet Universitetet i Oslo Det humanistiske, "Fred, forskning og formidling : internasjonale studier i Norge og Sverige 1897-1940" (Humanistisk fakultet, Universitetet i Oslo, 2016). s. 204 – 220

¹⁶⁵ Fure and Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945*. S. 293

som utenriksminister. Sommerfelt forhandlet med BBC på vegne av eksilregjeringen, som ønsket fullt ansvar for de norske sendingene fra London. Koht mente at eksilregjeringen måtte holde fast ved noen av nøytralitetspolitikkenes prinsipper og ikke gå inn for fullt samarbeid med britene. Kretsen rundt Lie var uenige med Koht, og mente at eksilregjeringen måtte bryte med nøytralitetspolitikken og gå inn for fullt samarbeid med britene, både kulturelt og militært. Dette synet ble lagt fram for eksilregjeringen.¹⁶⁶ Dette førte til at kringkastingen gikk inn for et tettere samarbeid med BBC enn planlagt.¹⁶⁷ Det viste at kretsen av rådgivere fikk betydning for politikken eksilregjeringen førte.

FORMIDLINGSARBEID I NY FORM

En sak som vakte stor oppmerksomhet i London, var de norske lærernes protest mot å undervise i nazistisk pensum, i mars og april 1942. Interessen dette fikk i London tydeliggjør sammenhengen mellom politiske forhold i Norge og hvordan dette ble mottatt i eksilmiljøet. Læreraksjonen var en samlet protest fra norske lærere som opponerte mot å undervise i Nasjonal Samlings reviderte skolebøker og medlemskap i partiet. Dette førte til at over 600 lærere ble arrestert og sendt på tvangsarbeid i Kirkenes.¹⁶⁸ Hjelmtveit høstet mye skryt for motet de norske lærerne hadde vist.¹⁶⁹ Dette ble også diskutert på møter i regi av LIA, hvor Sommerfelt deltok.¹⁷⁰ I januar 1943 ble læreraksjonen diskutert og i saksdokumentene med lærernes erklæring 9. april 1942 ble oversatt og vedlagt. Deltakerne på møtet mente at dokumentet var av «historic importance and an inspiration to teachers throughout the world, now and for the future».¹⁷¹ Interessen for dette var så stor at KUD måtte «mobilisere alt av

¹⁶⁶ Dahl, "Dette er London". S. 154 Keilhau og Worm-Müller som var tilknyttet Nobelinstituttet før krigen

¹⁶⁷ Dahl, "Dette er London". S. 151

¹⁶⁸ Se Sverre S. Amundsen et al., *Kirkenesferda 1942*, ed. Sverre S. Amundsen and John Bjørnstad (Cappelen, 1946).

¹⁶⁹ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 300

¹⁷⁰ Thue, "In quest of a democratic social order : the Americanization of Norwegian social scholarship 1918-1970." S. 165-166

¹⁷¹ Dokument: «Confernece of the allied ... Report on the...» - Apendix I, The Norwegian Teachers' Declaration, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

kvalifiserte foredragsholdere for å tilfredsstille etterspørselen etter foredrag om norsk skole og dens lærere.»¹⁷²

I motsetning til nordmenn som levde under okkupasjon, hadde eksilmiljøene ytringsfrihet, pressefrihet og mulighet til å fortsette sin akademiske virksomhet uten innblanding fra Nasjonal Samling. Samtidig bød eksiltilværelsen på nye utfordringer for de norske akademikerne, som fikk bryne seg på den engelsk populærvitenskapelig sjanger for formidling av forskning. Denne formen trakk paralleller mellom vitenskap, politikk, kultur og samfunn.¹⁷³ Selv om Sommerfelt hadde utgitt populærvitenskapelige bøker og holdt foredrag som fikk oppmerksomhet blant brede lag av befolkningen allerede før krigsutbruddet, bidro eksiltilværelsen til at han finpusset sine argumenter og presentasjoner. Sommerfelt holdt foredrag om temaer som Norges relasjon til Storbritannia og Skottland, vikinghistorie og språkvitenskap. I tillegg formidlet han betydningen av utdannings samarbeid for å bøte for krigens ødeleggelser.¹⁷⁴

Sommerfelts kritikk av raseteorier ble også tydelig i dette formidlingsarbeidet. I motsetning til *Hva er rase?* -prosjektet før krigen, inneholdt dette mer eksplisitt kritikk av nazistisk raseideologi. Et av foredragene hadde tittelen «Den tyske raseideologi» og var en kortversjon av *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*. Dette foredraget var skrevet for et norsk publikum. I tillegg til hovedpoengene fra boken, var det lagt til et avsnitt om «[r]asepolitikk overfor de okkuperte land», hvor Sommerfelt beskrev at nazistenes mente at den nordiske rase var mindre samarbeidsvillig enn antatt, i møte med den norske befolkningen, som hadde motsatt seg den tyske okkupasjonen. Nazistene mente derfor at man kunne dele den nordiske rase inn i en «stabil kjerne» og en «ustabil kjerne», og at den norske befolkningen tilhørte den siste kategorien. Denne tilleggskategorien til raseteoriene nazistene hadde konstruert viste, i følge

¹⁷² Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 300

¹⁷³ Fure and Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945*. s. 294-295

¹⁷⁴ Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945,

Sommerfelt, at «den tyske rasepropaganda med rette [kan] karakteriseres som humbug fra ende til annen».¹⁷⁵

Et annet foredrag, som var av en mer faglig karakter, omhandlet et annet syn på variasjoner mellom mennesker. I «Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European?» formidlet Sommerfelt egen forskning på språkstrukturene til en såkalt «arkaisk» folkegruppe, omtalt som «aruntaen».

EUROSENTRISKE PERSPEKTIVER PÅ «ARKAISKE» SIVILISASJONER

It must not be supposed that the natives of archaic civilisations are less intelligent than people of European culture and that they are incapable of understanding our thought. When the Australian had remained at such a low level of civilisation it was because their natural surroundings did not force them to develop and because they cut off from outside influence.¹⁷⁶

Dette slo Sommerfelt fast i sitt foredrag «Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European?» som først ble utgitt i 1942, men som senere ble presentert ved Earl Greys Memorial Lecture 4. mai 1944 ved Kings College London. I følge Sommerfelts egen rapport, var foredraget besøkt av mellom 200 og 300, blant annet universitetslærere og visekansler, ikledd sine «gowns».¹⁷⁷

Foredraget er relevant i undersøkelse av Sommerfelts antirasistiske engasjement og tekning om rase på flere måter. Mest fremtredende, fordi Sommerfelt brukte dette forskningsarbeid for å vise et av hovedargumentene av sin kritikk av raseteorier - at det ikke fantes mentale forskjeller mellom raser eller antropologiske typer og at alle mennesker dermed hadde like muligheter til å utvikle seg. Ved å vise til dette argumentet var foredraget også en kritikk av nazistisk raseideologi, som hevdet at det var sammenheng mellom fysiske

¹⁷⁵ Dokument: «Den tyske raseideologi», Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945, S. 8. Det er mulig dette er et foredrag Sommerfelt hold 04.05.1944, for «den norske klub om Nordmenn og Herrefolk» med 40-50 tilskuere, beskrevet i et skriv til «Foredragsrådet» 12.06.1944, i samme mappe

¹⁷⁶ Alf Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European?, 1942. S. 7

¹⁷⁷ Dokument: «Foredragsrådet» 12.06.1944, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945. «Gowns» refererer til kapper som tradisjonelt brukes av akademikere i formelle settinger

trekk og mentale evner. Samtidig formidlet han en universalistisk forståelse av menneskeheten, som var basert på et eurosentrisk verdensbilde, hvor den europeiske kulturen og samfunnsstrukturene var normen disse «arkaiske» kulturene ble målt opp mot. På denne måten kan foredraget vise at Sommerfelts antirasistiske engasjement også formidlet kolonialistiske inndelinger og verdivurderinger av mennesker.

Foredraget var en kortversjon av et større forskningsprosjekt Sommerfelt foretok i mellomkrigstiden av Arrerntefolket, en gruppe aboriginere i Nordterritoriet i Australia, omtalt som «aruntaen». Forskningsprosjektet ble presentert for første gang i radioforedraget «Sproget som samfundsorgan» i 1935, ved to anledninger ved Vitenskaps-akademiet i 1937 og senere i flere utgivelser på norsk og fransk på 1930-tallet. Sommerfelt mente at ved å studere språket til denne folkegruppen, kunne han vise at strukturen i et språk var inngang til å forstå måten et samfunn var organisert. Sommerfelt mente å vise at Arrerntefolket «arkaiske» språk var bevis for en «arkaisk» samfunnsstruktur, som skulle bekrefte Durkheims teorier om sivilisasjoners utviklingsnivå og arbeidsdeling. Samtidig kritiserte Sommerfelt tidligere studier av samme gruppe, som hadde påstått at gruppen var primitive og hadde dårligere mentale evner enn andre mennesker. Teorien om et arkaisk språk har i ettertid blitt tilbakevist, Arrerntefolket hadde like komplekse språkstrukturer og klassifikasjonssystemer som andre språk.¹⁷⁸

Sommerfelts studie av Arrerntefolket var basert på tidligere studier av samme gruppe. Dette kom fra antropologene Baldwin Spencer og F. J. Gillens. Deres arbeid med Arrerntefolket ble kjent gjennom *The Native Tribes of Central Australia* rundt århundreskiftet. I tillegg til materiale fra Carl Strehowls *Die Aranda- Und Loritja-Stämme in Zentral Australien*.¹⁷⁹ Arrerntefolket hadde blitt brukt som studieobjekt av flere forskere og de ble ansett som den mest «kulturelt tilbakestående» folkegruppen i verden.¹⁸⁰ Spencer og

¹⁷⁸ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen." S. 259

¹⁷⁹ Holmås, "Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap: sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1940." S. 128

¹⁸⁰ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, ""Menneskeåndens universalitet": Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen." S. 285

Gillens innsamling av materiale ble også studert av sosiologen Emile Durkheim. Durkheim og hans krets var særlig interessert i religiøse praksiser. De hadde som mål å vise at de universelle kategoriene som ble utviklet i opplysningstiden, som tid, rom, substans og kausalitet, hadde utgangspunkt i menneskets iboende evne til å reflektere over sin tilværelse som mennesker. Denne selvrefleksjonen medførte også religiøse forestillinger og praksiser, som riter og høytider. Ved å studere disse religiøse uttrykkene hos såkalt «arkaiske» mennesker, kunne man vise en universell utvikling hos alle mennesker, mot en mer modernisert og kompleks arbeidsdeling.¹⁸¹

Sommerfelts tilnærming til studiet av Arrerntefolket var en kombinasjon av materialet innhentet av andre forskere og Durkheims tilnærming. Sommerfelt tok utgangspunkt i Gillen, Spencer og Strehowls innsamlinger og supplerte med de nedskrevne sanger og fortellinger innsamlet av misjonærene.¹⁸² Kunnskapen om Arrerntefolket bygde dermed på tidligere forskning og datainnsamling. Sommerfelt anså ikke dette som et hinder for å tilegne seg forståelse for denne folkegruppen, men mente at det var problematisk at materialet ikke var samlet inn av lingvister. Sommerfelts mål med studiet var å påvise at kategoriene språket var inndelt i gjenspeilet hvordan samfunnet var inndelt. Sommerfelt hovedargument var altså at et lite differensiert samfunn, hadde et lite differensiert språk, men ettersom arbeidsdelingen i samfunnet utviklet seg og ble mer kompleks, ville også språket bli mer komplekst. Misjonærene og antropologene som hadde undersøkt materialet tidligere hadde ikke hatt tilstrekkelig kunnskap til å undersøke språkstrukturene. Til tross for at disse var mangelfulle kilder, mente Sommerfelt at hans fonetiske innsikt var tilstrekkelig for å innhente informasjon av kildene.¹⁸³

Det som var påfallende ved språket til Arrerntefolket, mente Sommerfelt, var at de ikke hadde en setningsstruktur med substantiv, verb og adjektiver. Språket var heller konstruert ut fra sammensetninger av ulike lyder og hvert ord startet med en eller to konsonanter, etterfulgt av en vokal. Arrerntefolkets arbeidsdeling var i hovedsak bare mellom menn og kvinner, derfor

¹⁸¹ Holmås, "Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap: sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1940." S. 128

¹⁸² Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 5

¹⁸³ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 5

hadde de lite behov for et språk som kunne uttrykke annet enn de enkleste ting. De hadde, ifølge Sommerfelt, bare noen få tallord, for de hadde ingen husdyr å telle.¹⁸⁴ Sommerfelt skrev at mange europeere nok ville anta at dette «arkaiske» språket med så «enkle» fundamentale elementer og uten nummerering ville føre til forvirring. Men det kom av at «aruntaens» sivilisasjon var «extremely simple and rudimentary and that the language was used by a relatively small number of people».¹⁸⁵

Til tross for at Sommerfelt fikk kritikk for å bruke «arkaisk» for å beskrive Arrerntefolkets språk, holdt han fast ved betegnelsen. Men han mente at «arkaisk» var vesentlig forskjellig fra «primitiv». Til tross for at folkegruppene, ifølge Sommerfelt levde på et utviklingsstadium som kunne sammenlignes med tidlig steinalder, kunne de ikke omtales som primitive. Dette skyldtes at deres måte å tenke og uttrykke seg på ikke kom av en dårligere mental kapasitet, men at sivilisasjonen var på et tidligere utviklingsnivå enn den europeiske sivilisasjonen.¹⁸⁶

Sommerfelts beskrivelse av arrerntefolkets utviklingsnivå kom av universalistiske forestillinger. Sommerfelt orienterte sine argumenter mot en forståelse av verden inndelt i ulike sivilisasjoner, som hadde ulik arbeidsdeling og ulikt utviklingsnivå. Som tittelen på foredraget indikerte, var det en presentasjon av et sammenligningsstudie mellom «the primitive man and the civilised European». Idéen om europeeren som uttrykk for en sivilisert livsform og det europeiske blikket på Arrerntefolket, vendte Sommerfelt tilbake til flere ganger i foredraget. Med utgangspunkt i postkolonial teori, kan dette betegnes som en eurosentrisk verdensforståelse, hvor den europeiske kulturen og livsformen ble ansett som normativ, naturgitt og universell.¹⁸⁷ På denne måten ble europeisk kultur og samfunnsorganisering gjort til en universelle norm, som alle andre samfunn strebet mot å ligne.

¹⁸⁴ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 4

¹⁸⁵ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 6-7

¹⁸⁶ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 3-4

¹⁸⁷ Ashcroft, Tiffin, and Griffiths, *Post-colonial studies: the key concepts*. S. 85

Dette fremkommer også i Sommerfelts metodiske tilnærming. Antropologiske metoder, som Sommerfelts undersøkelser var basert på, har blitt beskrevet som en vitenskapelig disiplin med eurosentrisk forestillinger som sitt utgangspunkt.¹⁸⁸ Dette kom av at studieobjektet til antropologer hovedsakelig var grupper som ble ansett som «primitive», i forhold til den europeiske normen for utvikling og sivilisering. Dette gjenspeilet seg i datainnsamling og analyse av dette forskningsmaterialet.¹⁸⁹ Dette synet er tydelig i måten Sommerfelt omtalte Arrerntefolket som «arkaiske» og i potensiale for utvikling han mente at denne gruppen hadde. Synet på sivilisasjonens vei mot stadig mer utvikling kom av en forståelse av Europeisk og vestlig kultur som den mest avanserte, som hadde den mest komplekse arbeidsdelingen.

If a part of mankind had gone through a sort of mental revolution which produced logical thought and separated them from the rest who remained at the illogical stage, there would be differences in intelligence and possibilities of development between races. The results of anthropological studies show, however, that there are differences of *civilisation* between different peoples and tribes. These differences are due to natural surroundings and history, not to innate characteristics of these peoples.¹⁹⁰

Det eurosentrisk synet på utvikling, modernisering og sivilisering viser seg også om man ser foredraget i relasjon til radioforedraget og utgivelsen *Sproget som samfunnsorgan* fra 1935. Her brukte Sommerfelt en analogi om en «liten negerlandsby i det indre av Afrika» uten «skriftsprog, litteratur, aviser» for å eksemplifisere hvordan språket ble til i interaksjon mellom mennesker.¹⁹¹ Han skrev at ved å studere måten disse menneskene interagerer med hverandre, kunne man se at deres kommunikasjonsform var mer enn «forvirrende babbel» og at det var «en viss forbindelse mellem disse signalene». Sommerfelt brukte dette eksempelet for å vise at alle mennesker potensielt kunne lære et hvilket som helst språk, uansett hvor man var født og at evnen til å snakke et språk ikke var knyttet til fysiske evner.¹⁹² I denne boken sammenlignet Sommerfelt også Arrerntefolket tro på totemer med barns undring over

¹⁸⁸ Ashcroft, Tiffin, and Griffiths, *Post-colonial studies: the key concepts*. S. 84

¹⁸⁹ Ashcroft, Tiffin, and Griffiths, *Post-colonial studies: the key concepts*. S. 84-85

¹⁹⁰ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 8

¹⁹¹ Se kapittel 1 for mer om Sommerfelts bruk av begrepet «neger» og «negroid».

¹⁹² Sommerfelt, *Sproget som samfunnsorgan*. S. 5-6

abstrakte fenomener, når de spurte hva «staten egentlig er for noget og tror det er en mann». Sommerfelt mente at de samme kognitive prosessene foregikk hos barn og «lavtstående stammer» når de «søker å anskueliggjøre sig den enhet de utgjør på en måte som for oss synes underlig kunstig. Mange av dem tror på et såkalt *totem* d.v.s et dyr som stammen mener den er ett med». ¹⁹³

Selv om Sommerfelt beskrev Arrerntefolket som et «arkaisk» og lite utviklet samfunn, mente han at dette ikke definerte de mentale og kognitive evnene til denne folkegruppen. Antropologen Ashley Montagus bok *Coming into being among the Australian Aborigines* fra 1937 var bevis på at aboriginere kunne tilegne seg kunnskap gjennom vestlige skolesystemer. Denne boken beskrev en australsk skole, med overvekt av aboriginske elever hvor det viste seg at noen av klassene med flertall av aboriginere var rangert som de beste i Australia. Sommerfelt mente altså at aboriginere hadde stort potensiale for å oppta den vestlige kulturen og at assimilering til en mer sivilisert kultur kunne påvise den mentale kapasiteten disse gruppene egentlig hadde, så lenge det ikke var «grown-up people [...] past the stage at which it is easy to assimilate a totally foreign civilisation». ¹⁹⁴ Et annet bevis for dette var, i følge Sommerfelt, at aboriginene hadde bedre evne til å tilegne seg Engelsk, enn engelskmenn hadde for å tilegne seg de den opprinnelige befolkningens språk. Sommerfelt viste dermed at når disse gruppene ble målt mot europeisk standard, viste det seg at deres mentale evner og ikke var dårligere enn europeernes. Samtidig mente han at assimilering var et godt tiltak for å frembringe potensialet disse menneskene hadde. Han mente derfor at behandlingen den opprinnelige befolkningen hadde opplevd i store deler av verden hadde ført til en underlegen roll. Dette var ikke en medfødt status, men var påført av Europeere. ¹⁹⁵

Foredraget var uttrykk for antirasistiske bestrebelser, kolonialistiske forestillinger og et universalistisk verdensbilde. Vektleggingen av at alle mennesker hadde likt potensiale til å utvikle sine mentale evner kan dermed anses som en generell kritikk av raseteorier og spesifikt rettet mot nazistisk raseideologi. Paradoksalt nok viste dette en annen form for verdivurdering

¹⁹³ Sommerfelt, *Sproget som samfundsorgan*. S. 7

¹⁹⁴ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 8

¹⁹⁵ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European? S. 8

av mennesker og deres kognitive evner og intelligens. Sommerfelt demonstrerte et eurosentrisk og universalistisk verdensbilde, hvor alle folk ble målt opp mot utviklingsnivået til den europeiske kulturen og sivilisasjonen.

Sommerfelt forståelsen av kultur, mental utvikling og kritikk av raseteori ble videreført i CAME fra høsten 1942. I arbeidet for å gjenoppbygge utdanningsinstitusjonene etter krigen, var Sommerfelt sentral i planleggingen for å motarbeide fofestet nazistisk ideologi hadde fått i de europeiske skolesystemene. Det universalistiske og tvetydige synet på raseteorier kom fram både i saksdokumentene Sommerfelt skrev og diskusjonene han deltok i.

UTDANNINGSSAMARBEID FOR GJENOPPBYGGING AV EUROPA

Eksiltilværelsen gjorde det mulig for regjeringsmedlemmene og andre intellektuelle å utveksle ideer og visjoner for verdenssamfunnet etter krigen. Dette ble diskutert mellom eksilregjeringene og innad i det norske eksilmiljøet, både i Storbritannia og USA. På et overordnet nivå handlet disse diskusjonene om hvordan man kunne bevare demokratiet og gjøre samfunnet rustet for å motstå totalitære ideologier.¹⁹⁶ Mer konkret ble bekymringen for ødeleggelsen av utdanningsinstitusjonene i de okkuperte landene løftet frem. Hva måtte til for å gjenoppbygge de ødelagte skolene og erstatte undervisningsmateriell? Hva med de elever og studenter som mistet viktige studietid under årene med okkupasjon? Og hvor stor innflytelse hadde nazistisk pensum og undervisning rukket å få i de okkuperte landene?

Diskusjoner om viktigheten av en samlet innsats for å gjenoppbygge utdanningsinstitusjonene etter krigen foregikk både mellom regjeringsmedlemmer og eksilregjeringene. Samtidig ble dette tatt opp i de ikke-statlige organisasjoner Council for Education in World Citizenship og LIA, hvor Sommerfelt deltok.¹⁹⁷ Det britiske utdanningsdepartementet, Board of Education i samråd med British Council, som ble opprettet med formål å sikre fasiliteter eksilregjeringene i London, gikk sammen for å

¹⁹⁶ Fure and Universitetet i, *Universitetet i kamp: 1940-1945*. S. 294-295

¹⁹⁷ Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations*. S. 36

opprette et forum for diskusjoner med representanter fra de nasjonale myndighetene.¹⁹⁸ Dette førte til opprettelsen av CAME høsten 1942.

Fra høsten 1942 til høsten 1945 møttes de alliertes utdanningsministre og deres vararepresentanter annenhver måned. I perioden organisasjonen var virksom gikk den fra å være en liten samling av ministre til å til å danne et FN-organ for kulturelt og intellektuelt samarbeid.¹⁹⁹ Denne prosessen foregikk gjennom dannelsen av et sekretariat, kalt Executive Bureau og komitéer som utarbeidet organisasjonens arbeidsprogram. CAME gikk fra å representere de åtte landene som befant seg i eksil i London, i tillegg til det skotske utdanningsdepartementet og britiske myndigheter, til å samarbeide med de allierte landene utenfor Europa. Samtidig som organisasjonens struktur ble dannet gjennom opprettelser av komitéer, bidro dette også til å konstituere organisasjonens idegrunnlag. Tilslutningen av nye medlemsland til organisasjonen, bygging av organisasjonsstrukturen og samarbeid med initiativtakere til FN ledet til opprettelsen av FNs underorganisasjon, UNESCO høsten 1945.²⁰⁰

Sammen med Hjelmtveit representerte Sommerfelt den norske regjeringen på møtene. Selv om han var Hjelmtveits vararepresentant, deltok de på alle møtene sammen. I de fleste komitéene organisasjonen nedsatte var Norge representert, både av Hjelmtveit og Sommerfelt, men også Devik og Boyesen, som etterfulgte Sommerfelt i stillingen som ekspedisjonssjef i KUD. Hjelmtveit vektla to prosesser som foregikk i CAME i sine memoarer. En komité fikk i oppgave å skrive bilaterale avtaler mellom Storbritannia og de allierte landene. Dette ble en langtekkelig prosess som antakeligvis kom av motvilje fra britens utenriksdepartement. Etter at Hjelmtveit tok opp saken personlig med representanter for det britiske utenriksdepartementet, underskrev de avtalen med Norge. Videre beskrev Hjelmtveit betydningen av den amerikanske delegasjonen som deltok i CAME fra høsten 1944, som ble viktig for å binde sammen gjenoppbyggingsarbeidet som organisasjonene i London og USA hadde diskutert. Hjelmtveit skal ha blitt sjarmert av lederen for den Amerikanske

¹⁹⁸ Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations*. S. 35-36

¹⁹⁹ De Capello, "The Creation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization." S. 4

²⁰⁰ De Capello, "The Creation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization." S. 2

delegasjonen, William Fullbright, som hadde en sympatisk framtoning og gode samarbeidsevner, dessuten omtalte han Norge og nordmenn på en positiv måte.²⁰¹ Hjelmtveit har i sine memoarer, beskrevet arbeidet som det han var mest stolt over å vært del av i krigsårene.²⁰²

Sommerfelts bidrag i CAME var både i konkret utforming av organisasjonens program for gjenoppbygning av Europa etter krigen og i prosessen som ledet fremt il opprettelsen av UNESCO. I dette arbeidet deltok han i flere av organisasjonens komitéer, og bidro til diskusjoner om omskolering av den europeiske befolkningen, nedtegnelse av historieverk. Han var sentral i arbeidet for å skrive utkast til en konstitusjon for UNESCO. Dessuten var han leder for organisasjonens sekretariat fra 1944 til 1945 og ledet Preparatory Commission, som forberedte overgangen til UNESCO.²⁰³ Gjennom komitéarbeidet vektla han kampen mot propaganda gjennom utdanning, omskolering og voksenopplæring. Arbeidet mot raseteorier og for en universalistisk verdensforståelse ble en sentral del av Sommerfelts bidrag til organisasjonen.

KONKULSJON

Sommerfelt benyttet mulighetene for intellektuelt og politisk samarbeid i krigsårene kringkaster, i KUD, som foredragsholder om raseteorier og egen forskning, og i utdanningssamarbeid. Inngang til den norske eksilregjeringen i London var gjennom radioarbeid mellom okkupasjonen og kapitulasjonen av Norge. Dette arbeidet fortsatte han med under KUD i London. Sommerfelt fikk etter hvert en innflytelsesrik stilling i eksilregjeringen, både som Ekspedisjonssjef i KUD og gjennom nettverk han bygget med

²⁰¹ Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. S. 306-308

²⁰² Hjelmtveit, *Vekstår og vargtid*. s. 309 «Det er få ting som jeg var med på i krigsårene, som jeg tenker tilbake på med så udelt tilfredshet som nettopp dette arbeidet. Det har vært en fornøyelse å være vitne til hvordan organisasjonen har maktet å fylle den rammen vi var med å legge til å begynne med og at den har vokset ut over den i sitt arbeid.»

²⁰³ Se Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945 og Steen, *Norges krig 1940-1945*. S. 189

politikere og andre akademikere tilknyttet Universitetet i Oslo. Dette miljøet hadde innflytelse på eksilregjeringen, som embetsmenn, formelle og uformelle rådgivere for statsrådene.

I motsetning til det okkuperte Norge hadde eksilmiljøet pressefrihet, ytringsfrihet og mulighet til å drive akademisk virksomhet uten innblanding av Nasjonal Samling. Samtidig var det kultur for populærvitenskapelig formidling i London. Sommerfelt holdt flere foredrag i eksil, Sommerfelt, flere av disse omhandlet raseteorier og raseideologi. I tillegg fremla han egen forskning i foredraget «Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European?»²⁰⁴

Denne forelesningen viste at Sommerfelt hadde et universalistisk og eurosentrisk verdenssyn, i møte med forskningsobjektet Arrerntefolket. Sommerfelt mente at språkstrukturer til denne folkegruppen kunne påvise deres samfunnsorganisering og graden av sivilisering. Sommerfelt målte Arrerntefolket mot en europeisk standard og mente at denne gruppen befant seg på et lavere stadiet av kulturell utvikling enn europeere. Likevel mente han at dette ikke var bevis for dårligere mentale evner. Alle mennesker kunne oppnå de samme evnene gjennom utdanning.

CAME ble opprettet for å gjenoppbygge utdanningsinstitusjoner Europa etter krigen, men tok etter hvert form som en internasjonal organisasjon, og ledet til opprettelsen av UNESCO. Sommerfelt deltok i organisasjonen for utdanningssamarbeid CAME som norsk representant, i kraft av å være ekspedisjonssjef. Dette ble en ny arena for intellektuelt og politisk samarbeid i eksil.

²⁰⁴ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European?

Kapittel 3. I Conference of Allied Ministers of Education: europeiske perspektiver, kritikk av raseideologi og holdningsendring

Andre verdenskrig var mer inngripende i sivilbefolkningers liv enn noen tidligere krig. Krigen mobiliserte politiske og sosiale systemer i alle de krigførende landene og kampen mot propaganda og ideologisk hegemoni var stor del av krigføringen. Å bekjempe nazistisk ideologi var høyt prioritert av eksilregjeringene i London, som var urolige for at fiendens verdensbilde skulle bestå etter krigen. Forslag til løsninger på disse problemstillingene ble diskutert i organisasjonen Conference of Allied Ministers of Education (CAME).

Organisasjonen var en samling av representanter for utdanningsdepartementene i eksilregjeringene i London og møttes annenhver måned fra høsten 1942 til høsten 1945. Alf Sommerfelt representerte det norske Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD) sammen med ministeren Nils Hjelmtveit. Med sin bakgrunn som forsker, personlige engasjement mot raseteorier og erfaring fra internasjonalt samarbeid bidro Sommerfelt til å definere organisasjonens idégrunnlag.

Ved å arbeide for gjenoppbygging og styrking av utdanning, skulle CAME bidra til en holdningsendring i Europa. Dette skulle styrke samhold og toleranse mellom verdens befolkning og forhindre utbruddet av en tredje verdenskrig. Ansvar for å fremme en holdningsendring var tydelig gjennom opprettelsen av komiteer som skulle jobbe med erstatning av bøker i Books and Periodicals Commission (heretter Komitéen for bøker og tidsskrifter) og komitéens arbeid med å skrive flere historieverk. For Sommerfelt var bekjempelse av raseideologi sentralt i del av arbeidet for en holdningsendring. Dette perspektivet fremmet han i arbeid med historieverkene. Sommerfelt mente at det var vesentlig at organisasjonen tok tydelig standpunkt mot raseteorier og raseideologi, og la senere frem en erklæring hvor han presenterte disse perspektivene.

Dette kapitlet omhandler Sommerfelts bidrag til å utarbeide organisasjonens idégrunnlag. Ved å studere Sommerfelts aktivitet vil jeg vise at Sommerfelt fremmet sin kritt

av raseteorier i flere deler av arbeidet. Dette fikk ikke umiddelbar oppslutning i organisasjonen, men førte til at andre representanter fremmet de samme kravene. Til sist vil jeg vise hvordan dette inngikk i visjoner for å skape en holdningsendring i Europa etter krigen. Hvordan formidlet Sommerfelt sitt syn på raseteorier i arbeidet i CAME? Hvilken betydning hadde dette for organisasjonens idégrunnlag?

FRA FORSYNING AV BØKER TIL NEDTEGNELSE AV DEN EUROPEISK HISTORIE

I midten av november 1942 møttes de allierte utdanningsministeren for første gang i British Council. Under ledelse av ordstyreren Richard A. Butler ble planen for det kommende samarbeidet i CAME lagt. Butler mente at eksilregjeringenes tilstedeværelse i London bød på unike muligheten for samarbeid mellom utdanningsmyndighetene i disse landene. Samtidig understreket han at representantene måtte ha en pragmatisk innstilling til arbeidet.²⁰⁵ I følge Butler måtte fokuset for møtene være konsentrert om «specific and perhaps modest practical issues rather than to enter on wider discussions of nebulous and ambitious plans which might late prove impracticable.»²⁰⁶ Organisasjonen burde, med andre ord, fokusere på problemstillinger som de hadde forutsetning for å løse og som ville få betydning for de okkuperte landene umiddelbart etter krigens slutt.²⁰⁷ Butler vektla behovet for å erstatte ødelagte skolebøker, særlig lesebøker. I tillegg skulle organisasjonen bistå med fagpersoner og lærere til landene som manglet det. Samtidig burde organisasjonen formidle rapporter fra frivillige organisasjoner som også engasjerte seg for gjenoppbygging av utdanningsinstitusjonene. Underliggende i Butlers tale var bekymringene for skadene barn og

²⁰⁵ Dokument: 16.11.1942, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D - SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁰⁶ Dokument: 16.11.1942, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D - SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁰⁷ Se De Capello, "The Creation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization." S. 2 og Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations*. S. 36 for utdypende diskusjon av Butlers innstilling

unge hadde lidd under okkupasjon og hvordan dette hadde påvirket skolegangen.²⁰⁸ Dette førte til opprettelsen av Komitéen for bøker og tidsskrifter, hvor Sommerfelt representerte Norge, bistått av Arne Okkenhaug.²⁰⁹

Til tross for Butlers beskjedne innstilling til hva organisasjonen kunne utrette, utviklet arbeidet i Komitéen for bøker og tidsskrifter seg til et av de mest ambisiøse prosjektene i CAME. I utgangspunktet var komitéens oppgaver å erstatte ødelagte bøker, offentliggjøre vitenskapelige utgivelser og lærebøker fra de allierte landene som ikke var okkupert. De skulle dessuten sørge for å utgi allmenn litteratur som de okkuperte landene manglet og bidra med reproduksjon av eksisterende bøker. På det andre hovedmøtet i CAME kom et forslag som gjorde arbeidet i Historiekomitéen mindre praktisk orientert. Representantene i CAME mente det var behov for å fremheve verdiene de allierte landene kjempet for under krigen og komitéen fikk i oppgave å skrive en kortfattet krigshistorie, basert på de alliertes perspektiv.²¹⁰ Dette arbeidet ble videreført i en arbeidsgruppe under Komitéen for bøker og tidsskrifter, Historiekomitéen, hvor Sommerfelt også var representert.

Historiekomitéen ble en viktig ramme for utviklingen av de moralske forpliktelsene CAME formulerte. I diskusjoner om krigshistorien vedtok komiteen at prosjektet ikke skulle begrense seg til en kortfattet krigshistorie. Dette ledet til at Historiekomitéen utarbeidet en plan for et tredelt arbeid. Dette skulle bestå av den nevnte krigshistorie, med mål om å «give some conceptions of the European civilisation for which the Allies were fighting», et historieverk om europeisk historie i to bind og en håndbok til veiledning for lærere i historieundervisning. Disse tre arbeidene var rettet mot elever i grunnskolen og måtte derfor

²⁰⁸ Dokument: 16.11.1942, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁰⁹ Dokument: Books and Periodicals Commission, 28.02.1943 og 11.03.1943, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²¹⁰Dokument: «Notat», Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945, omtalt som «De forente nasjoners synsvinkel» som på dette tidspunktet ble brukt om de allierte landene

tilpasses et yngre publikum.²¹¹ Arbeidet til Historiekomitéen hadde høy prioritet i organisasjonen. På hovedmøtene i CAME ble komitémedlemmene oppfordret til å ikke bekymre seg for finansiering av prosjektet. Målet var å finne eksterne investorer, som skulle sørge for at prosjektet ble fullført.²¹²

På tidspunktet planen i Historiekomitéen ble utformet, var bare de allierte landene i Europa representert i organisasjonen.²¹³ Arbeidsprogrammet til CAME omhandlet gjenoppbygging av Europa, særlig av de okkuperte landene under nazistisk styre. Men representantene var oppmerksomme på at krigens ødeleggelser av utdanningssystemer var omfattende også utenfor Europa. I mai 1943 ble representanter fra den amerikanske og sovjetiske ambassaden i London, i tillegg til representanter fra Australia, Canada, India, Kina og New Zealand invitert til å delta som observatører på et av hovedmøtene i CAME. Dette satte i gang en utvidelse av organisasjonen og fra desember 1943 ble observatørene invitert som fullverdige medlemmer og kunne ta del i komitéarbeidet. Dette skjedde samtidig som planen for en permanent organisasjons med utgangspunkt i CAME ble konkretisert.²¹⁴ Utvidelsen av organisasjonen rakk derimot ikke å få betydning for historieprosjektet. Krigserfaringen til de allierte landene i Europa preget innholdet i prosjektet hvor målet for Historiekomitéen var å formidle historien til den europeiske sivilisasjonen. Dette skulle vise at nazistene ikke bare hadde angrepet territoriene til de allierte landene, men også forsøkte å undergrave den europeiske historien, sivilisasjonen og kulturen.²¹⁵

²¹¹ Dokument: «Notat», Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²¹² Dokument: 16.03.1943, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²¹³ Dokument: 16.03.1943, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945, Dette var Belgia, Frankrike, Hellas, Jugoslavia, Luxembourg, Nederland, Norge, Polen, Skottland, Storbritannia og Tsjekkoslovakia.

²¹⁴ Laves and Thomson, *Unesco : purpose, progress, prospects*. S. 18-19

²¹⁵ Dokument: 16.03.1943, Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

Planen for historieverket fremstod som en hyllest av den europeiske kulturen, heller enn en kritisk og selvransakende fortelling om hva som førte til utbruddet av andre verdenskrig. Verket skulle bestå av kapitler som spente over temaer som forhistorisk tid, middelalder, renessansen, opplysningstid, nasjonalisme og industrialisering. I tillegg skulle det opprettes en redaksjonskomité for å ferdigstille verket. Historiekomitéen vurderte også å utgi et eget bind med historiske dokumenter som var relevante for fremstillingen i verket.²¹⁶ Planen for boken om krigshistorien innebar en oversiktlig fortelling over hendelser, illustrert med kart. Den skulle ikke diskutere inngående bakgrunnen for hendelsene eller bidra til å tolke disse i et større perspektiv, men fokusere på hendelser rett før krigsutbruddet og de første delene av mobiliseringen og militære sammenstøt. Dette skulle bidra til å motvirke spredningen av historieforfalskning og vise at hendelsene boken skildret kunne brukes for å tolke utbrudd av enhver krig.²¹⁷ Historiekomitéen viste dermed at de alliertes tolkning av den pågående krigen ville være av universell betydning og at denne fortellingen kunne forklare årsakene til utbruddet av alle typer kriger.

SPRÅKFORSKNING, RASEIDEOLOGI OG ANTROPOLOGISKE TYPER I

LÆRERHÅNDBOKEN

Sommerfelts bidrag i Historiekomitéen var tydeligst i arbeidet med Lærerhåndboken. Komitéen skulle utarbeide en håndbok som var uavhengig fra historieverket om den europeiske sivilisasjonen og krigshistorien. Sommerfelt fikk i oppgave å skrive et utkast til innholdet i lærerhåndboken. Denne boken skulle også forklare den europeiske sivilisasjonen og nasjonenes historie og representerte et historiesynet som var sammenfallende med ambisjonene for de andre bokprosjektene. Samtidig var tilnærmingen tydelig tverrfaglig og

²¹⁶ Dokument: «Interim report of the books and periodical commission 07.1943 - Interim report on the work of the history committee», Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²¹⁷ Dokument: «Interim report of the books and periodical commission 07.1943 - Interim report on the work of the history committee», Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

hovedpoengene i boken skulle demonstreres med naturvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige perspektiver. Målet med utgivelsen var å samle råd og forslag til lærere om hvordan de kunne undervise i historie og skulle bestå av to deler, en teoretisk og en praktisk.²¹⁸ Den første delen skulle vise sammenhengen mellom historie og en rekke andre fagfelt, mens den siste delen skulle gi konkrete forslag til diskusjoner i historiefaget som kunne være relevant i undervisningen. Et eksempel på dette var diskusjonen om historieforfalskning og ideologisk historieskriving.

Hovedpoengene i Sommerfelts erklæring var allerede foreslått i komitéen, men Sommerfelt fremhevet de fagfeltene han selv hadde kunnskap og interesse for. Sommerfelt mente at det var vesentlig å gjøre rede for språkforskning, for å vise hvordan samfunnsvitenskapelig språkforskning kunne gi nye innsikter i historiefaget. Lærerhåndboken måtte være saklig og teoriene skulle ikke være for luftige og abstrakte, men underbygges med faktaopplysninger. Dette var viktig for å unngå å utgi en bok med få referanser til fakta «in the german manner», altså å formidle ideologi som objektiv vitenskap.²¹⁹ Derfor var det nødvendig å involvere spesialister til de forskjellige seksjonene, særlig i den foreslåtte delen om språk. Sommerfelt mente at perspektivene om språkforskning, måtte skrives av en spesialist med de samme perspektivene som han selv. Den skulle ha et lingvistisk tilnærming og vise hvordan samfunnsstrukturer og språkstrukturer var sammenknyttet. Det var derfor vesentlig at dette ble skrevet av en lingvist, ikke en filolog som hadde studert språk for å tolke litteratur.²²⁰ Sommerfelt fikk gjennomslag for dette i komitéen, som mente at det var viktigst å

²¹⁸ Dokument: «Interim report of the books and periodical commission 07.1943 - Interim report on the work of the history committee», Mappe: 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D - SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²¹⁹ Dokument: AME/B/16, Mappe: B - Books and Periodicals Commission, 1943 - 1945, Boks: AME - Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 - 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²²⁰ Dokument: AME/B/16, Mappe: B - Books and Periodicals Commission, 1943 - 1945, Boks: AME - Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 - 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

vektlegge utviklingen av de europeiske språkene og hvilken rolle dette hadde spilt i europeisk nasjonalisme.²²¹

Diskusjon om falsifikasjon av historie var et viktig moment, mente Sommerfelt. I dette forslaget kom forpliktelsen til å bidra til en holdningsendring i Europa til syne. Samtidig trakk Sommerfelt også her fram perspektiver på raseteorier. Lærerhåndboken skulle derfor drøfte hvorvidt det var mulig å skrive en objektiv historie og problematisere fremstillinger av verdenshistorie, nasjonal historie og lokal historie. Dette skulle forklares med eksempler fra konflikter mellom europeiske nasjoner. Selv om Sommerfelt mente at historieforfalskning foregikk i mange land, trakk han spesielt fram historieskriving som bygget opp under raseteorier. Dette var blant annet den franske raseteoretikeren Arthur de Gobineau og den tysk-britiske raseteoretikeren Huston S. Chamberlain bidratt til. Disse perspektivene var i tråd med Sommerfelts kritikk av raseideologien han formidlet i *Hva er rase?* –prosjektet.²²² Dette var spesielt viktig å påpeke historieforfalskningen den tyske raseideologien og nasjonalsosialismen hadde bedrevet.²²³ Historiekomitéen var enige i Sommerfelts fremstillinger. Det ble i midlertid lagt vekt på at boken måtte skille mellom denne problemstillingen i historieskriving og i historieundervisning, fordi det ene var av teoretisk og det andre av praktisk betydning. De var likevel enige i at dette punktet var vesentlig i lærerhåndboken, og komitéen vedtok også forslag om å inkludere et avsnitt som diskutere hvordan «pan-germanisme» og antisemittisme var uttrykk for historieforfalskning.²²⁴

Et annet av Sommerfelts forslag til lærerhåndboken var også knyttet perspektiver på raseforskning som han formidlet i *Hva er rase?* –prosjektet. Sommerfelt mente at lærerhåndboken måtte inneholde en egen seksjon om fysisk antropologi, som skulle bestå av

²²¹ Dokument: 09.06.1943, Mappe: B – Books and Periodicals Commission VOL III, 1943 – 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²²² Se kapittel 1.

²²³ Dokument: AME/B/16, Mappe: B – Books and Periodicals Commission, 1943 – 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²²⁴ Dokument: 09.06.1943, Mappe: B – Books and Periodicals Commission VOL III, 1943 – 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

en definisjon av rase og beskrivelser av «main racial types» i Europa. Dette forslaget samsvarte med Sommerfelts oppfatning av at den Europeiske befolkningen kunne deles inn i antropologiske typer, basert på fysiske karakteristikk. Dette mente han var vesentlig annerledes fra inndelingen av mennesker i raser, fordi de antropologiske typene definerte mindre grupper av mennesker basert på ytre trekk, ikke mentale egenskaper.²²⁵ Ved å gjøre rede for teoriene fra fysisk antropologi, skulle håndboken dermed vise at det ikke var noen sammenheng mellom fysiske og mentale egenskaper hos mennesker. Dette ble vedtatt av komitéen.²²⁶

Sommerfelt mente at det var vesentlig at lærerhåndboken diskuterte språkteorier, historieforskning og antropologiske typer, for å vise at språkteorier og antropologiske typer hadde blitt feilaktig brukt for å legitimere raseideologien. Historiekomitéen var enige om at det ville være nødvendig å beskrive «not only the main racial types of Europa, but also the world in reverse order»²²⁷ Historiekomitéen var enige med Sommerfelt at disse perspektivene måtte innlemmes i lærerhåndboken, men presiserte at det var viktig med et bredere perspektiv enn bare den europeiske befolkningen.²²⁸

OPPMANING TIL INTERNASJONALT VERN MOT UNDERVISNING I NAZISTISK PENSUM

Sommerfelts forslag om å drøfte fysisk antropologi og språkvitenskap i lærerhåndboken fikk gjennomslag i Historiekomitéen. Likevel mente han at organisasjonen måtte ta tydeligere standpunkt til raseideologiens innflytelse i utdanningsinstitusjonene. Dette tok Sommerfelt opp i Sekretariatet omtrent to år etter at forslaget til lærerhåndboken ble utformet og viser at han mente at organisasjonen måtte ha en større innsats for å styre en holdningsendring i

²²⁵ Se Kapittel 1 og Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.

²²⁶ Dokument: 09.06.1943, Mappe: B – Books and Periodicals Commission VOL III, 1943 – 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²²⁷ Dokument: 09.06.1943, Mappe: B – Books and Periodicals Commission VOL III, 1943 – 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²²⁸ Dokument: 09.06.1943, Mappe: B – Books and Periodicals Commission VOL III, 1943 – 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

riktig retning. Etter å ha løftet frem denne problemstillingen i Sekretariatet og i Utkastkomitéen, i januar 1945, utformet Sommerfelt en erklæring kalt «Education and Racial Tolerance» om emnet.²²⁹

Erklæringen framstod som en begrunnelse for at organisasjonen måtte jobbe aktivt for å motvirke nazistisk innflytelse i utdanningsinstitusjonene, heller enn en uttalelse som skulle informere utenforstående om CAMEs arbeid. Her redegjorde Sommerfelt for de pseudovitenskapelige aspektene ved nazistenes raseideologi og foreslo konkrete tiltak for å bekjempe denne ideologien gjennom grunnskoler, videregående og universiteter. Denne innsatsen skulle også bidra til en mer tolerant holdning mellom verdens befolkning.²³⁰

Som Sommerfelt påpekte i innledningen til *Hva er rase? antropologiske typer, språk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*, etterstrebet han å formidle sitt syn på raseteorier på en «objektiv, vitenskapelig» måte.²³¹ Sommerfelts poenger om språkvitenskap og fysisk antropologi skilte seg ikke vesentlig fra budskapet i denne boken, eller lærerhåndboken, men Sommerfelt hadde lagt fra seg sin nøkterne og akademiske tone. I likhet med foredragene om raseideologien Sommerfelt holdt i krigsårene, formidlet han budskapet med sterkere retoriske grep.²³² I erklæringen skrev han at den nazistiske raseideologien påstod at det fantes en nordisk, overlegen rase som hadde en historisk rett til å styre andre underlegne folk. «This rubbish is presented as a scientific fact» understreket han og mente at forestillingen om denne overlegne rasen som ofte ble omtalt som nordisk, ariske eller indo-europeisk, var ideologi forkledd som vitenskap. Denne forestillingen hadde den tyske befolkningen blitt «infisert» med over lang tid. Å avdekke dette som pseudovitenskap kunne vise at forestillinger om

²²⁹ Dokument: 17.01.1945, Mappe: 0003 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Korrespondansen 21.okt., Boks: L0070 - 23. Konferanser og kongresser, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D - SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945 og Dokument: 07.02.1945, Mappe: E - Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME - Documents, Conferece of Allied Ministers of Education fonds, 1942 - 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²³⁰ Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E - Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME - Documents, Conferece of Allied Ministers of Education fonds, 1942 - 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education, «furthering a more tolerante comprehending attitude» og «exterminate racial prejudice».

²³¹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa.*, forord

²³² Se kapittel 2.

eksistensen av en arisk og jødisk rase manglet logikk. Sommerfelts erklæring var i større grad et angrep på raseideologi, fremfor kritikk av raseteorier. Dette kan forklare den tydeligere politiske appellen erklæringen hadde.²³³

Sommerfelt mente at kunnskap om raseideologiens mangel på logikk supplert med språkvitenskap og antropologiske typer, kunne bidra til å delegitimere raseteorier. Dette burde formidles i stor skala. Sommerfelt foreslo konkrete tiltak for å innlemme en kritisk gjennomgang av raseteorier i utdanningsinstitusjoner, dette burde innføres i grunnskoler, videregående skoler og universiteter. Det var viktig å fokusere på barn og unge som var mer sårbare for å oppta disse forestillingene, men Sommerfelt mente at også folk med høyere utdanning hadde lite kunnskap om raseideologiens pseudovitenskapelige grunnlag, derfor burde disse perspektivene også formidles ved universiteter.²³⁴

Sommerfelts foreslo to strategier for å innlemme kritikk av raseideologi i skolepensum. Enten kunne det inkluderes i undervisning i fag som historie, geografi og biologi, i tråd med forslagene som ble stilt i Historiekomitéen. Eventuelt kunne det inngå i en «general instruction in citizenship». Denne opplæringen i borgerskap skulle hente inspirasjon fra en lærebok i sosiologi, som ble brukt ved franske videregående skoler.²³⁵ Sommerfelt utdypet ikke dette perspektivet i erklæringen, men i andre manuskripter fra krigsårene fremhevet Sommerfelt behovet for formidling av samfunnsvitenskap for å skape forståelse mellom mennesker.²³⁶ Med dette tok han til orde for å gjøre befolkningen bedre kjent med det samfunnet de tok del i og fremme dannelse som gikk ut over naturvitenskapelige og humanistiske fag. Bevissthet om samfunnsvitenskapelige perspektiver skulle bidra til å

²³³ Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²³⁴ Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²³⁵ Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²³⁶ Dokument: Manuskript London, 26.07.1944, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

bekjempe forestillingene om rase som allerede hadde fått forfeste i Europa. Samtidig skulle det ruste befolkningen mot å tilslutte seg nye raseideologiske bevegelser. Dette var en stor oppgave, som ville medføre en samlet internasjonal innsats:

It will be impossible to exterminate completely the racial ideas in Germany. They may be banished from schools and universities but they will go underground or at least linger on because they are, at least, in a less absurd form, much older than Nazism. It will therefore be necessary to protect the youth of all countries against them and that can only be done by the teaching of certain elementary facts.²³⁷

Sommerfelt mente altså at forestillinger om rase var eldre enn nazismen og at det ikke ville være mulig å utrydde dette synet fullstendig. Fordi raseideologi var kompleks og befestet i befolkningen, var det desto viktigere å beskytte den oppvoksende befolkningen gjennom utdanning.

I tillegg til å beskrive forestillinger om raser forårsaket av nazistene, rettet Sommerfelt også blikket utenfor Europa. Sommerfelt mente at innholdet i erklæringen ville være av betydning «not only in combating fascist and nazi ideas but also in furthering a more tolerant comprehending attitude towards people of non-European civilization.»²³⁸ Sommerfelt mente at propagandaen uttrykt av Japan i løpet av krigen minnet om fascistisk og nazistisk propaganda, og måtte bekjempes på samme måte. Samtidig mente Sommerfelt at den økende industrialiseringen av asiatiske og afrikanske land ville føre til større interaksjon mellom nasjoner. På denne måten forutså Sommerfelt et verdenssamfunn etter krigen kom til å være tettere sammenknyttet. Dette ville føre til større mobilitet og mer interaksjon mellom mennesker fra ulike kulturer og rasefordommer kunne potensielt bli et problem. Det var

²³⁷ Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²³⁸ Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

derfor viktig at kunnskapsformidlingen om raseideologiens feilaktige påstander ble formidlet også utenfor Europa.²³⁹

I forlengelse av dette resonnementet trakk Sommerfelt frem beskrivelse av aboriginske skolebarn, som han også omtalte i foredraget «Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European?».²⁴⁰ Ashley Montagu hadde i boken *Coming into Being among the Australian Aborigines* fra 1937, beskrevet en skoleklasse med aboriginske skolebarn som var rangert som den beste klassen i Australia. Som Sommerfelt beskrev i foredraget, var dette bevis på at alle mennesker kunne tilegne seg de samme ferdighetene og mentale evnene.²⁴¹ Sommerfelt mente at kunnskap om dette ene forholdet Montagu hadde beskrevet var «more effective towards producing tolerant understanding than the loftiest exhortations.»²⁴² Antropologene innehadde tilstrekkelig kunnskap til å motbeviser fordommer mellom mennesker, og spredning av denne kunnskapen var mer kraftfullt enn noen andre formaninger.

CAMES MELLOMSTANDPUNKT TIL KRIKK AV RASETEORIER OG RASEIDEOLOGI

Sommerfelts oppmaning til internasjonal innsats mot raseideologi i «Education and Racial Tolerance» fikk ikke den samme oppslutningen som forslagene han fremmet i Historiekomitéen. Erklæringen ledet ikke til at organisasjonen tok et tydelig standpunkt til raseteoriene. Derimot førte det til at flere enkeltpersoner knyttet til organisasjonen, som delte Sommerfelts bekymring for raseteoriers befestes i Europa, fremmet forslag i andre komitéer.

Erklæringen ble diskutert både i Utkastkomitéen og på hovedmøtet i CAME. Begge forumene inntok et mellomstandpunkt til Sommerfelts forslag. Komiteen hadde noen innvendinger om språklige endringer, i tillegg fikk Sommerfelt spørsmål om erklæringens

²³⁹ Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conferece of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²⁴⁰ Sommerfelt, Is there a fundamental mental difference between primitive man and the civilised European?

²⁴¹ Se kapittel 2.

²⁴² Dokument: AME/E/3a, 12.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conferece of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

form. Sommerfelt fikk spørsmål om hvordan han så for seg at erklæringen skulle formidles utenfor organisasjonen, han mente at erklæringen kunne formidles i sin opprinnelige form og mente at det kunne deles gjennom skole og kringkasting. Han hadde ingen konkret plan for distribusjon, ut over dette. Den franske representanten i Utkastkomitéen mente at erklæringen var viktig og ønsket å bringe den videre til det franske utdanningsdepartementet som jobbet med å endre skolepensumet til barneskoler. Det ble vedtatt at erklæringen skulle sendes videre i organisasjonen, og drøftes på et senere tidspunkt. Dette ble tatt opp på hovedmøte i CAME 7. mars, den ble heller ikke vedtatt der.²⁴³

Til tross for at Sommerfelts erklæring ikke ble vedtatt på hovedmøtet i CAME, ble budskapet videreført i en annen del av organisasjonen. I løpet av våren 1945 ble to nye erklæringer om raseteorier forfattet i Science Commission (Heretter Vitenskapskomitéen.) Denne komiteen besto av representanter fra de nasjonale myndigheten, i tillegg til akademikere fra vitenskapelige institusjoner i London.²⁴⁴ Sommerfelts erklæring inspirerte, i følge James Patrick Sewell de tre britiske biologiene John B. S. Haldane, Julian S. Huxley og Cyril D. Darlington til å utarbeidet erklæringen «Statement on The Nazi Race Theory». Det kan imidlertid se ut som at det var et mellomledd mellom Sommerfelts og Haldan, Huxley og Darlingtons erklæring.

Den Tsjekkoslovakiske representanten Juraj Slávik skrev erklæring kalt «Notes on the Draft Resolution on the Enquiry Into the Theory of Race», som ble lagt frem for på CAMES hovedmøte 11. april 1945. Denne erklæringen var i større grad enn Sommerfelts, skrevet for å formidle organisasjonens budskap utad. Sláviks erklæringen tok til orde for at CAME måtte ta tydelig standpunkt til mangelen på epistemologisk grunnlag ved raseteorier og at dette utgjorde kjernen av nazistisk raseideologi. I motsetning til Sommerfelt, som mente at antropologene allerede hadde tilstrekkelig kunnskap for å motbevise raseteorier, mente Slávik at organisasjonen måtte gi en «egnet vitenskapelig institusjon» ansvaret for å foreta en

²⁴³ Dokument: 14.02.1945, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education og Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations*. S. 53

²⁴⁴ Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations*. S. 44

«impartial collective scientific investigation into the alleged fundamental facts, used as a basis for the conclusion of the racial theory.» Det skulle altså utføres en undersøkelse for å stadfeste hvorvidt grunnlaget for raseideologien var vitenskapelig.

Slavik underbygget dette perspektivet med å referer til erklæringen «To the science of our time», fra 1935. Denne var signert av et stort antall innflytelsesrike vitenskapsfolk og forfattere som Albert Einstein, Sigmund Freud, Selma Lagerlöf, Thomas Mann og Sigrid Undset.²⁴⁵ Disse hadde tatt til orde for å undersøke det epistemologiske grunnlaget for raseteorier i mellomkrigstiden, og mente at dersom raseteorier beviselig var uvitenskapelige, måtte de bekjempes med alle midler.²⁴⁶ En slik undersøkelsen skulle utføre av biologer og samfunnsvitenskapelige forskere, under ledelse av akademiske institusjoner. Dette skulle sikre verdensfreden, og demonstrere vitenskapens makt til å avvise skadelige og uvitenskapelige ideer.

Med utgangspunkt i denne oppfordringen fikk Vitenskapskomitéen i oppgave å foreta en slik vitenskapelig undersøkelse. Å undersøke raseteorier i tråd med Slaviks erklæring, ble ansett som en viktig. I motsetning til oppmaningen i erklæringen fra 1935, ble det ikke utnevnt et samarbeid mellom samfunnsforskere og biologer for å utføre denne jobben. Ansvaret ble gitt de tre britiske biologene Haldane, Huxley og Darlington.²⁴⁷ Både Haldane og Huxley hadde utgitt flere populærvitenskapelige bøker i mellomkrigstiden, og Huxley skrev boken *We Europeans*, fra 1935.²⁴⁸ Denne boken hadde innflytelse på Sommerfelt, som henviste

²⁴⁵ Dokumnet: Appendix II, 1935, Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conferece of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education, «Signatures: President T.G. Masaryk, Msgr. E Beaupin, Paris/Prof. I. M. Burgers, Delft/Sir Wyndh. Deedes, London/Prof. L. U. Ariens-Kappers, Amst./Prof. C. Bouglé, Paris/Count R. N. Coudenhove-Kalergi, Wien,/Prof. Albert Einstein, Princeton/Prof. S. Freud,, Wien,/Gerald Heard, London/L. Lopicque, Paris/Jacque Maritain, paris/Prof. Karl Barth, Basel/Prof.B.Némec, Prague/Prof. Georges Risler/Prof. S. R Steinmetz Amst/Prof. E. Vermeil, Paris/ Prof. Louis Le Fur, Paris/Selma Lagerlöf/Thomas Mann/Prof. Jacques Milliot, Pari/ Prof. Arthur Baumgarten, Basel/ J.B Priestley London/ Wickham Steed, London/Sigfrid Undstet, Lillehaumer/Prof. Karel Wigner, Prague»

²⁴⁶ Dokument: AME/A/104, Appendix I, 19.03.1945 Mappe: E – Drafting Committee on the Constitution of UNESCO, 1934, 1945, Boks: AME – Documents, Conferece of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945, Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education

²⁴⁷ Dokument: «Science Commission», 15.05.1945, Mappe: 0003 - 28.D.3 Vitenskapelig korrespondanse: Diverse, Boks: L0094 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁴⁸ Huxley, Carr-Saunders, and Haddon, *We Europeans: a survey of "racial" problems*.

til den i *Hva er rase?* –prosjektet.²⁴⁹ Haldane, Huxley og Darlington forfattet den tredje erklæringen i organisasjonen som omhandlet raseteorier, i tillegg skulle Haldane utarbeide en pamflett, som skulle gi utdypende forståelse av innholdet i erklæringen og som kunne distribueres til lærere og elever.²⁵⁰

De tre biologene mente at nazistenes krigføring var tett knyttet til raseteorier, men mente at nazistenes påstander kunne avvises med utgangspunkt i eksisterende biologisk kunnskap. Erklæringen listet opp fire grunnleggende misoppfatninger disse teoriene var bygget på. Disse fire antakelsene var at raser kunne deles i homogene grupper, at disse var begrunnet i språk, religion og nedarvet religion. Dessuten viste de nazistiske raseteoriene at den overlegne rasen var nazistene selv og at raseblanding ville føre til at de som representerte den overlegne rasen ble nedgradert i rasehierarkiet. Dette kunne motbevise fordi alle raser var blandet, alle språk og religioner hadde krysset landegrensene. Videre viste de at teorier om overlegne raser var ubegrunnet og kunne dermed ikke definere overlegne eller underlegne raser.²⁵¹

Haldane, Huxley og Darlington mente at nazistenes påstand om rasehierarki var bygget på antakelsen om at raseblanding ledet til degradering. De mente at raseblanding, heller hadde vært viktig for nasjonsbygging, og i stor grad gjort nasjonene sterkere. Påstand om rasehierarki viste at nazismen var en iboende krigersk ideolog. Det var den nazistiske doktrinen som hadde angrepet det fredelige, siviliserte grunnlaget alle mennesker hadde krav på, ved utbruddet av krigen. Erklæringen var derfor bevis for at raseteoriene ikke kunne underbygges vitenskapelig, og et bilde på nazistisk ideologi skyldt i utbruddet av krigen.

Biologene mente at man måtte fremme likeverd mellom alle mennesker gjennom utdanning, for å bøte for skadene raseteorier og nazismen hadde utført. Dette kunne gjøres

²⁴⁹ Sommerfelt, *Hva er rase? antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa.*, Bibliografi

²⁵⁰ Dokument: «Science Commission», 15.05.1945, Mappe: 0003 - 28.D.3 Vitenskapelig korrespondanse: Diverse, Boks: L0094 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁵¹ Dokument: AME/SC/3, udatert, 0003 - Professor Sommerfeldt. Papirer fra London juli 1945, Mappe: Boks: L0011 - --, Dc - Div. andre saker, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

gjennom skolepensum med å vise det kulturelle mangfoldet verden besto av.²⁵² Dette elementet var ikke en santral del av Slaviks erklæring, men bygde på Sommerfelt og organisasjonens holdninger. Dette viser at erklæringen bygde på perspektiver Sommerfelts formidlet i sin kritikk av nazistenes raseideologi.

Behandlingen av «Statement on Nazi Race Theory» og forslaget til Haldane ble heller ikke vedtatt for distribusjon utenfor organisasjonen. Flere fremhevet at erklæringen var et «excellent paper», men det var uenighet om CAME var den riktige organisasjonen til å formidle et slikt budskap. Alfred Zimmern fra Board of Education mente at erklæringen introduserte «something extremely controversial», som han mente fremmet en vitenskapelig doktrine.²⁵³ Med andre ord, kunne ikke en organisasjon som skulle fremme vitenskapens legitimitet etter krigen proklamere et politisert syn på vitenskapen. Han var imidlertid for å utforme Haldanes foreslåtte pamflett, som kunne formidle flere og mer utdypende perspektiver. De franske og tsjekkoslaviske representantene uenige med Zimmern. De mente at CAME var en velegnet organisasjon til å foreta en slik uttalelse, og at det hastet å tydeliggjøre et slikt standpunkt på internasjonalt nivå. Det var spesielt viktig å tenke på barn og unge som hadde blitt utsatt for denne ideologien, det ville ikke være nok å vende tilbake til den gamle undervisningen, man måtte tilby lærere veiledning for undervisning i etterkrigstiden.²⁵⁴

Diskusjonen førte til at Vitenskapskomitéen vedtok å sende erklæringen til alle organisasjonens medlemmer, og at den kunne brukes som veiledning for lærere. Imidlertid vedtok komitéen at Haldane skulle utarbeide den foreslåtte pamfletten.²⁵⁵ Sewell har påpekt at en av grunnene kan ha vært at organisasjonen var i ferd med å innta en ny form. Planen for

²⁵²Dokument: AME/SC/3, udatert, 0003 - Professor Sommerfeldt. Papirer fra London juli 1945, Mappe: Boks: L0011 - --, Dc - Div. andre saker, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁵³ Dokument: «Science Commission», 15.05.1945, Mappe: 0003 - 28.D.3 Vitenskapelig korrespondanse: Diverse, Boks: L0094 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D - SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁵⁴ Dokument: «Science Commission», 15.05.1945, Mappe: 0003 - 28.D.3 Vitenskapelig korrespondanse: Diverse, Boks: L0094 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D - SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁵⁵ Dokument: «Science Commission», 15.05.1945, Mappe: 0003 - 28.D.3 Vitenskapelig korrespondanse: Diverse, Boks: L0094 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D - SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

overgangen til en permanent organisasjon, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO), gjorde at politiske uttalelser ble satt på vent.²⁵⁶ Likevel viste dette at CAME mente at erklæringene var for kontroversielle og politiske til å vedta. Dette kan tyde på at organisasjonen mente at en slik uttalelse kunne skade organisasjonens legitimert som representant for vitenskapelige institusjoner. CAME valgte en avventende posisjon, framfor å ta et tydelig politisk standpunkt til et politisk problem.

IDÉEN OM MORALSK NEDRUSTNING GJENNOM UTDANNING

I flere av Alf Sommerfelts manuskripter fra krigsårene understreket han behovet for en moralsk, mental eller åndelig nedrustning av Europa etter krigen. Om man skulle bevare freden, når den kom og forhindre en tredje verdenskrig, var dette like essensielt som en militær nedrustning. Arbeidet for en holdningsendring måtte foregå ved å gjenoppbygge utdanningsinstitusjonene i landene berørt av krig, både praktisk, ved å erstatte ødelagte skolebøker og reparere skolebygg, men også ved å bekjempe nazistisk ideologi. For å sikre freden måtte det etableres en internasjonal organisasjon for utdanning, som kunne fremme kunnskap, forsoning og universalisme.²⁵⁷

Før Sommerfelt fikk rollen som norsk representant i CAME, deltok han i organisasjonen London International Assembly (LIA). Sommerfelt fortsatte å delta på møter i LIA samtidig som han var aktiv i CAME og mange av idéene Sommerfelt ga uttrykk for i krigsårene ble utviklet i organisasjonene parallellt. LIA var en organisasjon som samlet politikere og intellektuelle til uformelle samtaler om løsninger på krigens utfordringer. Blant formuleringene som hadde sitt opphav her, var oppfordringen til en moralsk nedrustning: «A

²⁵⁶ Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations*.

²⁵⁷ Dokument: «Education and the United Nations» og «Educational Problems in Post-War Europe», Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945, Dette fremkommer i det første dokumentet, som var basert på en rapport fra London International Assembly, desember 1942. Og det andre, som har påskriften «Article» og kan ha vært et avisinnlegg, men jeg har ikke lyktes i å finne det i noen britiske nyhetsarkiv.

physical disarmament must be accompanied by a moral disarming.»²⁵⁸ Det er vanskelig å identifisere nøyaktig hvem som kan krediteres for denne formuleringen, men budskapet ble utarbeidet i diskusjoner i LIA.²⁵⁹ Denne idéen samsvarte med Sommerfelts verdenssyn, som allerede i mellomkrigstiden hadde fremmet viktigheten av kunnskapsformidling for å skape fred.²⁶⁰ Formuleringen om moralsk nedrustning var uttrykk for det samme fredsarbeidet.

In fact, education must become a foundation for the post-war system. The crisis of our age is first of all a moral crisis – Our first concern must be to re-awaken social consciousness and to substitute for the selfish pursuit of individual happiness a passion for social justice, a readiness at all times to subordinate the narrower interests[sic], whether personal, family or national to pursuit of a great common good. There must be education for World Citizenship.²⁶¹

Sommerfelt mente, med andre ord, at verden stod overfor en moralsk krise som måtte løses gjennom en holdningsendring. Dette skulle skapes gjennom ideen om verdensborgerskap og utgjøre motstykket til nazistiske og fascistiske ideolog. Et sentralt problem var, ifølge Sommerfelt, at de samfunnsvitenskapelige fagene ikke hadde like stor definisjonsmakt som naturvitenskapen. Kunnskap samfunnsforskningen frembrakte var lite kjent i de brede lag av befolkningen. Dette førte til at «[t]he most object nonsense may be proclaimed and believed in social matters.»²⁶² Dette hadde gjort befolkningen «åndelig forsvarsløse» mot raseteorier som ikke hadde kunnskap og utdanning til å avdekke mangelen på logikk i nazistisk ideologi.²⁶³

²⁵⁸ Dokument: «Education and the United Nations» 28.B.2, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁵⁹ Kan ha opphav i Franklin D. Roosevelts sitat “You can no more win a war of ideas without books than you can win a naval battle without ships”, samtidig formulerte lederen for CAMEs Historiekomité, Ernest Barker, lignende oppmaninger. Se Sewell, *UNESCO and world politics: engaging in international relations*. S. 38

²⁶⁰ Se kapittel 1 og 2

²⁶¹ Dokument: «Education and the United Nations» 28.B.2, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁶² Dokument: Manuskript London, 26.07.1944, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁶³ Dokument: «Education and the United Nations», 28.B.2, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945. «There must be education for World Citizenship», «Spiritually defenseless»

Opplæringen i verdensborgerskap måtte dermed bestå av skolering i samfunnsvitenskapelige perspektiver, som skulle danne grunnlaget for endringer av holdninger og moral.

Dette synet utdypet Sommerfelt i et manuskript hvor han henviste til en rapport fra LIA.²⁶⁴ Et ledd i arbeidet for en holdningsendring var, ifølge rapporten, å legge til rette for internasjonalt samarbeid som skulle fremme fellesskap og sosial rettferdighet. Representantene i LIA så for seg et samarbeid mellom nasjonale myndigheter, utdanningsinstitusjoner og ungdomsorganisasjoner. Det burde derfor opprettes en permanent internasjonal organisasjon som kunne samle disse organene under ett. Behovet for en internasjonal utdanningsorganisasjon var også begrunnet i behovet for gjenoppbygning av utdanningsinstitusjonene i de okkuperte landene. Ødeleggelsene var store i Vest-Europa, men nazistene hadde påført mer systematisk skade på utdanningsinstitusjonene og lærerstanden i Øst-Europa. Antakeligvis var situasjonen enda mer prekær enn da rapporten ble skrevet, mente Sommerfelt. Flere universiteter måtte stenge i de okkuperte landene, lærere og professorer var sendt til konsentrasjonsleirer, mange av dem var antakeligvis henrettet.²⁶⁵ Det samme «barbariet» hadde også blitt utrettet av den japanske staten. Særlig stor var ødeleggelsene av de kinesiske utdanningsinstitusjonene, viste rapporten, som inneholdt en kartlegging av skadene på akademiske institusjoner, skoler og biblioteker. Den internasjonale organisasjonen måtte derfor kartlegge ødeleggelsene både i og utenfor Europa, samtidig som de planla gjenoppbyggingsarbeidet.

Deltakerne på møtene i LIA var særlig bekymret for tyske barn og sivilbefolkning, som hadde blitt eksponert for nazistisk ideologi i en lengre periode enn de okkuperte landene. LIA mente at Tyskland ikke kunne ha ansvaret for å omskolere den tyske befolkningen alene og foreslo å utnevne en høykommissær med vide fullmakter. Vedkommende skulle sørge for omskolering av lærere til tradisjoner som preget utdanningen i vest-europeiske land, trykking

²⁶⁴ Dokument: «Education and the United Nations», Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁶⁵ Dokument: «Education and the United Nations», 28.B.2, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

av nye skolebøker og annen litteratur som var forbudt under nazistisk styre. Videre skulle høykommissæren bidra til å «rense» universitetene for nasjonalisme, til voksenopplæring og hindre spredning av nasjonalistisk propaganda gjennom aviser og radio.²⁶⁶ Denne stillingen skulle ikke fylles av militært personell, men en med pedagogisk bakgrunn og støttet av de andre allierte landene. Dette forslaget antyder at delegatene i LIA var bekymret for at de krigende landene ikke skulle klare å skape en varig fred, men at den tyske nasjonalismen skulle dyrkes videre og føre til utbruddet av en tredje verdenskrig.

I diskusjoner om moralsk nedrustning så representantene også utover forhold i landene Nazistene og japanerne hadde okkupert. Nedrustningen måtte også skje i koloniland. Dette var imidlertid ikke fordi landene med kolonier ble bevisst sin egen rolle som okkuperter eller de verdiene og holdningene som de hadde påført den koloniserte befolkningen. Representantene i LIA mente at de måtte utrydde «barbariske» eller umenneskelige ritualer utført av kolonibefolkningen. «In fact, the European nations, as for instance the British, have thought it their duty to exterminate bloody and [barbarous] outcomes in their colonies or dependencies. They have forbidden blood-vengeance and the burning of widows».²⁶⁷ De ønsket, med andre ord, å utrydde praksiser i kolonilandene, som kunne minne om de barbariske handlingene til nazistene. Det var viktig at den kommende internasjonale organisasjonen sørget for at den moralske nedrustningen kom hele verdens befolkning til gode. Likevel ble det bemerket at «the racial doctrine of the German has, however, cost many more lives than the burning of widows ever did in India or elsewhere».²⁶⁸ Hovedfokuset skulle altså være på nedrustning i Europa.

²⁶⁶ Dokument: «Education and the United Nations», 28.B.2, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945, «The Universities, the hotbed of German nationalism, must be thoroughly cleansed».

²⁶⁷ Dokument: «Education and the United Nations», 28.B.2, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

²⁶⁸ Dokument: «Education and the United Nations», 28.B.2, Mappe: 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, Boks: L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, D – SAKARKIV, S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945

Idéen om moralsk nedrustning var også sentral i opprettelsen av UNESCO. Da organisasjonens konstitusjon ble undertegnet 16. november 1945, ble organisasjonens slagord formulert. Den amerikanske poeten Archibald MacLeish skrev «[If] wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defenses of peace must be constructed.»²⁶⁹ Slagordet inngikk i innledningen til UNESCOs konstitusjon, som samtidig erklærte at fornektelse av demokratiske prinsipper og nazistenes raseideologi var årsaken til andre verdenskrig. For å sikre freden var det nødvendig med ny utdanning og intellektuell og moralsk solidaritet mellom mennesker.²⁷⁰ På dette tidspunktet hadde krigsterminologien blitt byttet ut med oppmaningen til en mer forsonende holdningsendring. UNESCO benyttet ikke lenger begreper om nedrustning, men betegnet heller hvordan man kunne bygge en fredeligere verden.

KONKLUSJON

Hvordan formidlet Sommerfelt sitt syn på raseteorier i arbeidet i CAME? Hvilken betydning hadde dette for organisasjonens idégrunnlag?

CAME ble opprettet med oppfordring til å fokusere på praktiske problemstillinger. Likevel utarbeidet organisasjonen ambisiøse prosjekter nedtegnelse av historieverk. Dette skulle formidle den europeiske sivilisasjonens historie, de allierte landene syn på krigen og være en håndbok for lærere som underviste i historiefaget. Både historien om den europeiske sivilisasjonen og krigshistorien viste at organisasjonen formidlet europeisk kultur, til tross for at de også ønsket å innlemme andre land.

Sommerfelts innflytelse var størst i arbeidet med lærerhåndboken. Denne bestod av elementer som var foreslått i komitéen, men Sommerfelt fremhevet de fagfeltene han selv hadde kunnskap og interesse for. Sommerfelt mente at det var vesentlig at lærerhåndboken diskuterte språkteorier, historieforskning og antropologiske typer, for å vise at språkteorier

²⁶⁹ Sluga, "UNESCO and the (One) World of Julian Huxley." S. 397 Slagordet har blitt moderert i nyere tid og lyder «Since wars begin in the minds of men and women, it is in the minds of men and women that the defences of peace must be constructed».

²⁷⁰ Laves and Thomson, *Unesco : purpose, progress, prospects*. S. 29

og antropologiske typer hadde blitt feilaktig brukt for å legitimere raseideologien. Dette fikk oppslutning i komiteen.

Likevel mente han at organisasjonen måtte ta tydeligere standpunkt til raseideologiens innflytelse i utdanningsinstitusjonene. Sommerfelt formulerte en erklæring som hevdet at krigsårene hadde ført til at raseideologien hadde fått stor innflytelse i de europeiske utdanningsinstitusjonene. Dette måtte bekjempes gjennom utdanning og opplæring i borgerskap, og utdanningsinstitusjoner var det viktigste instrumentet for en slik opplæring.

Sommerfelts erklæring ble ikke vedtatt for distribusjon utenfor organisasjonene, men førte til nedtegnelse av to nye erklæringer. Begge tok til orde for at CAME måtte ta ansvar for en holdningsendring, og drøfte det epistemologiske grunnlaget for raseteorier og raseideologi. Disse ble heller ikke vedtatt av organisasjonen. CAME inntok en avventende holdning til denne problemstillingen.

Internasjonalt utdanningssamarbeid var preget av motivasjon for å bidra til holdningsendring. Dette skulle skapes gjennom ideen om verdensborgerskap og utgjøre motstykket til nazistiske og fascistiske ideolog. Et ledd i arbeidet for en holdningsendring var å legge til rette for internasjonalt samarbeid som skulle fremme fellesskap og sosial rettferdighet. Denne holdningsendringen skulle skape toleranse og forståelse mellom mennesker, og forhindre utbruddet av en ny verdenskrig.

Konklusjon

Sommerfelts kritikk av raseteorier var et antirasistisk engasjement på 1930- og 40-tallet, men bidro også til å formidle mer komplekse rasistiske forestillinger. Dette kom av en tvetydig forståelse av raseteorier, kombinert med et universalistisk verdenssyn.

Antirasistisk engasjement og relasjonen mellom akademisk og politisk arbeide vakte min interesse i arbeidet med denne oppgaven. Jeg lurte på om Sommerfelts antirasistiske engasjement var politisk eller akademisk motivert. Det ble fort tydelig at det var vanskelig å skille disse motivasjonene fra hverandre. Samtidig har dette spørsmålet fått betydning nå som arbeidet med denne oppgaven snart er sluttført. Antirasisme kom av Sommerfelts bakgrunn som språkforsker med et samfunnsvitenskapelig perspektiv, samtidig var det tydelig preget av politiske forhold i samtiden. Både konkret knyttet til krigen, men også til mer omfattende politiske idéer om universalisme og menneskehetens grunnleggende likeverd. Dette bygde i midlertid på et verdenssyn som definerte kulturer etter idéen om sivilisasjoners utvikling mot en europeisk form for modernisering. Dette var en hierarkisk inndeling av mennesker etter kulturtilhørighet, fordi det hevdet at kulturer kunne defineres av graden av modernisering og sivilisering. Dette verdenssynet preget også Sommerfelt akademiske arbeid.

Ved å formidle en forståelse av språk som sosialt konstruert, presenterte Sommerfelt samfunnsvitenskapelige perspektiver på raseforskningen. Disse perspektivene skulle bidra til å forstå befolknings sammensetningen i europeiske land, europeisk historie og fremveksten av nasjonalisme. Forskning som sammenlignet språkstrukturer i ulike befolkninger kunne, ifølge Sommerfelt, også bidra til å måle graden av utvikling i et samfunn. Dette utgjorde bevis for at graden av kunnskap i et samfunn ikke var et resultat av mental kapasitet, men hvilket utviklingsnivå sivilisasjonen befant seg på. Paradoksalt nok bidro Sommerfelts samfunnsvitenskapelige tilnærmingen til kritikk av raseteorier til å legitimere en forståelse av menneskeheten inndelt etter fysiske trekk.

Dette viser at det var problematisk å kritisere raseforskningen på teoriens premisser. I likhet med andre akademikere som kritiserte raseteorier mente Sommerfelt at man kunne

legge frem bevis på raseteoriers mangel på epistemologisk grunnlag, og dermed gjøre det åpenbart hvilke påstander som hadde hold i virkeligheten og hvilke som var usanne. Sommerfelt mente at man kunne kategorisere den europeiske befolkningen etter fysiske trekk, i antropologiske typer. Dette hevdet han var vesentlig forskjellig fra raseteorier, fordi de antropologiske typene ikke dannet grunnlag for rangering av mennesker, men var teoretiske kategorier, som kunne definere *noen* fysiske trekk ved *mindre grupper*. De antropologiske typene kunne heller ikke brukes som grunnlag for å hevde at det var sammenheng mellom fysiske trekk og mentale egenskaper.

I motsetning til å moderere raseteorier og påvise mangelen på epistemologiske grunnlag for disse teoriene, bidro Sommerfelt til å illustrere, utdype og utvide det teoretiske grunnlaget for disse forestillingene. Sommerfelt mente samtidig at man kunne definere forskjeller mellom mennesker etter kulturell tilhørighet. Dette kom av en forestilling om at ulike sivilisasjoner befant seg på ulikt utviklingsnivå. Alle mennesker var likeverdige og kunne oppnå de samme mentale egenskapene, men disse evnen var definert av kulturens grad av modernisering og sivilisering. Et viktig verktøy for å oppnå en høyere grad av sivilisering var gjennom utdanning. På denne måten formidlet Sommerfelt et universalistisk verdensbilde, hvor den europeiske sivilisasjonen ble ansett som malen alle kulturer strebet etter å ligne.

Dette tyder på at rase som biologisk definert kategori var et epistem som var befestet i europeisk kultur. Til tross for at denne formen å omtale mennesker, variasjoner mellom grupper og verdivurderinger av visse fysiske trekk stadig ble utsatt for kritikk og forsøkt erstattet med andre tilnærminger, ble det ikke gjenstand for et paradigmeskifte. Overgangen fra en biologisk definert forståelse av variasjoner mellom mennesker, til en sosialkonstruktivistisk forståelse var en langtekkelig prosess, også innen vitenskapelige miljøer. Samtidig kan disse tidlige forsøkene på å avvise raseteorier ha bidratt til å opprettholde disse forestillingene.

Sommerfelts syn på raseteorier, hva målsetningen var og hvordan han formidlet dette kom av et universalistisk verdenssyn. Dette kan vise at vitenskap og utdanning ble ansett som praksiser som avdekket og formidlet objektiv sannheter, uten politiske eller ideologiske slagsider. Til tross for at vitenskap og utdanning kunne utsettes for propaganda og ideologi,

var oppfatningen at de fantes visse vitenskapelige standarder som lå til grunn for all kunnskap, og at denne formen for kunnskap var universell og sann. Dette skiller seg fra et mer moderne vitenskapssyn, hvor vitenskap blir ansett som et sosialt fenomen, hvor påstander om virkeligheten oppnår status som vitenskapelig kunnskap.²⁷¹ Forståelsen av vitenskap som sosialt fenomen ser vitenskapens objektivitet som sammenknyttet med praksis innad i forskningsmiljøer, de spørsmålene som stilles og forskningsmetode. Dette skiller seg fra den universalistiske forståelsen av vitenskap, med troen på at det eksisterer iboende sannheter i alle forskningsobjekter som ligger tilgjengelig for forskere å avdekke. Synet på vitenskap i Sommerfelts samtid vitner om en tro på vitenskapens kraft til å produsere kunnskap som fremmet toleranse og fred.

Dette kan fortelle at antirasisme og universalisme på 1930- og 1940-tallet, var tett sammenknyttet og at antirasistiske og rasistiske forestillinger eksisterte side om side.²⁷² Alastair Bonnet mener at dette kom av at vestlige land ble ansett som en norm som alle sivilisasjoner strebet etter å ligne, men også en forestilling om at det vestlige liberale demokratiet bestod av iboende frigjørende prosesser. Disse prosessene kunne spores tilbake til den europeiske sivilisasjonens historie, enten fra antikkens idealer eller opplysningstiden.²⁷³

In an unsettling mutation of European colonialism, the notions of liberation, emancipation, and resistance become gifts of 'civilisation, to be thankfully received by more 'primitive' cultures; peoples, races, who have failed to produce their own Montaigne or Marx.²⁷⁴

Dermed kan man hevde at at innen et universalistisk verdenssyn eksisterer det ikke en tydelig dikotomi mellom antirasisme og rasisme. Disse ideene var heller knyttet til hverandre, i et større verdenssyn som uttrykte at alle mennesker var likeverdige, og del av et felleskap mellom mennesker på tvers av landegrenser og kulturer. Men som i realiteten var en hegemonisk tanke om at vestlige idéer kunne definere alle former for eksistens, opplevelser, verdier og

²⁷¹ Kyllingstad and Universitetet i Oslo Det humanistiske, "'Menneskeåndens universalitet': Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940: ideene, institusjonen og forskningen." S. 7

²⁷² Bonnet, *Anti-racism*. S. 19-24

²⁷³ Bonnet, *Anti-racism*. S. 11

²⁷⁴ Bonnet, *Anti-racism*. S. 12

erfaringer. At Sommerfelt forsøkte å avvise en form for rasetekning, men samtidig formidlet en annen viser at antirasistiske og rasistiske forestillinger kunne eksistere side om side.

Med utgangspunkt i en biografisk tilnærming til internasjonal historie, har et av målene med denne oppgaven vært å vise hvordan en aktør sitt verdenssyn fikk innflytelse i internasjonale organisasjoner. Sommerfelt formidlet sine antirasistiske perspektiver og universalistiske verdenssyn i internasjonalt arbeid i krigsårene. Sommerfelts eksiltilværelse viser at akademikere hadde innflytelse i eksilmiljøet i London. Dette var tydelig gjennom Sommerfelts arbeid innad i den norske eksilregjeringen. Både helt konkret gjennom radioarbeid og i Kirke- og Undervisningsdepartementet. Samtidig bygget Sommerfelt nettverk med andre akademikere og politikere. Dette viser bruken av akademikere som rådgivere og konsulenter var en viktig del av den norske eksilregjeringens politikk i krigsårene.

Som forsker, formidler og tilknyttet den norske eksilregjeringen har Sommerfelts innsats i internasjonalt samarbeid vist at han var del av et epistemisk samfunn. Sommerfelt formidlet perspektiver fra eget forskningsfelt i utvikling av CAMEs politiske program og representerte forbindelse mellom nasjonalt og internasjonalt politikk. CAME var en arena hvor utfordringer knyttet til utdanning under og etter krigen ble diskutert. En sentral del av disse diskusjonene var arbeid for en holdningsendring, som skulle hindre utbruddet av en tredje verdenskrig. Et element ved denne holdningsendringen var å ruste befolkningen mot totalitære ideologier. Det var uenighet knyttet til hvordan denne holdningsendringen skulle defineres, hva den skulle innehold og hvordan den skulle gjennomføres. Organisasjonen gikk ikke inn for en eksplisitt kritikk av raseteorier, raseideologi og nazisme, som del av denne holdningsendringen.

Likevel viser Sommerfelts innsats i organisasjonen at han bidro til å sette spørsmålet om nazistisk skolepensum og raseideologiens innflytelse i utdanningsinstitusjonene på organisasjonens agenda. Denne innflytelsen var tydelig fordi Sommerfelt benyttet flere anledninger og komitéer til å fremme sine perspektiver på raseteorier. Samtidig fikk Sommerfelt støtte av andre representanter i organisasjonen, som også mente at det var vesentlig at en internasjonal organisasjon tok tydelig standpunkt til disse problemstillingene. På denne måten kan Sommerfelt anses som en portvakt, som introduserte disse

problemstillingene til organisasjonen og var dermed med på å utvikle CAMEs idégrunnlag. CAME la grunnlaget for opprettelsen av Forente Nasjoners underorganisasjon United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. I denne organisasjonen ble spørsmålet om raseteorienes gyldighet som vitenskap en sentral del av arbeidet i årene 1949-1967.²⁷⁵

Med utgangspunkt i Sommerfelts rolle i eksilregjeringen i London har denne oppgaven vist at de transnasjonale forbindelsene i eksilmiljøet i London har vært lite dekket i norsk historiografi. Historiefortellingen har i stor grad handlet om bilateralt samarbeid med fokus på Norges relasjon til stormaktene og militært politisk samarbeid. Denne oppgaven har åpnet opp for å undersøke eksilmiljøet i London med andre innfallsvinkler, for å vise noen aspekter av det politiske samarbeidet og idéene som ble utviklet i denne spesielle delen av europeisk historie. Samtidig er det behov for en flere undersøkelser av denne delen av norsk internasjonal og transnasjonal historie. Arkivverket har digitalisert store deler av materiale knyttet til eksilmiljøet i London denne våren, dette vil åpne muligheter for videre forskning på dette emnet.²⁷⁶

²⁷⁵ Se Brattain, "Race, Racism, and Antiracism: UNESCO and the Politics of Presenting Science to the Postwar Public."; Hazard, *Postwar Anti-Racism: The United States, UNESCO, and "Race," 1945-1968*; Gil-Riaño, "Relocating anti-racist science: the 1950 UNESCO Statement on Race and economic development in the global South."; Duedahl, *Fra overmenneske til UNESCO-menneske : racebegrebet i Danmark 1890-1965*, 550; Poul Duedahl, *A history of UNESCO : global actions and impacts* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016); Kulnazarova and Ydesen, *UNESCO without borders : educational campaigns for international understanding*, 172.

²⁷⁶ Se <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/smakebiter-fra-arkivet/varslipp-202,08.06.2021,11:37>

Kilder og Litteratur

ARKIVMATERIALE

UNESCO Archives, Paris

Archive Group AG 2 - Conference of Allied Ministers of Education, FR/PUNES/AG/2

[Fonds] Conference of Allied Ministers of Education fonds, 1942 – 1945

[Series] AME – Documents

- [Subseries] A – General Series, 1942 – 1945,
FR/PUNES/AG/2/AME/A
- [Subseries] B – Books and Periodicals Commission, 1943 –
1945,
FR/PUNES/AG/2/AME/B
- [Subseries] E – Drafting Committee on the Constitution of
UNESCO, 1934, 1945
FR/PUNES/AG/2/AME/E

S-2066 - Kirke- og undervisningsdepartementet i London, Arkivet 1940-1945, RA/S-2066

D - SAKARKIV, RA/S-2066/D

Da - Sakarkiv ordnet etter arkivnøkkel, RA/S-2066/D/Da

L0070 - 23. Konferanser og kongresser, RA/S-2066/D/Da/L0070

- 0001 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Nov.1942- des.1943, RA/S-2066/D/Da/L0070/0001
- 0002 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Korrespondansen 28.9.1943, RA/S-2066/D/Da/L0070/0002
- 0003 - 23.A Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Korrespondansen 21.okt., RA/S-2066/D/Da/L0070/0003

L0071 - 23. Konferanser og kongresser, RA/S-2066/D/Da/L0071

- 0001 - 23.A.1 Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: Byrådet, RA/S-2066/D/Da/L00710001
- 0004 - 23.A.1 Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: The Bureau, Meeting and Agenda. Møter 1-12 oktober - mars, RA/S-2066/D/Da/L0071/0004
- 0008 - 23.A.1 Hovedkonferansen. Allierte undervisningsministres konferanse: The Bureau, Meeting and Agenda. Møter 13-21, RA/S-2066/D/Da/L0071/0008

L0092 - 28. Professor Sommerfeldt, RA/S-2066/D/Da/L0092

- 0001 - 28.B.2 Artikler-manuskripter, RA/S-2066/D/Da/L0092/0001
- 0002 - 28.C.1 Foredrag: Korrespondanse om. Nov.1941 Des.1944, RA/S-2066/D/Da/L0092/0002
- 0003 - 28.C.1 Foredrag: Korrespondanse om, RA/S-2066/D/Da/L0092/0003
- 0004 - 28.C.2 Foredrag: Norske manuskripter, RA/S-2066/D/Da/L0092/0004

L0094 - 28. Professor Sommerfeldt, RA/S-2066/D/Da/L0094

- 0003 - 28.D.3 Vitenskapelig korrespondanse: Diverse RA/S-2066/D/Da/L0094/0003

Dc - Div. andre saker RA/S-2066/D/Dc

L0011 - -- RA/S-2066/D/Dc/L0011

- 0003 - Professor Sommerfeldt. Papirer fra London juli 1945,

Litteraturliste

MEDIEARKIV

Aktuelt. Hans Vogt Sier Minneord over Alf Sommerfelt. NRK (the Norwegian Broadcasting Corporation), 1965.

"Arbeiderbladet 1939.01.24." (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-01-24 1939.

"Dagbladet 1936.02.15." (Norge;Oslo;Oslo;), 1936-02-15 1936.

"Dagbladet 1936.09.12." (Norge;Oslo;Oslo;), 1936-09-12 1936.

"Dagbladet 1939.01.24." (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-01-24 1939.

"Dagbladet 1939.01.27." (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-01-27 1939.

"Dagbladet 1939.02.10." (Norge;Oslo;Oslo;), 1939-02-10 1939.

"Tidens Tegn 1938.05.21." (Norge;Oslo;Oslo;), 1938-05-21 1938.

TRYKTE PRIMÆRKILDER

Evang, Karl. *Rasepolitikk Og Reaksjon.* Oslo: Fram forlag, 1934.

Huxley, Julian, A. M. Carr-Saunders, and A. C. Haddon. *We Europeans: A Survey of "Racial" Problems.* London: Cape, 1935.

Sommerfelt, Alf. *Arbeidsdelingens Betydning for Utviklingen Av Den Menneskelige Tanke.* Oslo, 1938.

———. "Den Tyske Raseideologi." *Aktuell Kunnskap for Alt Forsvar, AKAF*, 01/10/1945, 1945, 4-15.

———. *Hva Er Rase? Antropologiske Typer, Språk, Folk Og Nasjonalitetsproblemer I Nutidens Europa.* Oslo: Tanum, 1939.

———. *Hvordan Sproget Blir Til.* Oslo: Cappelens forlag, 1934.

———. "Is There a Fundamental Mental Difference between Primitive Man and the Civilised European?"

———. *Sproget Som Samfundsorgan.* Oslo: Stenersen, 1935.

———. *Språket Og Menneskene.* Oslo: Cappelen, 1948.

SEKUNDÆRLITTERATUR

Amrith, Sunil , and Glenda Sluga. "New Histories of the United Nations." *Journal of World History* 19, no. 3 (2008): 251-74.

Amundsen, Sverre S., John Bjørnstad, Haakon Holmboe, G Natvig Pedersen, and Norum Kåre. *Kirkenesferda 1942.* Edited by Sverre S. Amundsen and John Bjørnstad. Cappelen, 1946.

Ashcroft, Bill, Helen Tiffin, and Gareth Griffiths. *Post-Colonial Studies: The Key Concepts.* Routledge Key Guides. 2nd ed. ed. London: Routledge, 2007.

Bangham, Jenny, Marianne Sommer, and Veronika Lipphardt. "What Is Race? Unesco, Mass Communication and Human Genetics in the Early 1950s." *History of the Human Sciences* 28, no. 5 (2015): 80-107.

- Bangstad, Sindre. "Rasebegrepets Fortid Og Nåtid." *Norsk sosiologisk tidsskrift* 1, no. 03 (2017): 233-51.
- Barkan, Elazar. *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States between the World Wars*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Benhabib, Seyla. "Democracy and Identity." *Philosophy & Social Criticism* 24, no. 2-3 (1998): 85-100.
- Berggren, Elise B., Bjarte Bruland, and Mats Tangestuen. *Rapport Frå Ein Gjennomgang Av Hva Visste Hjemmefronten?* Oslo: Dreyers forlag, 2020.
- Bonnett, Alastair. *Anti-Racism*. Key Ideas. London: Routledge, 2000.
- Brattain, Michelle. "Race, Racism, and Antiracism: Unesco and the Politics of Presenting Science to the Postwar Public." *The American Historical Review* 112, no. 5 (2007): 1386-413.
- Dahl, Hans Fredrik. *"Dette Er London"*. Edited by Marion Dybing. [Oslo]: Cappelen, 1999.
- De Capello, H. H. Krill. "The Creation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization." *International Organization* 24, no. 1 (1970): 30.
- Dipesh, Chakrabarty. "Postcolonial Studies and the Challenge of Climate Change." *New literary history* 43, no. 1 (2012): 1-18.
- Duedahl, Poul. *Fra Overmenneske Til Unesco-Menneske : Racebegrebet I Danmark 1890-1965*. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences. Vol. 550, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2017.
- . *A History of Unesco : Global Actions and Impacts*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016.
- Eichenberg, Julia. "Macht Auf Der Flucht - Europäische Regierungen in London (1940–1944)." *Zeithistorische Forschungen - Studies in Contemporary History* 15, no. 3 (2018): 452-73.
- Eriksen, Thomas Hylland. "Unescos Kulturbegrep under Lupen." *Mennesker og rettigheter (trykt utg.)*. 16 :1998 :4 (1998): S.[339]-48.
- Fanon, Frantz. "Rasisme Og Kultur." *Agora* 34, no. 1 (2017): 198-209.
- Flikke, Rune, and Jan Ketil Simonsen. "Motstandskamp Og Fag: Et Intervju Med Axel Sommerfelt." *Norsk antropologisk tidsskrift* 20, no. 4 (2009): 263-76.
- Fure, Jorunn Sem, and Oslo Universitetet i. *Universitetet I Kamp: 1940-1945*. Oslo: Vidarforl., 2011.
- Gamsa, Mark. "Biography and (Global) Microhistory." *New global studies* 11, no. 3 (2017): 231-41.
- Gil-Riaño, Sebastián. "Relocating Anti-Racist Science: The 1950 Unesco Statement on Race and Economic Development in the Global South." 51, no. 2 (2018): 281-303.
- Gilroy, Paul. *Against Race : Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2000.
- Goodale, Mark. "The Myth of Universality: The Unesco "Philosophers' Committee" and the Making of Human Rights." *Law & Social Inquiry* 43, no. 03 (2018): 596-617.
- Grue, Jan. *Teori I Praksis: Analysestrategier I Akademisk Arbeid*. Bergen: Fagbokforl., 2015.
- Götz, Norbert. "The Absent-Minded Founder: Norway and the Establishment of the United Nations." *Diplomacy & Statecraft* 20, no. 4 (2009): 619-37.

- Hacking, Ian. "Hvorfor Spørsmålet Om Rase Fortsatt Har Betydning." *Agora* 31, no. 3-04 (2014): 144-65.
- Hazard, Anthony Q. *Postwar Anti-Racism: The United States, Unesco, and "Race," 1945-1968*. 1st ed. ed. New York: Palgrave Macmillan US : Imprint: Palgrave Macmillan, 2012.
- Helland, Frode. "En Kritisk Humanisme - Fanon Om Antisemittisme Og Anti-Svart Rasisme." *Agora* 34, no. 1 (2017): 145-73.
- . "Rasisme Uten Rasister I Norge." *Agora* 31, no. 3-04 (2014): 108-43.
- Hiernaux, Jean, and Unesco. *Four Statements on the Race Question*. Unesco and Its Programme. Paris: Unesco, 1969.
- Hjelmtveit, Nils. *Vekstår Og Vargtid*. Oslo: Aschehoug, 1969.
- Holmås, Linda. "Fra Spesialdisipliner Til Allmennvitenskap: Sosiologiske Tilnærminger Ved Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning 1922-1940." Oslo: L. Holmås, 2006.
- Horii, Mitsutoshi. "Historicizing the Category of "Religion" in Sociological Theories: Max Weber and Emile Durkheim." *Critical Research on Religion* 7, no. 1 (2019): 24-37.
- Hovdenakk, Sindre. *Over Til London : Nr 1 Eksil 1940-45*. Oslo: Solum Bokvennen, 2020.
- Haas, Peter M. "Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination." *Int Org* 46, no. 1 (1992): 1-35.
- Jakubec, Pavol. "Together and Alone in Allied London: Czechoslovak, Norwegian and Polish Governments-in-Exile, 1940–1945." *The International History Review* 42, no. 3 (2020): 465-84.
- Johansen, Nicolay B., and Kjersti Røsvik. "Durkheim: Ikke Glemte 100 År Etter Sin Død." *Norsk sosiologisk tidsskrift* 4, no. 04 (2020): 190-96.
- Kolasa, Jan. *International Intellectual Cooperation : (the League Experience and the Beginnings of Unesco)*. Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Vol. 81, Wrocław: 1962, 1962.
- Kulnazarova, Aigul, and Christian Ydesen. *Unesco without Borders : Educational Campaigns for International Understanding*. Routledge Research in Education. Vol. 172, London: Routledge, 2017.
- Kyllingstad, Jon Røyne. "The Absence of Race in Norway?". *Journal of Anthropological Sciences* 95 (2017): 319-27.
- . "Kortskaller Og Langskaller : Fysisk Antropologi I Norge Og Striden Om Det Nordiske Herremennesket." Oslo: Scandinavian Academic Press, 2004.
- . *Measuring the Master Race: Physical Anthropology in Norway, 1890-1945*. Cambridge: Open Book Publishers, 2014.
- Kyllingstad, Jon Røyne, and fakultet Universitetet i Oslo Det humanistiske. ""Menneskeåndens Universalitet": Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning 1917-1940: Ideene, Institusjonen Og Forskningen." nr. 371, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, 2008.
- Lauren, Paul Gordon. *The Evolution of International Human Rights : Visions Seen*. Pennsylvania Studies in Human Rights. 3rd ed. ed. Philadelphia, Pa: University of Pennsylvania Press, 2011.
- Laves, Walter H. C., and Charles A. Thomson. *Unesco : Purpose, Progress, Prospects*. Bloomington: Indiana University Press, 1957.

- Lentin, Alana. "Racial States, Anti-Racist Responses." *European Journal of Social Theory* 7, no. 4 (2004): 427-43.
- Lentin, Alana, and Gavan Titley. "La Oss Snakke Om Kulturen Din: Post-Rase, Post-Rasisme." *Agora* 31, no. 3-04 (2014): 166-204.
- Lepore, Jill. "Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography." *The Journal of American History* 88, no. 1 (2001): 129.
- Lie, Trygve. *Med England I Ildlinjen: 1940-42*. Oslo: Tiden, 1956.
- Liu, Lydia H. . "Shadows of Universalism: The Untold Story Ofhuman Rights around 1948." *Critical inquiry* 40, 4 (2014).
- Løvehaug, Aud Jorunn. *Bibliografi over Språkforskeren Alf Axelsson Sommerfelt (1882-1965)*.
- Mannheimer, Kaj, and Grundlagberedningen Sverige. *Norge Och Den Norska Exilregeringen under Andra Världskriget : Undersökning Utförd På Uppdrag Av Grundlagberedningen*. Statens Offentliga Utredningar (Trykt Utg.). Vol. 1972:18, Stockholm: Allmänna förlaget, 1972.
- Marte, Frøyhaug. "Kristin Asdal Og Hilde Reinertsen: Hvordan Gjøre Dokumentanalyse. En Praksisorientert Metode." *Norsk sosiologisk tidsskrift* 5, no. 2 (2021): 63-65.
- Michelet, Marte Brekke. *Hva Visste Hjemmefronten? : Holocaust I Norge : Varslene, Unnvikelsene, Hemmeligholdet*. Oslo: Gyldendal, 2018.
- Molin, Karl. *Norden under 2. Verdenskrig*. Temahefter I Nordens Historie. København: Nordisk Ministerråd, 1979.
- Morrison, Toni. *De Andre. The Origin of Others*. Oslo: Aschehoug, 2019.
- Neumann, Iver B. "Durkheim Og Staten." *Norsk sosiologisk tidsskrift* 4, no. 04 (2020): 241-52.
- Ording, Arne. *Arne Ordings Dagbøker*. Tano Aschehoug, 2000.
- Pàroli, Teresa. *Om Alf Sommerfelt, Antoine Meillet Og Germanistikken*. Oslo: Det norske videnskabs-akademi, 1994.
- Pearson, C.E.M. *Designing Unesco: Art, Architecture and International Politics at Mid-Century*. Ashgate, 2010.
- Pemberton, Jo-Anne. "The Changing Shape of Intellectual Cooperation: From the League of Nations to Unesco." *Australian Journal of Politics & History* 58, no. 1 (2012): 34-50.
- Riste, Olav, and avdeling Forsvarets krigshistoriske. "*London-Regjeringa*": *Norge I Krigsalliansen 1940-1945: 1: 1940-1942: Prøvetid*. Vol. 1, Oslo: Det Norske samlaget, 1973.
- . "*London-Regjeringa*": *Norge I Krigsalliansen 1940-1945: 2: 1942-1945: Veggen Heim*. Vol. 2, Oslo: Det Norske samlaget, 1979.
- Saini, Angela. *Superior : The Return of Race Science*. London, 2019.
- Schneuwly, Bernard, and Rita Hofstetter. "The International Bureau of Education: A Precursor of the Unesco and the Factory of Its Pedagogical Guidelines? (1934–1968)." *Encounters in Theory and History of Education* 21 (2020).
- Sewell, James Patrick. *Unesco and World Politics: Engaging in International Relations*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1975.
- Shepard, Todd. "Algeria, France, Mexico, Unesco: A Transnational History of Anti-Racism and Decolonization, 1932–1962." *Journal of Global History* 6, no. 2 (2011): 273-97.

- Sluga, Glenda. "Editorial – the Transnational History of International Institutions." *Journal of Global History* 6, no. 2 (2011): 219-22.
- . "Unesco and the (One) World of Julian Huxley." *Journal of world history* 21, no. 3 (2010): 393-418.
- Steen, Sverre. *Norges Krig 1940-1945*. Edited by Sverre Steen. Gyldendal, 1948.
- Steine, Bjørn Arne, konservering og historie Universitetet i Oslo Institutt for arkeologi, and fakultet Universitetet i Oslo Det humanistiske. "Fred, Forskning Og Formidling : Internasjonale Studier I Norge Og Sverige 1897-1940." Humanistisk fakultet, Universitetet i Oslo, 2016.
- Søbye, Espen. *Hva Vet Historikerne?: Om Hjemmefronten Og Deportasjonen Av Jødene*. 1. utgave. ed. Oslo: Forlaget Press, 2021.
- Sørensen, Øystein. *Drømmen Om Det Fullkomne Samfunn : Fire Totalitære Ideologier - Én Totalitær Mentalitet?* Oslo: Aschehoug, 2011.
- Sørensen, Øystein (red.), and Kjetil Braut (red.) Simonsen. *Historie Og Moral: Nazismen, Jødene Og Hjemmefronten*. Oslo: Dreyers forlag, 2020.
- Teige, Elisabeth. "Unesco's Education for Living in a World Community: From Teacher Seminars to Experimental Activities, 1947–1963." In *Unesco without Borders. Educational Campaigns for International Understanding*. Routledge Research in Education: Routledge, 2016.
- Thue, Fredrik W. "In Quest of a Democratic Social Order : The Americanization of Norwegian Social Scholarship 1918-1970." nr 262, Faculty of Humanities, University of Oslo Unipub, 2006.
- Vik, Hanne Hagtvedt, Steven Lb Jensen, Linde Lindkvist, and Johan Strang. "Histories of Human Rights in the Nordic Countries." *Nordic Journal of Human Rights* 36, no. 3 (2018): 189-201.
- Von Lingen, Kerstin. "Setting the Path for the Unwcc: The Representation of European Exile Governments on the London International Assembly and the Commission for Penal Reconstruction and Development, 1941–1944." *Criminal Law Forum* (2014).
- Waldron, Jeremy. "What Is Cosmopolitan?". *Journal of Political Philosophy* 8, no. 2 (2000-06-01 2000): 227-43.

ENCYCLOPEDIA

- "Brain Trust." Encyclopædia Britannica Inc, 2020.
- "Darlington, Cyril Dean." Encyclopædia Britannica Inc, 2020.
- "Haldane, J.B.S." Encyclopædia Britannica Inc, 2020.

NETTRESSURSER

Alf Sommerfelt. Norsk biografisk leksikon

https://nbl.snl.no/Alf_Sommerfelt, 08.06.2021 09:37

Alf Sommerfelt, Store norske leksikon

https://snl.no/Alf_Axelss%C3%B8n_Sommerfelt, 08.06.2021. 09:37

International Peace Campaign, Rassemblement Universel pour la Paix (RUP), League of Nations Search Engine

<http://www.lonsea.de/pub/org/1115>, 18.03.21, 15:16,